DE HEILIGE STEDE IN DE GESCHIEDENIS VAN AMSTERDAM

DOOR DR. J. F. M. STERCK

MET VERSCHEIDENE AFBEELDINGEN

VERKRIJGBAAR BIJ
DRUKKERIJ „'T KASTEEL VAN AEMSTEL", AMSTERDAM

UITGEGEVEN VANWEGE DE REDACTIE VAN DE „BIJDRAGEN VOOR DE GESCHIEDENIS VAN HET BISDOM VAN HAARLEM"

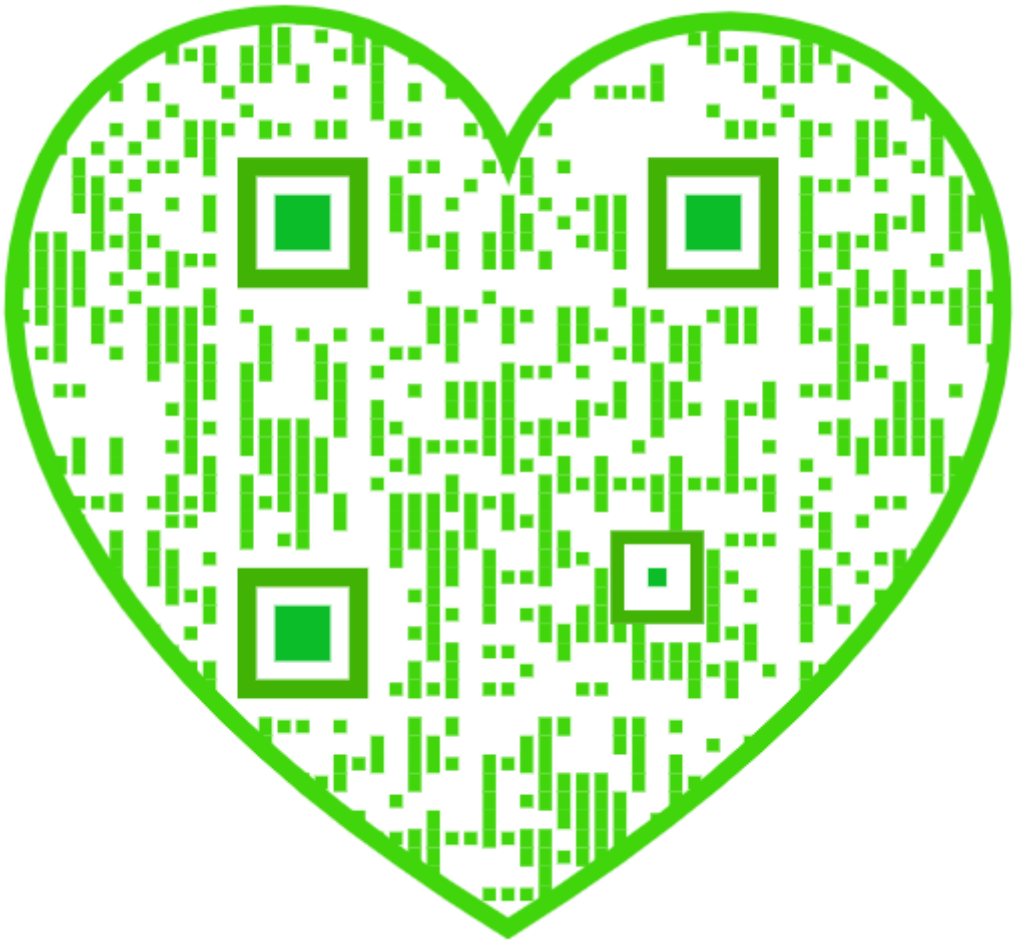

DE HEILIGE STEDE IN DE GESCHIEDENIS VAN AMSTERDAM

PERMVLTVM R^DS AMPLISS. ET EXIMIVS VIR.
D. LEONARDVS MARIVS GOEZANVS.
S. THEOL. DOCTOR AC PROFESSOR COLONIENSIS etc.
LIBRIS EDITIS LABORIBVSQVE PLVRIMIS DE ECCLESIA DEI OPTIME MERITVS.
DVM S. SCRIPTVRÆ TOTIVS LITERALI SENSVI COMMENTARIIS PLENISSIMIS ELVCIDANDO INCVMBIT
OMNIVM MŒRORE OBIIT AMSTELREDAMI, XVIII OCTOBRIS,
ANNO CHRISTI M.D.C.LII. ÆTATIS LXIV.

Pastoor Leonardus Marius,
naar de schilderij van C. Moeijaert.

DE HEILIGE STEDE IN DE GESCHIEDENIS VAN AMSTERDAM

DOOR

DR. J. F. M. STERCK

MET VELE AFBEELDINGEN

1928

UITGEGEVEN VANWEGE DE REDACTIE VAN DE »BIJDRAGEN VOOR DE GESCHIEDENIS VAN HET BISDOM VAN HAARLEM«

VERKRIJGBAAR BIJ »'T KASTEEL VAN AEMSTEL,« AMSTERDAM

W. A. E. KERSJES

GEDRUKT IN 'T KASTEEL VAN AEMSTEL, AMSTERDAM

TER INLEIDING

Sedert ik, juist 30 jaar geleden, een boek over de H. Stede te Amsterdam, heb uitgegeven [1]), zijn weer tal van nieuwe documenten en andere gegevens aan het licht gekomen, die de oude geschiedenis van dit zoo echt Amsterdamsche heiligdom verduidelijken en bevestigen. Met groot genoegen heb ik daarom de uitnoodiging aangenomen om mijn boek opnieuw uit te geven, vermeerderd met de later gevonden stukken. Deze uitnoodiging vanwege de redactie voor de „Bijdragen tot de Geschiedenis van het Bisdom van Haarlem" geeft mij gelegenheid om zoowel de later gevonden charters, als de afbeeldingen en schilderstukken, die innig verband houden met deze aloude bedevaartsplaats, te zamen bekend te maken, en daardoor een belangrijke periode van Amsterdams godsdienstige- en cultuurgeschiedenis te beschrijven.

Hetzij men aan de geschiedenis van het Mirakel der H. Stede geloove of niet, niemand zal kunnen ontkennen, dat het een hoogst merkwaardig feit in de oude historie van de Amstelstad uitmaakt. Een gebeurtenis, die na 583 jaar nog jaarlijks met evenveel devotie, als opgewektheid, niet alleen door de Amsterdammers, maar ook door een zeer groot aantal andere Nederlanders, gevierd wordt; die nu nog in staat is om bij de viering een stoet van meer dan 60.000 bedevaartgangers (de bevolking van een flinke gemeente!) in één nacht van heinde en verre samen te brengen, om door Amstels straten een devoten „Stillen Omgang" te houden; zoo een gebeurtenis moet iedere onbevooroordeelde geschiedschrijver toch wel van een buitengewone beteekenis achten voor cultuur en leven in die stad.

De charters, die, voorhanden in een onafgebroken reeks van 1346 af tot ver in de 16e eeuw, het voorval, of het heiligdom en wat daaraan vast is, betreffen; het gedicht over het Mirakel van den grafelijken minstreel Willem van Hildegaersberch van omstreeks 1380; de vermelding van de aloude devotie in de geschriften van den geleerden 16e eeuwschen priester Alardus Aemstelredamus; en vooral niet te vergeten, de verschillende merkwaardige kunstwerken, waarin schilders als Jan van Hout of Jacob Cornelis van Oostsanen, Jan van Scorel, de herinnering aan het Mirakel bewaard hebben, — dat alles verschaft een schat van bewijs-materiaal voor de onloochenbare waarde, die de viering van het Mirakel voor Amsterdam onafgebroken heeft gehad.

[1]) Uit de Geschiedenis der H. Stede te Amsterdam, 1898.

De vorstelijke bedevaarten van Karel den Stouten, Maximiliaan en Karel den Vijfden naar de H. Stede bewijzen, hoe groot gewicht ook door de landsregeering aan de devotie tot dit heiligdom gehecht werd.

Maar heeft het oude Amsterdam nu werkelijk zijn opkomst te danken aan het Mirakel? De invloed van deze gebeurtenis op de ontwikkeling en welvaart van het nog kleine en weinig beteekenende Amstelredam valt niet te miskennen. Men noeme het Mirakel en zijne oorkonden waar of valsch; een historicus, al staat hij tegenover godsdienst en wonderen volkomen sceptisch, zal toch moeten opmerken, dat zulk een opzienbarende gebeurtenis op dat middeleeuwsch stadje en zijn vrome inwoners een uitwerking heeft gehad, die van veel invloed moet zijn geweest voor zijn opbloei.

Om één gevolg te noemen: reeds in 1346, een jaar na het Mirakel, vestigen zich de Begijnen te Amsterdam in een huis tegenover de plaats waar het geschied was. Niet alleen beschaving en ontwikkeling door godsdienst- en aanvangs-onderwijs en door ziekenzorg, maar ook belangrijke verbetering in den lokalen toestand brachten zij aan, o.a. door den moerassigen bodem zuidelijk van het Begijnhof op te hoogen met puin, scherven en zand en tot een vasten grond te maken. Later kochten zij grond van de stad, op voorwaarde, dat zij voor haar rekening, langs de zuidzijde van het Hof een straat van 14 voeten breed zouden aanleggen, daarna de Buerenstraat genaamd, ter verbinding van de nu genoemde Rozenboomsteeg met de stadsgracht langs „der stede sciltraminge", een paalwerk tot verdediging [1]). Al deze wegverbeteringen waren een indirect gevolg van het Mirakel; om niet te spreken van den aanleg van den Heiligenweg, de groote verbindingsstraat door het onbegaanbare veen naar de Heilige Stede. Doch in de verschillende hoofdstukken van dit boekje kan men den invloed van het Mirakel op het cultureele Amsterdam in bijzonderheden vinden aangetoond.

Het doel van dit werkje is niet van polemischen aard. De tegenstanders zijn toch niet te overtuigen. Maar wel mag worden opgemerkt, dat zij geen bewijs geven voor de kracht van hun beweringen door argumenten, die daartegen worden ingebracht, niet te weerleggen, maar te negeeren. Een kras voorbeeld hiervan is, dat, terwijl ik tegen de opmerking van Dr. Breen [2]), dat de drie charters van de Haagsche Hofkapel van 1346 en 1347 van twijfelachtige echtheid zouden zijn, uit de samenstelling van het cartularium

---

[1]) B. H. Klönne, Amstelodamensia, Amst. 1894, bl *237-239*.

[2]) Dr. Joh. C. Breen. Drie oorkonden betreffende de Heilige Stede te Amsterdam. Historisch Tijdschrift. Derde Jaarg. 1924, bl. 5.

heb bewezen, dat er geen grond was om aan de authenticiteit te twijfelen [1]), toch in een wetenschappelijk tijdschrift van den eersten rang, daarna „mir nichts dir nichts", nog wordt verklaard, dat deze oorkonden zijn „verdacht door de plaats, waarop zij in het cartularium van St. Marie te Den Haag (op ± 1442) zijn ingeschreven" [2]), zonder dat ook maar een poging wordt gedaan om mijn argumenten te weerleggen. Ik meen dan ook goed te doen die hierna nog eens af te drukken.

Men houde mij ten goede, dat ik nu niet inga op het boekje, dat ik bij gelegenheid afzonderlijk denk te weêrleggen, van een schrijver, die eveneens alleen zijn eigen stellingen voor afdoende houdt zonder acht te slaan op wat reeds vroeger herhaaldelijk daartegen is aangevoerd. Immers een recensent heeft hem reeds al te juist geteekend: „Het is jammer, dat de schr. zijn scherpzinnig betoog ontsiert en verzwakt met eenige hatelijke uitvallen tegen het Katholicisme" [3]). Zoo schrijft men geen geschiedenis, maar een pamflet.

Dit boek is samengesteld uit mijn in 1898 verschenen geschrift, aangevuld met de belangrijkste gegevens, die het in 1845 uitgegeven boekje van Mgr. Pluym [4]) bevat, en met mijn latere vondsten over Mirakel en H. Stede, waaronder verschillende nieuw gevonden afbeeldingen.

Mgr. A. J. Pluym (geb. 15 Oct. 1808 te Rotterdam), de geleerde, die de geschiedenis van het Mirakel 't eerst volledig gedocumenteerd, en met bijzondere scherpzinnigheid heeft te boek gesteld, heeft een merkwaardigen levensloop gehad. Aanvankelijk professor van Warmond, en vervolgens Regent van het Seminarie Hageveld, trad hij daarna in de Congregatie der Passionisten, en bereisde hij twaalf jaren een groot deel van Europa, predikende, leerende en de H. Sacramenten toedienende, onder den naam van Pater Joseph. Te Rome trok hij in het bijzonder de aandacht van Mgr. Barnabo, den Secretaris der Propaganda, die hem het bestuur der Missies van Bulgarije en Wallachije opdroeg, waarop Mgr. Pluym in 1863 tot bisschop werd gewijd met den titel van Nicopolis, terwijl hij zich te Boekarest

[1]) Dr. J. F. M. Sterck, Drie vergeten oorkonden over het Mirakel van Amsterdam en de kapel Terheyligherstede. Als voren, bl. 121-122.

[2]) Dr. J. H. Smit, De bloei van Amsterdam en het Heilige Sacrament van Mirakel. Tijdschrift voor Geschiedenis. Een en veertigste Jaarg. 1926, bl. 298.

[3]) Dr. W. Zuidema, Het Wonder der Heilige Stede van Amsterdam. 2e verm. druk 1925, beoordeeld door J. G. v. D. in Tijdschr. v. Geschied. Twee en veertigste Jg. 1927, bl. 300.

[4]) Het H. Sacrament van Mirakel en de H. Stede te Amsterdam. Historisch-kritische proeve. Amsterd. 1845.

vestigde. Zijn bijzondere kennis van Oostersche toestanden was aanleiding, dat Pius IX Mgr. Pluym in 1869 benoemde tot administrator van het latijnsch Patriarchaat te Konstantinopel, o.a. om de onderlinge twisten van de katholieke Armeniërs bij te leggen. Daarna woonde de kerkvoogd een gedeelte van het Vaticaansch Concilie bij, als krachtig voorstander der Onfeilbaarheid. Teruggekeerd te Constantinopel, werd hij verheven tot Aartsbisschop van Tyane, en wijdde hij vruchtelooze pogingen aan de bestrijding van het schisma onder de Armeniërs. Mgr. Pluym stierf te Constantinopel in 1874.

In 1889 gaf Jos. Winkelmeyer, boekhouder in de uitgeversfirma C. L. van Langenhuysen, met een inleiding van den patroon, Prof. Dr. J. A. Alberdingk Thijm, aldaar een nieuw boekje uit over Het H. Sacrament van Mirakel te Amsterdam, waarin naast vertalingen der oude bekende Latijnsche boekjes ook enkele nieuwe gegevens werden ingelascht.

In „De Stille Omgang ter vereering van het H. Sacrament van Mirakel" gaf L. van den Broeke als „Uitgave van het Gezelschap van den Stillen Omgang" in 1917 een, thans reeds vaak herdrukt, belangrijk populair overzicht van de geschiedenis van het Mirakel en daarna in het bijzonder de geschiedenis en de documenten betrekking hebbende op het schoone herstellen van den Stillen Omgang in 1886.

Na een tienjarig proces door de gemeente Amsterdam gevoerd tegen de Nederd. Hervormde Gemeente over den eigendom der N. Z. Kapel, (de oude H. Stede) is deze in 1908 tot den grond toe afgebroken, en behalve een gedeelte, dat tot vergaderlokaal werd ingericht, geheel door winkelhuizen vervangen.

Toch is, tusschen die winkels ingebouwd, nog lang één grafstede bewaard gebleven uit de N. Z. Kapel, de oude H. Stede. Deze was eigendom van de familie Alberdingk Thijm.

Deze grafstede werd door de erven opgeëischt van de Ned. Herv. Gemeente, doch is bij arrest van het Gerechtshof te Amsterdam op 14 November 1919, na een veeljarige procedure, verklaard het eigendom der Hervormden te zijn, en bij de perceelen aangetrokken.

De vernietiging der H. Stede is niet zonder krachtigen wêerstand en waardig protest van de Katholieken geschied, die zelfs het laatste plekje van hun heiligdom met alle wettige middelen hebben verdedigd en getracht het te behouden.

HOOFDSTUK I.

DE DOCUMENTEN.

„Gods mirakel machmen sien
Menichfoudelijc geschien
Alle daghen in aertrycken".

Aldus zong Willem van Hildegaersberch, de gevierde „sproocspreker" van Hertog Albrecht van Beieren, Grave van Holland, omstreeks veertig jaar nadat te Amsterdam een merkwaardige gebeurtenis was voorgevallen. Een bijzonder feit moet het wel geweest zijn, hetwelk de dichter, die nu eens „ter hoechtyt van Kersavond", dan weer „upten heiligen Pinxterdach", „alrehande gedichten ende sproken voor minen lieven here ende vrouwen geseit hadde", [1]) nog zoovele jaren nadat „Gods mirakel" geschied was, in bijna vierhonderd verzen in herinnering bracht. Meermalen had Willem te 's-Gravenhage aan het weelderige hof, eerst van den „ruwaard", later van den Graaf Albrecht, die tot zelfs in Frankrijk bekend was om zijn ridderlijke *prouesse,* zijn zangen doen hooren, en vaak, door het hekelen der zeden van zijn tijd, aan het steeds feestvierende hof de aloude „hovessceit" herinnerd. Soms had hij de dartele hovelingen beziggehouden en vermaakt met zijne verhalen, vooral wanneer hij bijwijlen een „goede boerde" ten beste gaf als *Vanden paep die syn baeck ghestolen wert* [2]), of *Vanden monick,* waarin hij echter de zedelijkheid wel wat aan zijn schalkschheid opofferde.

[1]) Volgens de grafelijke rekeningen medegedeeld door Dr. E. Verwijs, in zijn uitgave der gedichten van W. v. H. Den Haag, 1870.

[2]) „Van den priester dien zijn varken gestolen werd". Uit het Haagsche handschrift van Willem's gedichten zijn hierachter in een verkleind facsimile twee bladzijden weergegeven uit „Van den Sacramente van Aemsterdam", dat het Mirakel bezingt.

Men versta hier „sproke" in zijn oorspronkelijke beteekenis van „het gesprokene".

En wél moet hij gevoeld hebben dat het

„mirakel schoon ende claer,
Dat ymmer vel al openbaar
Tot eenre stede in Aemsterlant".

al was het reeds in 1345 geschied, ook na 1383 (waarin hij voor 't eerst als „spreker" vermeld wordt) nog veler belangstelling zou kunnen opwekken, om, ter afwisseling van vroolijker stof, zoo een ernstig onderwerp, als zijn gedicht *Vanden Sacramente van Aemsterdam,* te kiezen.

's Graven „sproocspreker" heeft ons in zijn gedicht een volkomen onpartijdige vermelding bewaard van de groote gebeurtenis die hij in zijn jeugd (men stelt zijn geboortejaar op 1350) zeker vaak had hooren vertellen, en waarvan de gedachtenis sedert ruim vijf en een halve eeuw, openbaar of geheim, te Amsterdam gevierd is geworden. En toen, nu ruim 83 jaar geleden, zijn verhaal weer voor 't eerst aan 't licht kwam, bleken de feiten tot in kleine bijzonderheden zoo nauwkeurig overeen te stemmen met de oorkonden, welke de magistraat van Amsterdam, terstond na de gebeurtenis, er van had doen opmaken, dat zoowel gedicht als documenten elk voor zich er door bevestigd werden, evenals de later gevonden oorkonden van Jan van Arkel het feit bevestigen.

Er zijn weinige gebeurtenissen, waarvoor telkens zulke degelijke nieuwe bewijzen en documenten aan den dag worden gebracht als die van het Mirakel van Amsterdam. Een paar jaar geleden zijn opnieuw drie gelijktijdige authentieke oorkonden gevonden, zoodat het van belang is deze oudste acten betreffende de H. Stede en het Mirakel in chronologische volgorde vooraf mede te deelen. De andere oorkonden worden onverkort onder de Bijlagen afgedrukt.

Als gelijktijdige oorkonde werd tot 1914 slechts beschouwd het slot van een brief van 1345, dus het jaar van

het wonder zelf, gegeven Donderdag in het octaaf van Paschen door den baljuw van Amstelland, Florentius van Boechorst en den Magistraat van Amsterdam, waaruit duidelijk de bedoeling blijkt der Regeering van Amstelland en Amsterdam om de wonderen door het H. Sacrament in Amsterdam uitgewerkt, vast te leggen en te erkennen in een openbaren gezegelden brief aan de burgers der stad. Die brief is in de latijnsche taal opgesteld; eene vertaling daarvan vindt men in het hieronder aangehaalde *Mirakelboekje* [1]) en eene andere bij Marius [2]). In een oud boekje, dat hoogst zeldzaam is, en van welk in de Koninklijke Bibliotheek te *'s-Gravenhage* en elders een exemplaar gevonden wordt, [3]) leest men de volgende *Latijnsche* verklaring:

„Exemplar sive copia literatum Magistratus Amstelredamensis Testificantium ipsa miracula.

Nos vero florentius de boechorst miles Balyvus magnifici Principis domini comitis Hollandie, in terra Amstelredamensi in vvaterlandia Pretor scabini & consules oppidi Amstelredamensis quia omnia vera sunt, & omnia in veritate acta cognossimus prout prescripta sunt & enarrata. Id circo memorata miracula digne ab omnibus fidelibus recolenda, sub sigillo mei florentij de boechorst militis predicti, vna cum sigillo communi oppidi Amstelredam appensis presentibus ad

---

[1]) „Hier beghint die vindinge vant hoochweerdige ende heylighe Sacrament int vier ende vlam miraculoseleijc ongequetst ende geheel geconserveert het welcke rustende is binnen der stadt van Aemstelredam ende die plaetse wert ghenoemt ter heyligher Stede". Amst. Willem Jacobsz. in Engelenburch. 1568. Moes, Amst. Boekdrukkers, I, No. 174.

[2]) „Amst. eer en opcomen door de denckwaerdighe miraklen aldaer geschiedt Anno 1345. T'Antwerpen, 1639", bladz. 63.

[3]) „Succincta enarratio miraculorum quae gloriose operatus est dominus per venerabile Sacramentum in Sacello sacri loci in Amstelredam. Amstelredami, Guil. Jacobi". [± 1555]. Moes, Amsterd. Boekdrukkers, I, 173.

noticiam vniuersorum Christi fidelium deducimus in his scriptis. Datum Anno Domini supra dicto feria quinta infra octavas paschae."

dat is:

Afschrift der brieven van de Magistraat van Amstelredam, welke de mirakelen getuigen.

Wij nu, Floris van Boechorst, Ridder, Baljuw van den mogenden Prins, Heer, Graaf van Holland, in den lande van Amstel, en in Waterland, Schout, Schepenen en Burgemeesters der Stad Amstelredam, vermits alles waar is en wij weten dat alles in waarheid geschied is, zoo als het boven beschreven en verhaald is, zoo brengen wij de gemelde mirakelen, waardig om door alle geloovigen herdacht te worden, door deze schriften ter kennis van alle christengeloovigen, onder het zegel van mij Floris van Boechorst, Ridder, voornoemd, te zamen met het gewoon zegel der stad Amstelredam. aan dezen tegenwoordigen (brief) aangehangen. Gegeven in het jaar des Heeren als boven, [1345] op donderdag in het octaaf van Paschen.

Het voorgevallene werd aan het oordeel van den bisschop van *Utrecht,* Jan van Arkel, onderworpen; en deze bevestigde het (1346) door zijn gezag met het volgende transfixum, waarbij hij toestond, dat die wonderen als zoodanig mochten verkondigd worden. Zooals later zal blijken is het eigenlijk geen transfixum, waarvan het in het boekje den schijn heeft. Het evengemelde boekje heeft het volgende:

„Item Joannes Episcopus Traiectensis Anno domini millesimo trecentesimo quadragesimo sexto concessit vt omnia miracula in dicto sacro loco facta, et que in posterum vtcumque deo Authore fieri possent omnibus citra periculum promulgarentur atque predicarentur".

Het valt te meer te betreuren, dat wij het origineel niet kennen van den brief door Florentius van Boechorst en de stadsregeering gegeven, omdat dit stuk onvolledig is. Het bevestigt immers, weliswaar, de waarheid van hetgeen *hierboven* beschreven en verhaald is: „quia omnia vera sunt, et omnia in veritate acta cognoscimus prout prescripta sunt et enarrata"; verder wordt gesproken van: „Id circo memorata miracula", de boven vermelde mira-

kelen; maar welke mirakelen het zijn, waarvan de waarheid wordt bevestigd, komt in den brief niet voor, waarvan wel alleen het slot wordt afgedrukt, doch het voornaamste, de vermelding der mirakelen, die worden bevestigd, is weggelaten.

Het hollandsche boekje „Hier beghint die vindinghe" enz. (1568) geeft een vrije vertaling van den brief van Florentius van Boechorst, althans wat het slot betreft, maar daaraan gaat inderdaad vooraf het verhaal van het Mirakel, onder het opschrift: „Dit is die Copye in Duytsche, hoe het heylighe waerdighe Sacrament hier tot Amstelredam ghevonden wiert". Doch dit heeft niet den vorm van een oorkonde. In het latijnsche boekje „Succincta enarratio" is juist de vermelding van het Mirakel weggelaten, wat in overeenstemming is met den titel „Verkort verhaal". Maar dit neemt niet weg, dat de vorm, waarin de brief van Boechorst tot ons is gekomen, de waarde ervan zeer vermindert.

Blijkbaar heeft de bewerker of de uitgever van de „Succincta enarratio" den bevestigingsbrief op eigen gezag bekort, om dien pasklaar te maken voor het boekje, wat zeer jammer is. Vanzelf rijst nu de vraag, is er niet meer uitgelaten? Zijn er geen geheele zinnen in veranderd?

Evenwel was het blijkbaar niet de bedoeling van den bewerker het verhaal van het latijnsche boekje als een document te doen strekken, waarvoor het later steeds gegolden heeft. De schrijver zegt het zelf op bl. 8, dat hij geeft „contentum literarum historiae inventionis... Sacramenti", etc. Dus slechts ***den inhoud*** van de brieven, en niet den letterlijken tekst.

Ook het transfixum van den Bisschop Jan van Arkel is verminkt, want het geeft alleen het jaar aan: 1346, maar de datum ontbreekt. Ook klinkt het zeer bedenkelijk, dat de Bisschop met zijn gezag reeds bij voorbaat alle mirakelen dekt, die zouden kunnen gebeuren: „concessit ut

omnia miracula in dicto sacro loco facta, et quae in posterum utcumque deo Authore fieri possent, omnibus citra periculum promulgarentur atque predicarentur." Het kerkelijk gezag pleegt met verklaringen omtrent de echtheid van mirakelen voorzichtiger te zijn. Maar deze zin is ook defect.

Toch valt niet te ontkennen, dat beide documenten in den oorsprong wel authentiek zullen zijn, maar in den verminkten vorm, waarin zij ons zijn overgeleverd, hebben zij als historische bewijsgronden weinig waarde. Afschriften ervan worden in geen cartularium gevonden. Daarom zijn des te meer welkom de drie contemporaine oorkonden, die in ongeschonden vorm tot ons zijn gekomen in de officiëele afschriften, opgenomen in het Cartularium van de Haagsche Hofkapel, en die hierna worden afgedrukt.

Tusschen 1250 en 1255 liet Graaf Willem II, ook koning Willem genoemd, te 's-Gravenhage een paleis of Hof bouwen, waarvan thans de Gothische zaal op het Binnenhof nog bestaat. Floris V, zijn zoon, bouwde daar later omstreeks 1284 een hofkapel aan, die bijzonder schoon moet geweest zijn en waarin, voor den brand in 1642, de graf- en praaltomben van verscheidene graven gevonden werden. Later — hetzij in 1367 zooals de geschiedschrijver van Den Haag, De Riemer, meent, hetzij in 1368 zooals Jac de la Torre en de *Groote nederlandsche Chronijk* getuigen, of in 1371 zooals (volgens Pluym) in „de laatste Beschrijving van 's Gravenhage" staat, stichtte Albert van Beijeren, als graaf van Holland, in deze kapel een Collegiaal Kapittel, bestaande uit een deken en twaalf kanunniken. Het volgend jaar, 1372, schonk hij aan dit kapittel verscheiden goederen, voorrechten en vrijdommen en werd de stichting ervan door Paus Gregorius XI goedgekeurd. De deken, kanunniken, kapellanen en andere geestelijken stonden onmiddellijk onder den Paus en waren van alle andere macht van kerkelijke personen en prelaten ont-

heven. Volgens de Bulle der pauselijke bevestiging moest de deken altijd door de Hof-kanunniken gekozen worden; en, om verkiesbaar te zijn, kanunnik der gemelde kapel wezen; en volgens een andere Bulle door den graaf Albert van den Paus verkregen, moest de gekozen deken bevestigd worden door den Abt van Middelburg [1]). Verschillende kerken ook werden er bij geïncorporeerd. In de eerste plaats, in 1373 de parochiekerk van Amsterdam met de Kapel ter Heiligenstede, waarbij in 1408, toen de stad een tweede parochie kreeg, ook het patronaatsrecht over deze (de Nieuwe Kerk) kwam; verder in 1374 de kerken van Koudekerke in Rijnland, Rijswijk in Delfland, Poortvliet in Zeeland. In 1453 begiftigde Philips de Goede het Kapittel met de cure der kerk van Den Burch op Texel. Een schenking door Maximiliaan en Maria, in 1479, van de nieuwe kerk te Delft en de kerk van Hoorn leidde slechts tot langdurige geschillen en had geen resultaat.

Geen wonder, dat het archief van dit Haagsche Kapittel een rijke bron is voor het geestelijk leven in Holland tijdens de Middeleeuwen en in het bijzonder voor dat van Amsterdam. In 1914 nu verscheen bij de Firma Mart. Nijhoff te 's-Gravenhage een inventaris van het in het Algemeen Rijksarchief aldaar berustende Archief van het Kapittel van St. Maria op het Hof te 's Gravenhage, bewerkt door Jhr. Mr. A. H. Martens van Sevenhoven.

De inventaris van het Kapittel-archief telt 305 nummers, terwijl er een regestenlijst aan toegevoegd is, waarin 750 oorkonden zijn beschreven van 17 April 1289 tot 6 Augustus 1571. Een drietal van deze oorkonden verdienen vooral de aandacht. Zij betreffen de Heilige Stede te Amsterdam en de stichting der Kapel aldaar. Tot dusverre was bekend dat zij in 1361 bestond; volgens het derde der hier volgen-

---

[1]) „Kerkel. Hist. en Oudheden der VII vereen. prov." D. III bl. 753—54 in fol.

de actenstukken werd zij gewijd op 21 October 1347. Doch laat ons de drie oorkonden achtereenvolgens nagaan.

De eerste oorkonde betreffende de H. Stede is een aflaatbrief, gegeven te Amsterdam op den dag na Sint Lucas 1346, dus op den 19den October van het jaar, dat op het Mirakel zelf volgde, door Nythardus, bisschop van Tarmopolis, Vicaris-Generaal in pontificalibus van den Utrechtschen bisschop Jan van Arkel. Zij luidt als volgt:

Nos frater Nythardus, Dei gratia episcopus Tarmopolensis, reverendi in Christo patris ac domini, domini Johannis, eadem gratia episcopi Trajectensis, in pontificalibus Vicarius generalis, Omnibus et singulis Christi fidelibus, incolis opidi de Aemstelredamme, Locum sacrum, in quo miracula Sacramenti Eucharistiae facta noscuntur, de vespere quum laus divina ibidem canitur, devote visitantibus et elemosinas suas fabrice dicti loci prestantibus, de omnipotentis Dei misericordia et beatorum Petri et Pauli Apostolorum eius auctoritate confisi, quadraginta dies indulgentiarum de iniunctis omnibus penitentiis misericorditer in Domino relaxamus. Eis vero qui aliunde causa peregrinacionis advenerint, et dictum locum cum suis elemosinis devote visitaverint, quacumque hora, totidem dies de iniunctis eis penitentiis misericorditer indulgemus. In cuius rei testimonium nostrum sigillum presentibus duximus apponendum. Datum anno Domini millesimo trecentesimo quadragesimo sexto in crastino Luce evangeliste, in ipso opido de Aemstelredam predicto.

In deze oorkonde wordt dus door den Vicaris-Generaal van den Utrechtschen bisschop Jan van Arkel aan alle Amsterdammers, die des avonds, wanneer het Lof wordt gezongen, en aan alle vreemdelingen, die op welk uur van den dag ook, de plek der Heilige Stede bezoeken en de kerkfabriek met hunne aalmoezen begiftigen, een aflaat van veertig dagen toegestaan.

De tweede oorkonde is uit hetzelfde jaar 1346 en door Jan van Arkel zelven op den 30sten November uitgevaardigd. Daarin wordt de curatus der Amsterdamsche parochiekerk of zijn vice-cureit gemachtigd de miraculeuse Hostie, wanneer die door verloop van tijd mocht begin-

nen te bederven, door een andere, daartoe geconsacreerde Hostie te vervangen. Zij is van den volgenden inhoud:

Johannes, Dei gratia Episcopus Trajectensis, dilecto nobis in Christo Curato parochialis ecclesiae in Aemstelredamme, nostrae diocesis, seu eius vices gerenti, Salutem in Domino sempiternam.
Quoniam sacratissimum Eucharistie ac corporis Dominici sacramentum, nuper in igne, ut fidedignorum asseritur testimonio, miraculose infra limites parochie vestrae inventum, ex vetustate consumitur per longi temporis tractum, ne per visibilis rei immutacionem devocio populi tepefiat, ut in miraculi praeteriti ac Ipsius reverenciam, qui corpus suum nobis in sui memoriam dereliquit, ipsum Eucharistiae sacramentum quotiens opus fuerit de novo consecrare et hoc idem in vase sacro cristallino, per vicarium nostrum in pontificalibus generalem benedicto, reponere et cum eodum processiones sollempnes celebrare quotiens vobis secundum Deum et vestram ac populi devocionem visum fuerit expedire, nec non populo divinum locum visitanti ea qua decet ostendere reverencia ac miracula ibidem divina clemencia facta, et in futuro Domino concedente fienda, in honorem venerabilis et sacrosancti ac utique sacratissimi sacramenti publice praedicare valeatis, vobis tenore praesentium indulgemus. In quorum testimonio has litteras sigili nostri appensione mandavimus communiri. Datum Trajecti anno Domini millesimo trecentesimo quadragesimo sexto, die ultima mensis Novembris.

In de derde oorkonde verklaart de Vicaris-Generaal van den bisschop, dat hij op den feestdag der 11000 Maagden, 21 October 1347, de Kapel der Heilige Stede met vier altaren heeft gewijd en zegt hij voorts een aflaat van veertig dagen toe aan allen, die de Kapel bezoeken of voor haar onderhoud en dat van den Heiligen Weg, gaven offeren. Zij luidt als volgt:

Nos frater Nythardus, Dei gratia episcopus Termopolensis, reverendi in Christo patris ac domini, domini Johannis eadem gratia episcopus Trajectensis, in pontificalibus vices gerentes, Notum facimus universis, quod anno domini millesimo trecentesimo XLVII in die XIm Virginum in opido de Aemstelredamme capellam in honore Sacramenti fundatam, que S a c e r L o c u s dicitur, et quatuor altaria in eadem, in honore Sacramenti, Michaelis, beatae Mariae virginis, Petri, Pauli et omnium aliorum Apostolorum, Johannis Baptistae et Johannis Evangelistae, Laurentii et Katerine martyrum, salvo jure

matricis ecclesiae et ipsius capellae iam dictae, dedicavimus et consecravimus, cooperante nobis gratia Spiritus septiformis, dedicationem capellae eiusdem et altarium in proximam Dominicam post vincula Petri transferentes perpetuis temporibus celebrandam, unde omnibus vere penitentibus et confessis, qui ad dedicacionem dictae capellae et altarium singulis annis devote convenerint et qui in diebus Apostolorum, patronorum, et in omnibus festivitatibus beatae Marie virginis, in die Sacramenti et cotidie per octavas sue quocumque alio die dictam capellam causa devocionis seu peregrinacionis visitaverint, necnon qui missam, sermonem aut laudem divinam de vespere ibidem audierint, et etiam qui ad fabricam, luminaria, ornamenta, conservationem itineris ad opus peregrinorum, quod iter sancta via dicitur, et ad quaevis alia dictae capellae necessaria aut utilia manus porrexerint adiutrices, et qui ad aliquod altare seu ante unumquodque altare dictae capellae seu juxta locum ubi Sacramentum in igne fuerat repertum, suas oraciones devote funderint, seu dictam capellam semel dominicam orationem et ave Maria dicendo pro vivis et defunctis eiusdem capelle benefactoribus circumierint, necnon qui in serotina campane pulsatione sepedictae capelle in honorem Sacramenti genuflectentes Pater noster et ave Marie dixerint, tociens quotiens praemissa vel aliquid praemissorum devote adimpleverint de omnipotentis Dei misericordia et beatorum Petri et Pauli apostolorum eius auctoritate confisi quadriginta dies indulgentiarum de iniunctis penitenciis eis misericorditer in Domino relaxamus. Harum nostrarum testimonio litterarum. Datum anno et die, quibus supra.

Wijlen Dr. Joh. C. Breen, Archivaris van Amsterdam, die deze oorkonden aldus bekend maakte in het *Historisch Tijdschrift,* 1924, eindigt als volgt zijn toelichting:

„De hierboven afgedrukte oorkonden zijn in het archief van het Kapittel niet in originali aanwezig, doch komen voor op fol. 53 v°. van een cartularium, dat onder den titel „Registrum Capituli Hagensis" omstreeks 1381 werd aangelegd en voortgezet is tot 1550.

Jhr. Martens van Sevenhoven heeft op blz. 13 van den Inventaris onder No. 59 eene beschrijving van dit handschrift gegeven. Het gedeelte, waarin het drietal oorkonden is opgenomen, dateert volgens hem vermoedelijk uit 1442, In een later zeer fraai geschreven afschrift van het cartu-

larium, dat niet in den Inventaris voorkomt, doch thans als No. 59bis ten Rijksarchieve is gecatalogiseerd, zijn deze oorkonden weggelaten. De rijksarchivaris in Utrecht, Dr. H. Heeringa, deelde mij mede, dat in het Utrechtsche archief niets er over is te vinden.

Ik geef daarom deze stukken zonder commentaar, het aan meer bevoegden overlatend over de echtheid er van te beslissen".

Ik heb van deze charters de volgende vertaling gemaakt:

19 October 1346.

Wij broeder Nythardus, door Gods genade bisschop van Tarmopolis, vicaris-generaal voor de bisschoppelijke zaken van den in Christus eerwaarden Vader en heer, den heer Johannes, bisschop van Utrecht door dezelfde genade, aan allen en ieder in 't bijzonder der in Christus geloovigen, inwoners van de stad Aemstelredamme, die de Heilige Stede, waarin gelijk bekend is, de wonderen van het Sacrament der Eucharistie geschied zijn, des avonds godvruchtiglijk bezoeken, wanneer daar het Lof wordt gezongen, en hunne aalmoezen schenken aan de fabriek van genoemde stede, verleenen wij, vertrouwende op de barmhartigheid van den almachtigen God en op het gezag van de heilige Apostelen Petrus en Paulus, veertig dagen aflaat van de hun opgelegde boeten, genadiglijk in den Heer. Doch aan hen, die van elders ter bedevaart komen, en genoemde stede godvruchtiglijk met hunne aalmoezen bezoeken, op welk uur ook, verleenen wij genadiglijk evenzoovele dagen aflaat van de hun opgelegde boeten. Tot getuigenis hiervan hebben wij ons zegel aan dezen brief doen hangen. Gegeven in het jaar Onzes Heeren 1346, den dag na Sint Lucas den Evangelist, in de voornoemde stad Aemstelredam zelve.

30 November 1346.

Johannes door Gods genade bisschop van Utrecht aan onzen in Christus beminden pastoor van de parochiekerk te Amsterdam van ons diocees, of zijnen plaatsvervanger, eeuwigdurend heil in den Heer. Omdat het Allerheiligste Sacrament der Eucharistie en van het Lichaam Onzes Heeren, dat onlangs in het vuur wonderdadig gevonden is binnen de grenzen van uwe parochie, zooals door geloofwaardige getuigen bevestigd wordt, in verloop van langen tijd door ouderdom vergaat, en opdat de godsvrucht van het volk niet verslappe door de verandering van dat wat zichtbaar is — staan wij U krachtens dezen tegenwoordigen (brief) toe, om, ter vereering

van het gebeurde mirakel en van Hem, die ons Zijn lichaam tot Zijn nagedachtenis heeft nagelaten, het heilig Sacrament der Eucharistie opnieuw te consacreeren, zoo dikwijls dit noodig is, en dit in een gewijd kristallen omhulsel te plaatsen, door onzen Vicaris-Generaal voor de bisschoppelijke zaken gezegend, en daarmede plechtige processies te houden, zoo dikwijls dit U noodig zou voorkomen volgens de godsvrucht van Uzelf en van het volk jegens God; alsook staan wij U toe, dat met den passenden eerbied uit te stellen voor het volk dat deze heilige plaats bezoekt; en de wonderen, die daar door de Goddelijke goedertierendheid geschied zijn, en in de toekomst door Gods gunst zullen geschieden, ter eere van het eerwaardige, het zeer heilige, ja, het allerheiligste Sacrament, in het openbaar te verkondigen.

Ten bewijze hiervan hebben wij last gegeven dezen brief door aanhechting van ons zegel te sterken. Gegeven te Utrecht in het jaar des Heeren 1346, den laatsten dag van November.

21 October 1347.

Wij broeder Nythardus, door de goddelijke genade bisschop van Termopolis, en plaatsvervanger in de bisschoppelijke bediening van den in Christus eerwaarden Vader en heer, den heer Johannes, door Gods genade bisschop van Utrecht, maken aan allen bekend, dat wij in het jaar 1347, op den feestdag der elfduizend Maagden, in de stad Amstelredam, de kapel gesticht ter eere van het Sacrament, en Heilige Stede genaamd, met de hulp in ons van de genade van den zevenvoudigen Geest hebben gewijd en geconsacreerd, behoudens het recht der Moederkerk en van voornoemde kapel, en tevens vier altaren ter eere van het Sacrament, van Michael, van de H. Maagd Maria, van Petrus, Paulus, en al de andere Apostelen, van Johannes den Dooper, en Johannes den Evangelist, van Laurentius en Catharina, martelaren, terwijl wij de viering van de wijding dezer kapel en van de altaren voor altijd overbrengen op den eersten Zondag na Petrus' banden; verleenen voorts aan allen, die rouwmoedig gebiecht hebben en elk jaar op den dag der wijding van deze kapel en van de altaren godvruchtig samenkomen, en die op de feestdagen van de Apostelen, Patroonheiligen en op alle feesten van de H. Maagd Maria, op den Sacramentsdag en dagelijks in de octaven, of op welken anderen dag, deze kapel met godvruchtige bedoeling, of als pelgrim hebben bezocht, evenals hun die Mis, preek of het avondlof daar hebben bijgewoond, en ook zij die voor het kerkbestuur de verlichting, de versiering, voor het onderhoud van den weg ten nutte van de pelgrims, die Heilige Weg wordt genoemd, en tot alle andere noodige of nuttige zaken van genoemde kapel, hulp ver-

leend hebben; of die bij eenig altaar of voor elk altaar van genoemde kapel, of nabij de plaats waar het Sacrament in het vuur was gevonden, hunne gebeden godvruchtiglijk gestort hebben, of rondom deze kapel, éénmaal het Onze Vader en het Weesgegroet Maria biddende voor de levende en overledene weldoeners van deze kapel, een omgang gemaakt hebben, evenals zij, die bij het luiden van de avondklok van meergenoemde kapel ter eere van het Sacrament geknield een Onze Vader en een Wees gegroet Maria gebeden hebben; aan die allen zoo dikwijls zij de voorafgaande (oefeningen) godvruchtig verricht hebben, verleenen wij vol goedertierenheid in den Heer en vertrouwende op de barmhartigheid van den Almachtigen God, en van zijne heilige Apostelen Petrus en Paulus, veertig dagen aflaat, van de hen opgelegde boetepenitenties, en getuigenis van deze onze brieven. Gegeven op jaar en dag als boven.

Het Cartularium bestaat uit twee deelen, in één perkamenten omslag saamgebonden. Het oudere gedeelte bevat oorkonden gedagteekend van 1289 tot 1381, doch niet alle in chronologische volgorde ingeschreven; het tweede, jongere gedeelte is geschreven op later ingelaschte bladen en is vermoedelijk tusschen 1510 en 1550 ontstaan, doch is voor ons onderwerp van geen belang. In het oudere gedeelte van het handschrift zijn de drie oudste oorkonden betreffende de H. Stedekapel op fol. 53vo door één hand achtereen afgeschreven, maar ook niet chronologisch; eerst die van 30 November 1346, dan 21 October 1347, eindelijk 19 October 1346. Het doel van den copiïst was dus alleen: voorloopig de akten verzamelen door ze over te schrijven in zijn Cartularium, vermoedelijk met het plan ze later in een of andere volgorde over te nemen in een ander boek. Door een uitvoerig alphabetisch register voorin te schrijven kwam hij tegemoet aan de moeilijkheid om de dooreen geplaatste afschriften terug te vinden. Onder *Aemstelredam* vermeldt het register de op fol. 53vo geschreven copie van de akte over de H. Stede, en het consacreeren van een nieuwe hostie. Aan het plan, om de oorkonden later in een bepaalde orde over te schrijven in een regelmatig Cartularium blijkt pas gevolg gegeven te

zijn tusschen 1550 en 1560. Althans op het Rijksarchief in Den Haag berust een tweede Cartularium van de Hofkapel, het nummer dragende 59bis, maar nog niet opgenomen in het boek van Jhr. Martens van Sevenhoven, omdat het eerst na de uitgave daarvan op het archief is gekomen.

Dit is het door Dr. Breen hiervoor genoemde „later zeer fraai geschreven afschrift van het Cartularium (59), dat niet in den inventaris voorkomt, doch thans als No. 59bis ten Rijksarchieve is gecatalogiseerd, (en waarin) deze oorkonden zijn weggelaten." Hierop heb ik twee aanmerkingen. Vooreerst is 59bis geen afschrift van het Cartularium 59; en ten tweede zijn de drie oorkonden daarin niet zoo maar „weggelaten", ten minste niet zonder grondige reden. Het Cartularium 59bis bevat wel vele oorkonden, die in 59 voorkomen; maar in 't eerste (59bis) worden ook een groot aantal akten uit 59 gemist, terwijl er ook een aantal in zijn opgeschreven, welke in 59 niet voorkomen. Een bepaald *afschrift* van het andere kan het dus niet genoemd worden.

De afschrijver (wellicht is hij H. Nicolai, die elk afschrift onderteekent) heeft in een zwaar gebonden groot folio boekdeel met perkamenten bladen blijkbaar een definitieve verzameling willen aanleggen van calligraphische afschriften naar al de oorkonden, voor zoover die voor het Kapittel nog eenige beteekenis hadden of van belang konden zijn. En daardoor is het te verklaren, dat de drie oorkonden van 1346 en 1347 zijn „weggelaten", omdat zij in 1550 voor het Kapittel volstrekt geen belang meer hadden, zooals ik straks zal aantoonen [1]).

[1]) Op gezag van een schriftelijke mededeeling van den „Archivaris belast met het beheer der IIIe afdeeling", heb ik in „De Tijd" van 15 Augustus 1924, bij een voorloopige aankondiging van Dr. Breen's artikel in het H. T., geschreven: „Stukken over de H. Stede bevat het (n.l. cartularium 59bis) althans niet". Deze mededeeling van wege het Rijksarchief aan mij verstrekt, is mij gebleken, na persoonlijk onderzoek, op een misverstand te berusten.

Het Cartularium 59bis bevat afschriften van verschillende stukken over de H. Stede, maar alleen zulke, die nog een blijvend belang hadden behouden voor het Kapittel, zooals reeds blijkt uit de „Taeffel vande brieven Roerende die Kercken van Amstelredamme, mitte separatien vande conventen". Hiertoe behooren o.a. de oorkonde van 14 Sept. 1373, waarbij Aelbrecht van Beieren enz. begiftigen het kapittel der Kapel in Den Hage met het patronaatsrecht der kerk te Aemsterdam en de daarbij behoorende kapel „van der heyligher stede" (regest 40 bij Martens van Sevenhoven zie hierna bl. 32); de confirmatie hiervan op 7 Januari 1375 door Arnoldus van Hoern, Bisschop van Trajectum (regest 48 als voren zie hierna bl. 32); de akte van bekrachtiging der gift door Kardinaal Pileus namens den H. Stoel, 14 Maart 1381 (regest 67 als voren. Zie hierna bl. 32).

Bestond er bij den copiïst van het Cartularium 59bis evenveel belang om de drie akten door Dr. Breen uitgegeven, nog in 1550 er in over te schrijven, als om evengenoemden giftbrief van Aelbrecht daarin op te nemen? Zeker niet. De giftbrief met de confirmatie en approbatie was voor het kapittel van het hoogste en van blijvend belang om zijn patronaatsrechten tegenover de kerken te handhaven. Maar welk gewicht kan het kapittel in 1550 er nog aan hechten, of op 19 October 1346 aan de bezoekers van de H. Stede een aflaat werd verleend; of, dat op 30 November 1346 aan den pastoor van de Oude Kerk werd toegestaan opnieuw een hostie te consacreeren; of, dat op 21 October 1347 de kapel der H. Stede gesticht is? Deze drie oorkonden hadden beteekenis voor den pastoor en de parochianen van Amsterdam en de bedevaartgangers naar de H. Stede; maar voor het kapittel in Den Haag kon geen reden bestaan om deze afgedane akten in 1550 nog in zijn nieuw Cartularium te laten opnemen.

De „echtheid" van de drie oorkonden is dus geenszins

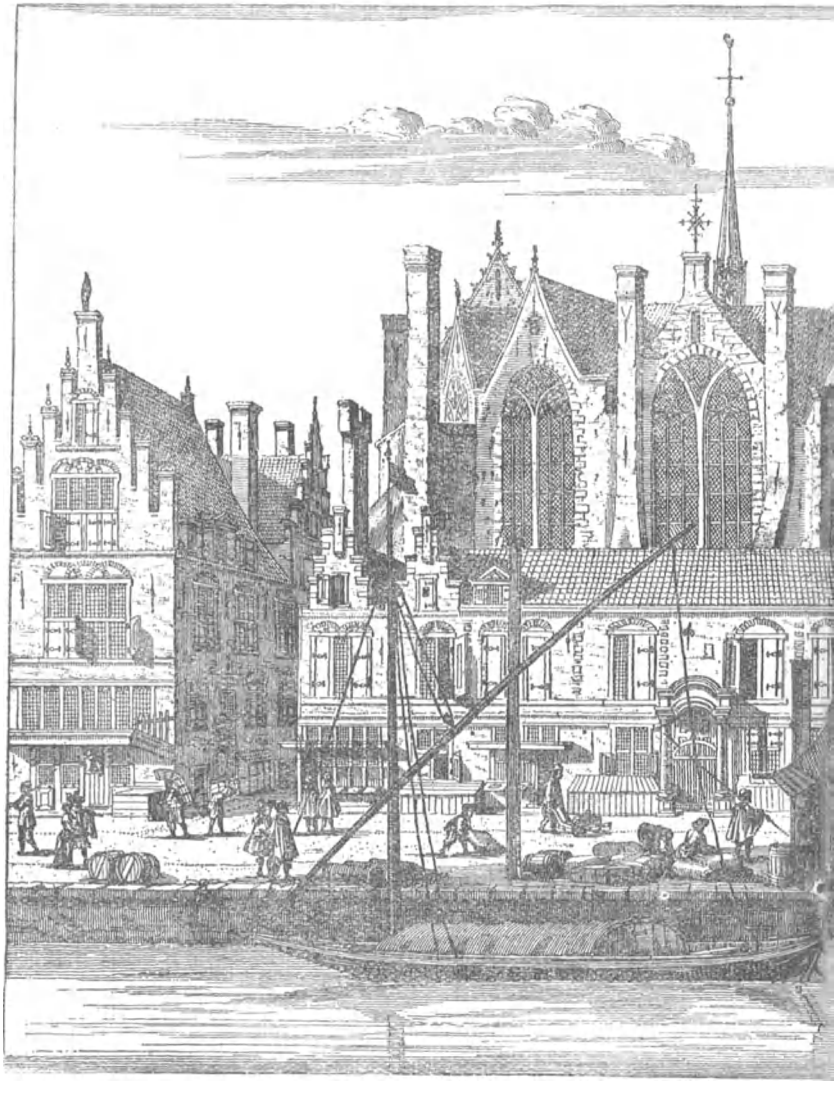

24

De H. Stede aan het Rokin, naar een oude

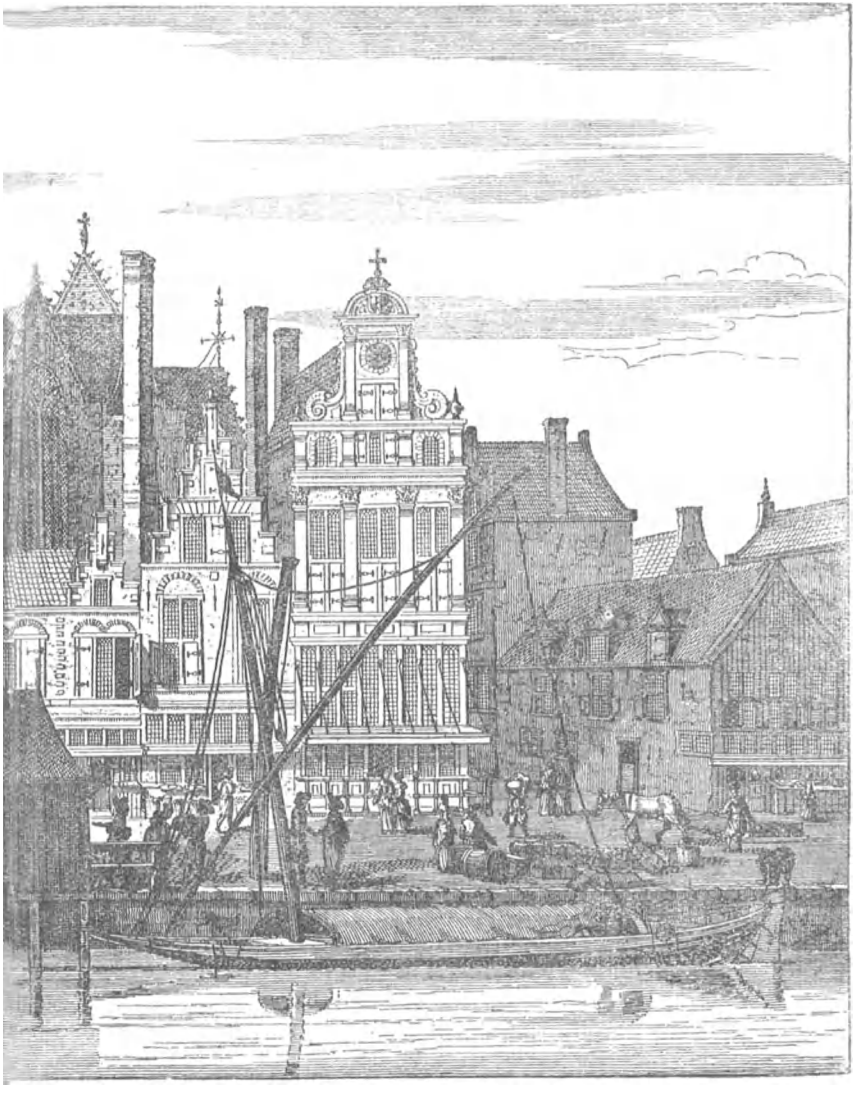

25

prent door Jacob van Meurs (ongeveer 1663).

afhankelijk van hare „weglating" in het Cartularium (59bis) van 1550. De vermelding in het register op het oudere gedeelte (1289—1381) van het Cartularium (59) van de akte over de H. Stede van 30 Nov. 1346 bewijst dat deze daarin oorspronkelijk thuis behoort en vóór 1381 is ingeschreven, maar er niet eerst na 1550 in is opgenomen.

Het bijzonder groote historische belang van deze drie contemporaine documenten voor de bevestiging van het Mirakel der H. Stede en voor de geschiedenis van de kapel springt terstond in het oog. Het eerste, d.d. 19 October 1346, is een aflaatbrief, door Frater Nythardus, Bisschop van Utrecht, verleend aan de inwoners van Aemstelredamme, die de Heilige Stede, *waarin, gelijk bekend is, de wonderen van het Sacrament der Eucharistie geschied zijn,* des avonds gedurende het lof godvruchtiglijk bezoeken en aalmoezen schenken, waardoor zij een aflaat van 40 dagen kunnen verdienen, en even zooveel aan hen, die van elders ter bedevaart komen en de H. Stede bezoeken. Deze oorkonde geeft de officiëele verklaring, dat de mirakelen van het H. Sacrament geschied zijn, en dat zij bekend zijn. De Heilige Stede kan hier nog niet beteekenen de kapel, omdat die pas het volgende jaar gesticht is, maar „de heilige plek", het huis, waar het wonder gebeurd was, en waar omheen de Kapel gebouwd was.

De oorkonde van 30 November 1346 lost een vraag op, die blijkbaar reeds in het begin der 17e eeuw is gesteld: wat is er gebeurd met de wonderdadige H. Hostie toen deze begon te vergaan wegens ouderdom? Bij den zuren Walich Seyvaertz, die in 1604 een hatelijk boekje heeft uitgegeven over „Roomsche Mysterien ontdeckt", wordt reeds gewag gemaakt van een bericht daarover door een oude, devote vrouw, die hem mededeelde, dat „datselve metter tijdt vergaen ende verpietert zijnde begost needer te sacken: soo is de Bisschop van Utrecht alhier gecomen, heeft datselve ghenutticht, ende een andere Ostie inde

plaetse vant voorgaende Mirakeleuse Sacrament geheconsacreert". (Bl. 31vo) De oorkonde geeft het juiste antwoord: niet de Bisschop van Utrecht heeft de door ouderdom vergane H. Hostie genuttigd, maar aan den pastoor der Oude Kerk toegestaan dit te doen en een andere in de plaats daarvan te consacreeren, zoo dikwijls dit noodig mocht wezen. Ook in deze oorkonde, evenals in die, welke in het gedrukte Mirakelboekje: „Succincta enarratio miraculorum" is medegedeeld, geeft de Bisschop Jan van Arkel verlof de mirakelen, die nog in de toekomst *door het H. Sacrament zouden* geschieden, te verkondigen; maar hier wordt er uitdrukkelijk bijgevoegd: in honorem sacratissimi sacramenti", welke omschrijving in het transfixum van den brief van Florentius van Boechorst is weggelaten.

Het komt mij echter voor, dat de reeds genoemde brief van Jan v. Arkel in de „Succincta enarratio" niet anders is, dan een verkorting van de oorkonde van 30 November 1346, zoodat deze laatste de waarde van de eerste bevestigt. Maar dit bewijst des te meer, dat het transfixum in de „Succincta enarratio" verminkt is, en eigenlijk ook niet behoort bij den brief van Florentius van Boechorst, doch als een zelfstandige bevestiging van het Mirakel te beschouwen is. Daarom kan het eigenlijk geen transfixum genoemd worden, daar zulk een document onafscheidelijk bij de hoofd-oorkonde behoort.

Ook de derde oorkonde van 21 October 1347 geeft merkwaardige bijzonderheden. Zij is weder uitgevaardigd door den Vicaris van den Bisschop, Nythardus, en vermeldt, dat de Kapel ter Heilige Stede gesticht is in 1347, op 21 October, den feestdag der 11000 Maagden en dat daarin vier altaren zijn geconsacreerd. Het feest der Kerkwijding wordt overgebracht op den eersten Zondag na Petrus' Banden. Een aflaat van 40 dagen wordt verleend aan allen, die na gebiecht en gecommuniceerd te hebben, op den dag der wijding van de Kapel en van de altaren godvruchtig

samenkomen; verder aan allen, die verschillende daar genoemde godvruchtige oefeningen verricht zullen hebben, of geschenken gegeven, o.a. voor het onderhoud van den Heiligen Weg ten nutte der pelgrims.

Het merkwaardigste is, dat onder die vrome handelingen, ook nadrukkelijk wordt genoemd: „rondom deze Kapel een omgang maken, éénmaal het Onze Vader en éénmaal het Weesgegroet biddende." Hieruit blijkt, dat onmiddellijk na de stichting der H. Stede, reeds het gebruik van den „stillen rondgang" om de Kapel is ingesteld en met een aflaat begiftigd; zoodat de „Stille Omgang" nu reeds 583 jaar gebruikelijk blijkt te zijn [1]).

Ook het stichtingsjaar van de Kapel was vóór dezen nog onbekend, zooals Prof. Pluym in zijn bekende monographie van het Mirakel, op bl. 14 getuigt.

De vier altaren waren gewijd: 1e ter eere van het H. Sacrament; 2e van S. Michael en de H. Maagd Maria; 3e van S. Petrus, Paulus en al de andere Apostelen; 4e van Johannes den Dooper en Johannes den Evangelist, en van de martelaars H. Laurentius en H. Catharina. Dit aantal altaren blijkt in latere tijden aanzienlijk vermeerderd te zijn, en van de oorspronkelijke toewijding zijn dan alleen nog die aan het H. Sacrament, aan de H. Maagd en aan S. Laurens gewijd, overgebleven. Na den brand van 1421 bevatte de herbouwde kapel bovendien nog de altaren van S. Rochus (van het weversgilde), van het H. Kruis, van S. Gangulfus, van S. Hieronymus en van S. Sebastiaan (vermoedelijk van de Schutterijen). Ook moet de „heilige hoek", waarin de haardstede van het Mirakel was opgebouwd, wel een afzonderlijk altaar bezeten hebben. Bij de

[1]) Ik vermoed, dat deze omgang oorspronkelijk een practische maatregel is geweest om den grooten toevloed van bedevaartgangers te regelen, zoodat niet allen te gelijk de Kapel zouden binnenstroomen. Ook te Scherpenheuvel bestond 't gebruik. Zie Sabbe, „Uit het Plantijnsche huis". Antw. 1924. bl. 138.

herhaalde verbouwing en vergrooting der Kapel, ook nog in 1457, zal het aantal altaren uitgebreid zijn geworden.

Aan het slot van zijn toelichting bij de drie oorkonden deelt Dr. Breen mede, dat in het Utrechtsche Rijksarchief niets er over te vinden is, en dat hij daarom deze stukken geeft „zonder commentaar, het aan meer bevoegden overlatend over de echtheid er van te beslissen." Al wil ik door hiertoe een poging te wagen, volstrekt niet mijzelven een brevet van meerdere bevoegdheid toekennen, het komt mij voor, dat de echtheid zoo voor de hand ligt, dat zelfs onbevoegden die op het eerste gezicht moeten toegeven. Zeker zijn er, vooral in de middeleeuwen, tal van onechte charters opgesteld, maar die hadden altijd een bepaald doel, hetzij om geestelijke of financiëele voordeelen of waardigheden te verkrijgen, die de belanghebbende gaarne zoude bezitten. Maar moet men nu toch niet in gemoede vragen, welk belang, voor wien dan ook, kan erin gelegen hebben om drie valsche oorkonden, als de bedoelde, op te stellen en in een Cartularium over te nemen? Dat terstond aflaten verleend werden in verband met het Mirakel en de H. Stede door de bevoegde kerkelijke autoriteit, den Bisschop van Utrecht, daarvoor behoeft toch geen valsche oorkonde te worden opgemaakt, noch in 1346, noch in 1381 door den notaris van de Hofkapel, toen hij de drie oorkonden in zijn cartularium opschreef. Evenmin was het noodig een falsificaat op te stellen om te constateeren, dat in plaats van de vergane H. Hostie een andere geconsacreerd mocht worden. Dit was een gewone practische maatregel, dien men toch wel niet na 36 jaar, op de kanselarij van het Hofkapel verzonnen zal hebben, om als bewijs van het Mirakel te strekken. Dat eindelijk de Kapel Terheylighenstede in 1347 gesticht en gewijd is kon toch wel door iedereen geweten, en gezien worden in de Kalverstraat te Amsterdam. Dat de Kanselier van de Hofkapel dit in een valsch afschrift van een oorkonde in zijn Cartularium zou

hebben bevestigd mag men toch bij den ernst van dezen eerlijken afschrijver niet veronderstellen.

Te Utrecht, dus in het archief van den Bisschop Jan van Arkel, is daarover niets te vinden, heeft de rijksarchivaris in Utrecht, Dr. H. Heeringa aan Dr. Joh. C. Breen, gemeentearchivaris van Amsterdam, verklaard. Het is mij niet bekend of het volledige archief van dezen bisschop is bewaard gebleven. Maar evengoed, als in het archief der Hofkapel, nog na 1914, een onbekend groot folio perkamenten Cartularium is voor den dag gekomen, bestaat ook de mogelijkheid, dat de documenten van Jan van Arkel nog vroeg of laat aangevuld zullen worden.

Wanneer iets er niet meer is, geeft dit nog niet het bewijs, dat het er niet geweest is.

Het Cartularium en het archief van de Hofkapel bevatten voorts nog verschillende niet opgemerkte oorkonden, die voor de latere geschiedenis van de H. Stede belang hebben en hierna vermeld worden.

Zijn we dus thans ingelicht over het juiste jaar der stichting van de Kapel der H. Stede, tot 1914 kende men slechts als oudste vermelding daarvan een Amsterdamsche schepenbrief van 1361, waaruit bleek, dat 't Gilde der Kruisbroeders gevestigd was „toter heyliger stede". (Zie Bijlagen 11 en 12). Waarschijnlijk werd de bediening der kapel eerst waargenomen door een der priesters van de parochiekerk, doch zeker is het dat de kapel reeds in 1365 een vasten kapelaan had, die er dagelijks, voor dat de Hoogmis in de parochiekerken begon, aan het hoogaltaar der kapel een H. Mis las en elken avond na het Completorium der parochiekerken er een Antiphoon zong met het vers en de oratie of Collecte, ter eere van 't Allerheiligst Sacrament. Bovendien werd er alle Woensdagen onder de Mis een predikatie of onderrichting voor het volk gehouden, waarna wederom de bovengenoemde Antiphoon gezongen werd; meer diensten mochten in de kapel niet gehouden worden,

behalve dat aan de overige altaren nog vier H. Missen mochten gelezen worden. Een dier altaren was het eigendom der reeds vermelde Kruisbroeders en een van het Gilde van O. L. Vrouw, blijkens twee schepenbrieven van 1368 en van 1400 berustende in het Archief van de Begynhofskerk. (Zie Bijlagen 2 en 11). Bij zijn huldiging in 1404 deed Graaf Willem VI ook een gift van 1 Fransche kroon aan het Sacrament van Amsterdam. (Zie bl. 64).

De zorg voor het onderhoud, enz. van de kapel was toevertrouwd aan het opzicht van *Provisoren, Bewaarders, Vicarissen* en anderen van wie in schepenbrieven en andere stukken meermalen gesproken wordt.

Sedert het jaar 1360 vinden wij ook gewag gemaakt van *Processies,* waarin het H. Sacrament met groote plechtigheid door de straten werd omgedragen [1]). Dat zij te *Amsterdam,* ter oorzake van het gebeurde wonder, met ongemeene pracht gehouden werden, laat zich gemakkelijk vermoeden. De beschrijvingen althans, die in lateren tijd daarvan gegeven zijn, bewijzen, dat men daarvoor geen moeite spaarde. Van den beginne af is deze kapel bekend geweest onder den naam van: *De Heilige Stede, Terheyligenstede,* (de heilige plaats, *locus sacer),* en reeds kort na de stichting was de toevloed der bedevaartgangers naar deze plaats zoo ongemeen groot, dat er, ten gerieve dergenen, die van *Amstelveen, Sloten* en omliggende dorpen de H. Stede kwamen bezoeken, een nieuwe weg werd aangelegd, welke van den Amstel af (binnen de stad) recht toe, langs den *Overtoom* tot *Sloten* liep; „want eertijds konden die van *Amstelveen* niet als langs het *lange loopveld* naar dese Stadt komen, tot dat de *Amstelveensche weg* daarna is gegraven" [2]). Van toen af werd deze weg, zoo wel in openbare stukken als door de inwoners, *de heilige weg* genoemd; een naam dien hij voor een gedeelte — van de

[1]) B. H. Klönne, Amstelodamensia, Amst. 1894. Zie: bl. 49 volg.
[2]) Commelin, „Beschr. v. Amst." D. 1. bl. 469.

Kalverstraat tot aan 't Singel — tot heden behouden heeft[1]).

Het eigendom van dezen weg behoorde aan de H. Stede en moest door hare Provisoren en Bewaarders onderhouden worden; doch in 1371 verkochten zij den weg aan het Gasthuis, dat zich voor het vervolg met het onderhoud belastte. De verkoopakte van 1371, die in 1729 nog in het Gasthuis bewaard werd, komt voor in de Handvesten van Amsterdam. Dl. I. bl. 421. (Zie Bijlage 3).

Van 14 Sept. 1373 is een document in het archief van de Hofkapel (Inventaris No. 40) waarbij Albrecht van Beijeren, en Margaretha Hertogin in Beijeren, het Kapittel hunner kapel in Den Hage begiftigen met het patronaatsrecht der kerk te Amsterdam en met de daarbij behoorende kapel „Van der heyliger Stede", onder zekere voorwaarden. Hetzelfde archief (Inventaris No. 48) bevat de bekrachtiging van deze gift door Arnoldus de Hoern, bisschop van Utrecht, van 7 Januari 1375. Eerst 14 Maart 1381 (Inventaris No. 67) wordt dit alles bekrachtigd namens den Heiligen Stoel door Pileus, kardinaal-priester met den titel van Sancte Praxedis.

Uit 1378 is een verzoekschrift, of Rotulus, van Albrecht van Beijeren, berustende in het Vaticaansche Archief [2]),

[1]) Later vindt men ook melding gemaakt van eene heilige wegs-poort, en eene heilige-wegs-sluis. — „De Heilige-wegs-poort, zegt Wagenaar, die ik, in 't jaar 1480, gemeld vinde, en die misschien niet veel eerder gemaakt geweest is, stondt, volgens de kaart van Cornelis Anthonis zoon, ten einde van de straat, die nog de Heilige weg genaamd wordt, aan den Singel". D. I. bl. 15. en bl. 43: „het zevende (bolwerk) daar dezelfde straat (de Reguliers dwarsstraat) aanvangt, digt bij de nieuwe Heilige-wegs-Poort, ook van hout gemaakt, ten einde van 't Konings-Plein, zoo als het sedert genoemd is". Zie ook D. I bl. 45 en D. II bl. 57.

[2]) Regest. supplicat 46 fol. 192 Clementis VII Antipapae Anni I Pars. II. bladz. 152 der nieuwe folieering. Hetzelfde stuk staat afgedrukt in „De Tresorie en kanselarij van de Graven van Holland en Zeeland uit het Henegouwsche en Beiersche huis", uitgegeven door Jhr. Mr. Th. van Riemsdijk, den Haag, Nijhoff 1908, bladz. 404-412.

waarop Prof. Nolet in „de Katholiek" van 1920 de aandacht vestigde. Albrecht, toen Ruwaard van Holland, Zeeland, en Henegouwen, koos bij het Westersche schisma van die dagen de zijde van Clemens VII en verzocht nu onder meer aan dezen een aflaat van tien jaren voor zijne familie en gunstelingen, voor het kapittel van de Haagsche Hofkapel en ook voor degenen die de Kapel van Amsterdam zouden bezoeken. Een officieel, en dus niet zeer kleurrijk, verhaal van het Mirakel aldaar gaat aan het verzoek vooraf en bevat zoo de oudste beschrijving daarvan. In hoofdzaak komt die volkomen overeen met wat ons Johannes à Leydis in 1517 (zie bladz. 35) in boeiender vorm vertelt. Prof. Nolet vond echter kleine afwijkingen en vermeldt slechts deze: in het verhaal van den Rotulus gaat de zieke man zelf naar 't vuur, om zijn braaksel uit te werpen.

Naast de berijmde beschrijving van het Mirakel van Willem van Hildegaersberch (zie Bijlage 25) hebben we uit deze jaren een uitvoerig en onverdacht getuigenis van een tijdgenoot, namelijk een oorkonde van 9 September 1383, geschreven in het „Boek der Mirakelen van O. L. Vrouw van den Bosch", [1]) waarin van Clays Hermanszoon, geboren te Amsterdam, die „was coster te Aemsterdamme doe daer theilich sacrament erst vonden wart", vermeld wordt dat hij een bedevaart ondernam naar O. L. Vrouw van Den Bosch om te genezen van een verstuikten voet. Deze Clays Hermans was toen priester en pastoor bij West-Staveren in Friesland, welke waardigheid hij 19 jaar bekleed had, voordat „hi spranc sinen rechtren voet uten leden, so dat hi te male verlaemde, ende moeste op crucken gaen, sodat hi sine kerke niet regeren en coste ende overgheven moste." Na dit ongeval waren in 1383 reeds zeventien jaren voorbij gegaan, zoodat hij reeds 36 jaar pastoor te Staveren was, toen hij ter beevaart naar den Bosch kwam.

[1]) Zie Maria's Heiligdommen in Nederland en België, bl. 32.

Zoo is hij twee jaar, nadat hij als koster getuige was van het Mirakel, in 1347 naar Staveren vertrokken en ook dit past weer op merkwaardige wijze in de gebeurtenissen van dien tijd. Dit Friesche stadje was in die dagen voor Holland van veel beteekenis. In het najaar van 1345, toen in Maart het mirakel gebeurd was, ondernam Graaf Willem IV den tocht tegen de opgestane Friezen, die voor hem zoo noodlottig zou afloopen, want het was bij Staveren dat de Graaf in September sneuvelde. Zijn lijk bleef in Friesland achter en werd in de abdij van Bloemkamp begraven. In 1398 werd het te Amsterdam teruggebracht. Al was Willems leger verslagen, de tocht, nog in 1396 door Albrecht tegen de Friezen ondernomen bewijst wel dat de Hollanders 's Graven dood wilden wreken en voortdurend, na 1345 het oog nog op Friesland gevestigd hielden. Het ligt daarbij voor de hand, dat na de nederlaag, in de eerste plaats de onschendbare personen der priesters uit Holland naar Friesland gezonden zijn geworden, om zoodoende ook hun landslieden daar vasten voet te verschaffen, ten einde van den loop van zaken op de hoogte te kunnen blijven en de Friezen gunstiger voor hen te stemmen.

Clays Hermans, een man die stellig een zekere vermaardheid door zijn kostersambt verworven had, kan, zich tot het priesterschap geroepen gevoeld hebbende, onder de eersten voor een zending naar Friesland in aanmerking gekomen zijn. In elk geval is zijn vertrek naar Staveren door de tijdsomstandigheden dus zeer eenvoudig te verklaren. Clays de pastoor had beloofd een bedevaart naar de „Zoete Lieve Vrouw" te doen en daar zijne krukken te offeren, waarop hij, nog te Staveren zijnde, plotseling genezen werd. *„Ende toen is her Claus comen opten vorsc. dach* [19 September] *tot Shertogenbosch, met vele ersamer geburen van Staveren, vor den beelde Marien ende heeft sijn bedevaert ende offerande gedaen, ende brochte sine crucke in sijn hant, ghelijc als hi gheloeft hadde".* Hoe

gaarne wij ook, behalve het aangehaalde, nog meerdere bijzonderheden door hem, den ooggetuige, over het mirakel van Amsterdam vernomen zouden hebben, 't heeft niet zoo mogen zijn; maar zijn tijdgenoot Willem van Hildegaersbergh heeft ons voor dit gemis eenigszins schadeloos gesteld.

Terwijl wij zijn naïeve, somtijds voor den gewonen lezer moeilijk verstaanbare, verzen hierachter afdrukken, geven wij ter verduidelijking de mededeeling van het Mirakelverhaal, gelijk dit door Prof. Pluym in zijn voortreffelijk boekje [1]) is opgesteld. Toch kan nevengaand facsimile naar het 15e eeuwsche Haagsche handschrift van het gedicht den lezer eenig denkbeeld daarvan geven.

Ziehier het duidelijke verhaal dier gebeurtenis, door Prof. Pluym aan Joann. Gerbr. à Leydis [3]) ontleend:

„In het jaar des Heeren 1345, op dingsdag vóór Palm-Zondag, zijnde de 15e Maart [2]) was er te Amsterdam een zieke, die zich in gevaar van sterven bevond. Op verlangen van den zieke,[4]) die door 't ontvangen van het H. Lichaam des Heeren in het heil zijner ziel wilde voorzien, werd de

---

[1]) „Het H. Sacrament van Mirakel en de H. Stede te Amsterdam". Historisch-kritische proeve, 2e uitg. Amst. C. L. v. Langenhuysen 1869.

[2]) Paschen viel in dat jaar op den 27en Maart; derhalve was Dinsdag vóór Palm-Zondag de 15e. (Zie de tabellen opgegeven door Kluit, en elders). Het oude boekje, waarvan wij later zullen spreken, zegt 16 Maart; om echter juist te zijn, behoort men 15 te schrijven (idibus Martii). Dit verschil is zeer gemakkelijk over een te brengen; want daar het wonder op den avond en in den nacht van Dinsdag op Woensdag, 15—16, plaats had, kon het op den eenen zoo wel als den anderen dag gesteld worden.

[3]) Prior van het Haarlemsche Karmelitenklooster in de 15e eeuw.

[4]) Volgens een schrandere, maar niet met grond te bewijzen conjectuur van Prof. J. A. Alberdingk Thijm, zou Ysbrant Dommer, een der voorvaderen der familie Dommer van Poldersveldt, geboren 1280, de zieke man zijn geweest, in wiens huis het wonder gebeurd is.

Zie Jos. Winkelmeyer, Ao. Di. 1345, Het H. Sacrament van Mirakel te Amsterdam. 1889. Bl. 119, „De traditie der Dommers".

priester ontboden. De priester kwam, en diende hem, volgens gebruik der Katholieke Kerk, de goddelijke teerspijze toe. Dit geschiedde kort na vespertijd. Eenigen tijd daarna veroorzaakte de ziekte aan den lijder een braking, waardoor hij de H. Hostie overgaf. De vrouwen, die den zieken man oppasten namen het uitwerpsel, en wierpen het, zonder te bezien of er ook iets van de genuttigde Hostie onder gemengd was, in een groot vuur. Het vuur brandde, op diezelfde plaats, den geheelen nacht door, om de kamer ten beste van den zieke te verwarmen. Eene dier vrouwen, toen zij des anderen daags morgens opgestaan was en haar kind gekleed had, wilde haar bed spreiden; maar op dat oogenblik gevoelde zij door al hare leden een zoo groote koude, dat zij zich haastte, om bij het vuur te komen. Zij rakelde het vuur op, en nu zag zij in het midden der vlammen, een schoone witte Hostie, geheel ongeschonden, zooals zij die vroeger in de handen des priesters, aan het altaar, gezien had. Op dit gezicht verschrikt zij, doch steekt onvervaard hare hand in de vlammen, en haalt de Hostie te midden uit het vuur, zonder dat hare hand in het minste door het vuur beschadigd werd. Zij neemt de Hostie op de hand en gevoelt dat ze koud is; zij legt ze van de eene hand in de andere, en nu ziet zij dat de witte en heldere kleur van de Hostie wonderlijk verandert, en een kleur aanneemt, als ware zij door het vuur verzengd. Hierover grootelijks ontsteld zijnde, riep zij een andere vrouw, die met haar in hetzelfde huis woonde, en zegde haar: Zie, ik heb hier in mijn hand het H. Lichaam van onzen Heer Jesus Christus, dat ik met de hand uit dat vuur heb gehaald; en zij gaf aan de andere vrouw de Hostie in de hand. Deze vrouw legde het H. Lichaam in een schoonen doek en sloot het in haar kist. Een uur daarna kwam de man dezer vrouw te huis; zijn vrouw verhaalt hem alles, wat er was voorgevallen. Hij vraagde haar, waar zij de H. Hostie gelegd had; in mijn kist, gaf zij ten antwoord.

Dit hoorende, verlangde hij dezelve te zien. Men deed de kist open, en de man nam de H. Hostie, legde die op zijne hand en raakte ze met den vinger aan, denkelijk om zich te beter te overtuigen. Dit doende, scheen het hem duidelijk, dat de H. Hostie zich op en nederwaarts bewoog, waardoor hij geweldig verschrikte, en aanstonds het H. Sacrament aan zijne vrouw wedergaf. Terstond daarop ontboden zij den priester, verhaalden hem al de wonderen, die geschied waren, en toonden hem het H. Sacrament in de kist. De priester nam de H. Hostie uit de kist en legde ze in een gewijde doos (in pyxidem), te dien einde medegebracht. Maar toen de priester den doek, waarin het H. Sacrament gelegen had, wilde uitwasschen, zooals zulks bij dergelijke gelegenheden is voorgeschreven en weder bij de kist kwam, bevond hij dat de doos omgevallen, en de H. Hostie er niet meer was. De priester en de vrouw zochten in de kist, maar konden de H. Hostie niet terug vinden. Doch des anderen daags, toen de vrouw hare kist opende, vond zij de H. Hostie in een schoonen doek op een kussen liggen. Zij ontbood dadelijk den priester, die kwam, en het H. Lichaam met innerlijke godsvrucht naar de Kerk terug bracht.

Tot zoo ver loopt het verhaal bij Joann. Gerbr. A. Leydis en in een oud boekje door Le Long en Wagenaar aangehaald onder den naam van: „Mirakel-boekske" [1]). In de oude *Hollantsche Chronyk* en in 't *Chronicon auctius Joan. de Beka,* wordt er het volgende nog bijgevoegd: dat de H. Hostie op den derden dag wederom door de vrouw in de kist gevonden werd; dat zij den priester opnieuw ontbood, en dat deze, zich nu overtuigd houdende, dat God de gemelde wonderen wilde openbaar gemaakt hebben, aan de geestelijkheid der stad van het gebeurde kennis gaf. Daarop begaf zich de geheele, seculiere en reguliere gees-

[1]) Zie den titel op bl. 11, noot 1.

telijkheid, door kruisen en vanen voorafgegaan, naar de plaats, waar het wonder gebeurd was, en werd het H. Sacrament, onder het zingen van lof- en dankliederen, met groote plechtigheid naar de parochie-kerk teruggebracht.

Twee dagen na het eerstgemelde, zekerlijk vóór dat het H. Sacrament in plechtigen optocht naar de Kerk terug was gebracht, zat de man der meergenoemde vrouw, met zijn kind op den schoot, bij het vuur. Hij had zijne vrouw verboden, het voorgevallene aan iemand te vertellen; maar het schijnt, dat zij het geheim niet bewaard had, althans hij gaf er zijn vrouw de schuld van, en berispte haar, omdat het gebeurde ruchtbaar was geworden. Op datzelfde oogenblik kreeg het kind de vallende ziekte en viel jammerlijk van zijn schoot. Dit herhaalde zich een en andermaal, en het kind leed vreeselijk totdat de man en de vrouw en vele hunner vrienden, barrevoets en in wollen kleeren zich naar de Kerk begeven en aldaar het H. Sacrament bezocht en met hunne offers vereerd hadden".

De regeering van Amstelland en die van Amsterdam bevestigden deze merkwaardige gebeurtenis door een openbaren, met hare zegelen voorzienen brief, evenals de bisschop van Utrecht Jan van Arkel, zooals reeds is medegedeeld. Vervolgens hebben „vuerige herten ende devote personen, in 't Huys daer 't ierste miraeckel in gesciet is, doen afbreken, en een schoon Capel daar doen timmeren, ende in de plaets daar di haert ende 't vier, daer 't heilige Sacrament in gevonden is miraculoselick verhouden, een schoon Tabernakel ofte heilich Sacraments-huys doen maeken ende heerlicken verciert, ende met Lofsangen, ende andere Godtelycke Officien ende diensten behoorlicken doen eeren"'

Aldus verhaalt het oude Mirakelboekje van 1568 de eerste stichting der „H. Stede", van de Kapel, die reeds in 1347 blijkt geconsacreerd, voorts in 1361 vermeld wordt in een Schepenbrief, in het Begijnhofs-archief berustende, en

wier opvolgster men nog in onze dagen tot 1908, het jaar van haar afbraak, te Amsterdam in de Kalverstraat kon bezichtigen, nadat de oorspronkelijke in 1421, en een tweede in 1452 door het vuur verwoest is geworden. Ook Willem van Hildegaersberch geeft niet minder duidelijk aan, hoe dit oude heiligdom is gesticht:

Sint wordt dat Sacrament verheven,
Ende men maecter een capel
Over thuus al sonder sneven[1])
Daer tsacrament was in gebleven.

Terwijl in de oorkonde, die de genezing van den koster Clays Hermanssoen in 1383 verhaalt, de kapel ter H. Stede niet genoemd wordt, staat zij in een ander document dat eenige jaren ouder is, met name vermeld. In dat charter van 14 Juni 1380, lezen wij, dat in genoemd jaar, bij een toen reeds zeer oud geschil tusschen Godschalk, zaliger gedachtenis, pastoor en rector van de kapel te Vredeland en Kortenhoef en de *„procuratores seu provisores fabricae Capellae Sacramenti opidi de Amstelredamme,"* door den officiaal te Utrecht opnieuw uitspraak werd gedaan. De toen in bediening zijnde pastoor van Vreeland, tevens rector van de kapel te Kortenhoef, Arnold Pietersz, genaamd Springer, had het geschil van zijn voorganger weêr voor den geestelijken rechter gebracht, vermoedelijk omdat de kerkmeesters van de Amsterdamsche kapel hem om die oude zaak weêr lastig vielen.

De hiervan opgemaakte akte (Bijlage 4) leert ons, dat omtrent dit geschil indertijd voldoende brieven en bewijsstukken waren opgesteld, maar dat zij door den langdurigen tijd, door de vele veranderingen van de verschillende pastoors en rectoren van Vreeland en Kortenhoef, en door talrijke oorlogen zoek geraakt en niet meer te vinden waren. Om voor beide partijen alle kwade gevolgen te

[1]) „Sonder sneven", zonder missen, terstond.

voorkomen, deed Springer de *procuratores seu provisores* der kapel van het H. Sacrament te Amsterdam tegen een bepaalden termijn te Utrecht voor den Officiaal dagvaarden om de zaak te kunnen onderzoeken en opnieuw een beslissing te nemen.

Op den vastgestelden dag verscheen wel Arnold Pieterz. Springer, maar die van de H. Sacraments-kapel bleven afwezig. Arnold zette toen de zaak uiteen, die hierop neerkwam, dat de *procuratores* van de H. Sacraments-kapel, tegen de waarheid in, beweerd hadden dat de rector van de kapel te Kortenhoef ten eeuwigen dagen verplicht was jaarlijks een maat witte tarwe te schenken; maar dat toentertijd de Officiaal van Utrecht als zijn stellige beslissing had uitgesproken, dat de genoemde provisoren van de H. Sacramentskapel in gebreke waren gebleven hun bewering in deze zaak te bewijzen en dat dus pastoor Godschalk ontslagen moest worden van den eisch van de provisoren, waarvan zij voorgoed moesten zwijgen en aan Godschalk, de wettig gemaakte kosten vergoeden.

Na dit betoog van Arnold, Godschalk's opvolger, stelde de Officiaal hem in 1383 in het gelijk, omdat hij vertrouwbare getuigenissen en documenten had bijgebracht.

Het charter, dat in het Rijksarchief van Noord-Holland berust, en waarvan ik hier, den hoofdinhoud zeer verkort heb weergegeven, bewijst, dat het geschil van pastoor Godschalk, op het oogenblik dat de Officiaal Arnold Pietersz. in het gelijk gesteld, hoogstens 36 jaar geleden kon zijn, want de Kapel ter H. Stede bestond nog niet langer dan sedert 1347. Al schijnt dus de uitdrukking, dat de documenten o.a. door den langdurigen tijd verloren waren geraakt, wel wat overdreven, men leefde toen minder snel dan nu, en ongeveer 36 jaren kunnen meer dan voldoende zijn om ook nog in onze dagen papieren van belang spoorloos te doen verdwijnen. Het nemen van dit tijdsbestek kan dus geen reden zijn om te meenen dat het document soms

Eerste bladzijde uit het handschrift van W. v. Hildegaersberch's „Vanden sacramente van Amsterdam", in de Koninkl. Biblioth. te 's-Gravenhage. (1e kolom, reg. 21 v. o.).

De H. Stede in 1544, naar de kaart in vogelvlucht van Cornelis Anthonisz.
De Rokin-kade is nog niet verbreed.

op een andere *capella Si Sacramenti* zoude kunnen slaan, die b.v. aan de Oude- of S. Nicolaas-kerk verbonden was. Men kan toch niet aannemen dat deze laatste afzonderlijke fabriekmeesters gehad zoude hebben, en in tegenstelling met de toen reeds wijdberoemde H. Stede-Kapel, zoude men niet hebben nagelaten die van de Oude Kerk nader te onderscheiden en aan te duiden. Wordt van een *„capella S. Sacramenti"* te Amsterdam gesproken, zonder meer, dan kan daaronder slechts de voornaamste, dus de H. Stede, bedoeld zijn.

Wij vermeldden hoe in 1371 de zorg voor de Heilige Weg door het Kapittel aan het Gasthuis was opgedragen en hoe voor de Kapel Provisoren en Vicarissen zorgen moesten. Beide corporaties schoten in het begin der 15de eeuw daarin jammerlijk tekort en de klachten hierover bereikten het Hofkapittel: dat door geestelijke hulp tot in Rome zijn rechten wist te handhaven. Hiervan getuigen, wat de Kapel betreft, de regesten van de volgende reeks van stukken uit hun Archief: [1])

(Inv. No. 134). 1410 April 23.

Johannes de Thomariis van Bononia decretorum doctor wordt door Paus Alexander V aangesteld tot auditor in de geschillen tusschen deken en kapittel der kapel in Haga met Wilhelmus Zael over de parochiekerk te Amsterdam en de daarbij behoorende kapel in Heyligenstede, verklaart op verzoek van Mr. Conradus Coper, gevolmachtigde der eerste partij, dat Mr. Gerardus de Werdena gevolmachtigde der laatste partij, in gebreke is gebleven te verschijnen en gelast hem tot overgifte van alle stukken, die hij over deze zaak onder zich mocht hebben. (Regest, verkort).

(Inv. No. 137). 1412 April 6.

Deken en kapittel van St. Maria in Haga verklaren, dat zij tot hunne gevolmachtigden in het geschil met Wilhelmus Zael over de

[1]) Volgens Jhr. Mr. Martens van Sevenhoven, Archief van het kapittel v. St. Maria.

kerk te Aemstelredam en de daarbij behoorende kapel hebben aangesteld Mr. Arnoldus de Tyegel, kanunnik van St. Petrus te Trajectum, en Johannes Merloe, geestelijke.

(Inv. No. 139). 1412 October 24.

Deken en kanunniken van het kapittel van St. Maria in Haga benoemen hunnen medekanunnik Mr. Tydemannus Coninc tot hunnen gevolmachtigde in alle processen, die Wilhelmus Zael tegen hen aanhangig zal maken, over de parochiekerk van Aemstelredamme en de daaraan verbonden kapel.

(Inv. No. 140). 1412 November 12.

Arnoldus, abt v. h. S. Paulus klooster te Trajectum, subdelegatus van Dr. Johs. de Thomariis van Bononia, pauselijk auditor in het geschil tusschen deken en kapittel der Kapel in Haga en Wilhelmus Zael over de parochiekerk te Amst. en de daaraan verbonden kapel in Heyligenstede, bericht genoemden auditor, dat Mr. Arnoldus de Tyegel, gevolmachtigde van deken en kapittel voornoemd, hem heeft ter hand gesteld twee brieven (reg. 134 en 137) enz. (Regest verkort).

(Inv. No. 141).

Als voren, geeft Arnoldus den auditor afschrift van een beschadigden brief dd. 1408, Juni 13. (No. 125) betreffende bovengenoemd geschil, waarin Wilh. Zael verklaart elf personen daartoe tot zijn gemachtigden te hebben aangewezen.

(Inv. No. 142). 1413 Mei 30.

Paus Johannes verleent aan deken en kapittel v. S. Maria in Haga het patronaatsrecht over beide parochiekerken, alsmede de kapel Terheyligenstede te Amsterdam, onder de voorwaarde, dat zij geen nieuwe pastoors zullen mogen benoemen vóór het overlijden van Johannes de Davantria of den vrijwilligen afstand van Wilhelmus Zael, welke laatstgenoemde krachtens vorige uitspraken van den H. Stoel, recht heeft op de cure der oude parochiekerk en der kapel voornoemd. Datum Romae apud S. Petrum, III kal. Junii, pontificatus nostri anno quarto.

(Inv. No. 148). 1414 Sept. 19.

Fridericus Deys, deken van Padeburn, pauselijk auditor, wijst vonnis in het geschil tusschen deken en kapit. v. S. Maria Haga en

Bartholomaeus Betto's zoon over de parochiekerk te Amst. en de daarbij behoorende kapel, ten gunste van de eerstgenoemden. (Verkort regest).

Het jaar 1415 bracht eerst een afdoende oplossing der moeilijkheden, die tevens een hulde was aan de groeiende macht en kracht van het Stadsbestuur. Aan Burgemeesters, Raden en Regeerders der stad Amsterdam droeg namelijk het Kapittel de zorg over voor Kapel en Weg.

(Inv. No. 152). 1415 Febr. 24.

Deken en kapittel van S. Maria in Haga staan aan Burgemeesteren, schepenen en raden der stad Aemstelredam de inkomsten der kapel die Heylighe stede aldaar af, mits zij die kapel en den daarbij behoorenden heyligen Wegh herstellen, en vergunnen hun, aan hen, deken en kapittel, een priester voor te dragen, die in de bedoelde kapel zal dienst doen, voor al hetwelk zij hun jaarl. één mark zilvers zullen betalen.

Binnen een week volgde het antwoord der Stadsregeering in het volgende schrijven:

(Inv. No. 154). 1415 Maart 4.

Schout, schepenen en raden der stad Aemstelredamme verbinden zich om ingevolge zekeren brief van deken en kapittel in Den Hage, waarbij dezen hun op bepaalde voorwaarden de inkomsten der H. Stede afstaan, jaarlijks 1 mark zilvers uit te keeren aan deken en kapittel voornoemd.

Ghegeven upten vierden dach in Mairte int jaar ons Heren duzent vierhondert ende vijftien. (Zie Bijlage 6).

Dit schrijven verkreeg nog in hetzelfde jaar de goedkeuring van den bisschop van Utrecht (Bijlage 7). Beide brieven, afgedrukt in de Handvesten van Amsterdam Dl. I. bl. 421, berustten in de IJzeren Kapel van de Oude Kerk, tot zij naar het stedelijk archief werden overgebracht.

Het antwoord van de stadsregeering komt voor in een vidimus van Schepenen van 's-Gravenhage, 28 Juni 1550 en is ons door Wagenaar (Dl. II. bl. 179) medegedeeld.

Uit deze brieven blijkt het volgende:

Dat Burgemeesters, Schepenen en Raden van Amsterdam benoemd werden in 1415 tot beheerders van de Kapel en den Heiligen Weg en deze benoeming aanvaardden. Dat de inkomsten, renten enz. der H. Stede moeten dienen tot instandhouding van Kapel en Weg, tot vermeerdering van den dienst Gods in de Kapel en tot behoorlijk onderhoud van den vasten kapelaan, die daar sedert 1365 al blijkt aangesteld te zijn.

Uitdrukkelijk wordt dan ook vermeld, dat het H. Sacrament „hetwelk ter plaatse daar de kapel staat, miraculeuslijk gevonden is", op dat tijdstip niet in de Kapel doch in de hoofdkerk werd bewaard, waarschijnlijk wegens den vervallen toestand van het heiligdom. Het vooruitzicht wordt nu echter geopend dat het H. Sacrament van Mirakel weer naar de Heilige Stede zal worden overgebracht; en de stedelijke Regeering zal zeker niets hebben nagelaten om de noodige herstellingen daartoe te laten uitvoeren.

Nieuwe rampen wachtten de H. Stede in de 15e eeuw. Op Zondag den 13 April 1421 werd *Amsterdam* door een fellen brand geteisterd [1]), die bijna een derde gedeelte der stad en daaronder verscheidene kerken en openbare gebouwen, vernielde. Onder deze wordt door den schrijver van het *Chron. auct. Joan. de Beka* [2]) de H. Stede opgenoemd. Of echter de kapel geheel of ten deele verbrandde, en of er iets merkwaardigs bij die gelegenheid voorviel, wordt door gemelden schrijver niet gezegd; want uit zijne woorden te willen afleiden, gelijk door sommigen gedaan is, dat toen het H. Sacrament van mirakel met de kapel zoude verbrand zijn, is, zoo als wij hierna zullen aantoonen, geheel onjuist.

In 1422 vinden wij weder gewag gemaakt van de

[1]) „Anno vero XXI ortum ingens apud Amstelredam incendium, quod majorem partem oppidi absumsit". H e d a, p. 273.

[2]) M a t t h e i „Analect". T. III. part. 1. in 4°. p. 398.

H. Stede, ter gelegenheid der stichting van een gasthuis voor oude mannen en vrouwen door den Amsterdamschen burgemeester Dirk Hollant; welke stichting door Jan van Beijeren den 13 November 1422 werd goedgekeurd, terwijl het beheer van het gasthuis [1]) werd opgedragen aan de vier provisoren van de H. Stede. (Zie Bijlage 9).

De eerstvolgende stukken, waarin weder melding gemaakt wordt van de H. Stede, zijn twee Schepenbrieven, een van 10 Juli 1438 en een van 9 Februari 1443. Beide berusten in originali in het archief van het Begijnhof. Het eerste stuk bevat een contract tusschen de Bewaarders (provisoren) der H. Stede, van de eene, en de priesters der O. L. Vrouwe-parochie ter andere zijde. Het tweede stuk betreft het verkoopen van zekere jaarlijksche rente door de Priorin en het convent der Reg. Kanunnikessen in Ste Maria-Velde aan de Overmannen van het Gilde en altaar des H. Kruises in de H. Stede. (Zie Bijlag. 10 en 11).

Uit ditzelfde jaar 1443 is een wonder geschied aan een jongen man uit Bremen, die tengevolge van een belofte om de H. Stede te gaan bezoeken, op wonderlijke wijze uit zijn boeien ontslagen werd. Dit is tevens het eerste der wonderen, waarvan ook de datum is opgeteekend in het reeds meermalen vermelde Mirakelboekje. Het luidt daar aldus:

In 't iaer ons Heren M.CCCC.XLIII. was een starc ioncman geboren van Bremen, gereyst tot een grote Stadt ghenoemt Seyt, gewonnen van den Coninc van Poertegael. ....Wt dese voorseyde Stede, soe

[1]) In onderscheiden stukken komt dit huis nader voor onder de namen van: „der heiliger Stede Gasthuis"; „ghasthuijse van den heijllighe Sacramente ter heijlligher Steede"; ook „'t Heilige Sacraments- of Oude mannen- Gasthuis". Vóór het einde der 15e eeuw werd het vereenigd met St. Pieters-Gasthuis. Kort na 1550 door aankoop van huizen in de Kalverstraat vergoot zijnde, zijn naderhand de gebouwen vereenigd met het Burger Weeshuis, waarvan zij tegenwoordig een gedeelte uitmaken. — Zie Wagenaar, D. II. bl. 241 en 301. Commelin, D. I. bl. 1561—63.

reysde deze voorseyde man, wel met II of III dusent man ende wouden wesen voor een Heydensche Stede in Barbarien, geheten Alcaster.... Ende al barnende by der Stede van Alcaster husen ende houen, quamen hem veel ontallike Heydenen tegen wt dier steden, ende sloegen ende vingen veel van die Kersten, onder welken dese man van Bremen voorseyt, bi na viertien daech na Sinte Martyns sterfdach, mede geuangen, ende seer in syn armen ende voeten gequest wert. Ende als die ongenadige Heydenen hem seer gestoten, geslagen, ende gesleept doer bosch ende braem, in haer Stede Alcaster gebracht hadden, so leide si hem, dus vol na ter doot vermoeyt, sonder eten oft drincken, of verbindingen zynre wonden, in een grote diepe duyster kelre, onder die padden, slacken ende wormen. Ende si leyden hem after met zijn rugge op die natte onrein aerde; sittende metten afterhoofde tegen een groot swaer bloc, gemetselt ende gewrocht in der mueren, gesloten aen zyn hals tegens dat bloc, met een swaer yseren veter, bet dan ij groue mans vinger breet ende dick. Als dese kelre een wile gesloten geweest had ende dat Heydensche volc van daer gegaen was, so werd dese man voorseyt wantrouwende bi menscelike hulpe ymmermeer leuendich van daer te comen; ende keerde hem alleen na zijn cranke vermogen tot Gode. Ende want hi hier te Amsterdam wel voormaals gewest had. ende bekende hier veel Miraculen gesciet door 't Heylige Sacrament, hier gevonden; soe badt hy Godt innichlic an, warachtig wesende in 't Heylige Sacrament, kennende dat geen dinc onmogelyc en is; ende loofde hier zyn Bedeuaert te doen, met een silueren halsbant van xij. wit stuuers, also vere als hi van die vangenisse ende pijn verlost worde. Siet hem sprac een stemme toe, ende seyde; Helpt nv di selven, so help ic dy mede, ende volbrenge dyn lofnisse ende met dien sloech hi zyn hant an die groue yseren halsbant, ende haelde dye wt, ende si gleet wech, licht als een stroe; ende die duer des kelders ginck voer hem op; ende sonder enige hinder quam hi van dier nacht wt die Stede van Alcaster, in een groot bosch welc om die Stede stont. Des morgens hoorde hy veel Heydenen in den bosch, roepen ende soeken; mer God verberch hem, also dat hi niet geuonden en wert. Ende etende wilde cruyden ende vruchten, ende drinckende fonteyn, liep hi drie winterlike nachten lang, verborgen by dage voer den Heyden, eer hi weder quam onder die Kersten. Ende wel vercomen voer 't Sacraments Tabernakel, met een silueren halsbant, in groter ootmoedicheit, ende heeft zyn Bedeuaert gedaen, ende syn halsbant met een goede andere offerhande hier gegeuen; begerende, dat men 't te loue Gods ende des Heyligen Sacraments den lieden openbaerlic condigen soude".

Slechts weinige jaren na dit wonder had eene gebeurtenis plaats, die de waarheid van het voorgaande op eene treffende wijze bevestigde. Een felle brand, die op den 25 Mei van het jaar 1452 binnen Amsterdam uitbarstte, vernielde het grootste en voornaamste gedeelte der stad, en ten gevolge daarvan werd ook de H. Stede in de asch gelegd; doch door deze noodlottige gebeurtenis vernieuwde zich het Mirakel, want temidden van de geheel verwoeste kapel bleef het H. Sacrament ongeschonden [1]).

Het verhaal van dit gebeuren is ontleend aan het reeds meer genoemde Latijnsche werkje.

Hier volgt de vertaling van Prof. Pluym:

„Toen in het jaar des Heeren 1452 op den feestdag van den H. Urbanus den 25 Mei, het grootere en, om zoo te zeggen, voornaamste gedeelte dezer stad verbrandde, sloeg ook de vlam over tot de kapel der Heilige Stede, en bereikte het vuur, dat zich langzamerhand verspreidde, het tabernakel van het allerheiligste, eerwaardige Sacrament, zoo dat eindelijk alles nederstortte en door het geweld van van den brand uiteen viel. De godvruchtige Christenen nu, die bezorgd waren, dat er aan de heilige hostie, nedervallend puin of door den vuilen walm des rooks of door den gloed des vuurs, letsel mocht geschieden, stelden een smid te werk, om de sloten te verbreken en de deur te openen, opdat de heilige hostie door den priester (wien het heilige is toevertrouwd) bij tijds van daar weggenomen, en tegen alle bezoedeling gewaarborgd, in eenige God gewijde plaats veilig gesteld en behoorlijk bewaard kon worden. Maar de smid, schoon hij verscheidene, en zoovele hiertoe geschikte werktuigen, als hij vinden kon, aanwendde en al zijne macht inspande, deed vergeefsche moeite; want

[1]) Thomas à Kempis maakt van dezen brand melding in het Chronicon canonicorum regularium montis S. Agnetis en oordeelt: „et praecipue exiit ira Dei contra devotos et devotas congregationes fratrum et sororum".

terwijl hij arbeidde, om de sloten te verbreken of te doen wijken, vlogen hem de werktuigen zelf aan stukken tegen, even als of hij verdroogd stroo of broos riet gebezigd had. Het was als had de almachtige God, die Zichzelven in alle mogelijke gevallen een genoegzaam bewaarder is, besloten, om zonder menschelijke hulp, dit hoogheilig Sacrament, op eene onuitsprekelijke wijze, en boven het menschelijk verstand wonderlijk daargesteld, weder door een glorierijk wonder beroemd te maken; opdat niet alleen de gedenkwaardige Zelfstandigheid der heilige zaak zelve, maar ook de heerlijke wonderen, welke daarom gebeurden alle geloovigen tot een waardigen eerbied des harten ontvlammen zouden".

„Nadat echter het voorname en grootere gedeelte der Stad, de Oude- en de Nieuwe Kerk, het stadhuis, het begijnhof en de vele kloosters, en ook de kapel der Heilige Stede zelf verbrand was, bleef de *monstrans* van het eerwaardig Sacrament ongeschonden, en de geconsacreerde hostie geheel en gaaf bewaard; terwijl alles rondom door het nedervallende puin en den brand der vlammen beschadigd en nedergeworpen was.

„Ook was toen der tijd de *monstrans* zelf omwonden met een zijden doek, om ze voor stof te bewaren, en ook deze is noch verteerd, noch verschroeid, maar geheel en gaaf gevonden, opdat de almacht, ook in de bescherming van het teedere kenbaar, waardig zoude worden aangebeden.

„Toen dit onder de burgers en het volk verspreid en ruchtbaar werd, kwam men van alle kanten toegeloopen, om God in Zijne wonderen te beschouwen; eenigen zelfs, die verlangden de zaak nauwkeuriger te bezien en te kennen, naderden zoo dicht, dat zij met verschroeide schoenen en voeten teruggingen ter oorzake van de hevigheid des gloeds, welke nog woedde, zoo op den grond als in de rondom gezaaid liggende voorwerpen. En zie, als

door vrees getroffen, daar zij met Mozes zagen, dat het brandend braambosch niet verbrandde, trokken zij hunne schoenen uit, omdat de plaats, waar zij stonden, bleek heilig te zijn; en terwijl zij vol verbazing met den H. Thomas de glorierijke wonden in het heilig lichaam des Heeren aanschouwden [1]), loofden en vereerden zij met hart en mond eenen zoo grooten Heer, uitroepende: mijn Heer en mijn God.

„Toen nu de kapel met alle hare sieraden door de vlammen verteerd was — aldus vervolgt het evengenoemde boekje — toen kwam bij velen in de gedachte het woord van den profeet: „Is het voor u de tijd wel, om in gewelfde huizen te wonen, terwijl dit huis verwoest ligt?... brengt dan hout bij, en timmert het huis; het zal mij aangenaam zijn, en ik zal er verheerlijkt worden, zegt de Heer.... Het zilver is het mijne en het goud is het mijne.... De heerlijkheid van dit laatste huis zal grooter zijn dan die van het eerste.... en in die plaats zal ik vrede geven, zegt de Heer der heerscharen"" [2]). En nu sloeg men handen aan het werk en bouwde eene kapel, die prachtiger was dan de eerste". — De kapel en het tabernakel werden op het kostbaarst versierd, de plechtigheden der goddelijke eeredienst luisterrijk vermeerderd. En nu toonde de Heer op nieuw zijne barmhartigheid, en Hij gewaardigde Zich, de H. Stede en het hoogwaardig Sacrament door nog meerdere wonderen te verheerlijken, indachtig de belofte, die hij eenmaal gedaan heeft; dat degene, die Hem eert, geëerd zal worden door zijn hemelschen Vader.

[1]) De schrijver doelt hier op hetgeen hij vroeger verhaald had; namelijk, dat op de hostie, die in 1345, en nu andermaal, in het vuur bewaard was gebleven, de beeltenis stond uitgedrukt van den verrijzenden Zaligmaker, met den eenen voet op, en den anderen in het graf staande. „Erat autem hostia resurgentis Domini imagine consignata pedem alterum super sepulchrum, alterum introrsum defigentis".

[2]) Aggeus I. 4. 8. II. 9. 10.

Op welken tijd deze herbouwing begonnen of voleindigd was, is niet bekend. Zij moet echter al spoedig na den brand zijn aangevangen; want reeds vier jaren daarna wordt in een schepen-brief melding gemaakt van „het heylich cruys-outaer staende in die heiliger stede;" waaruit wij terecht mogen opmaken, dat de opbouw der kapel ten minste zóó ver gevorderd was, dat er de H. diensten behoorlijk konden verricht worden. Voor gemelden schepen-brief, benevens een anderen van 1455, die insgelijks op het H. Kruisgilde betrekking heeft, zie Bijl. 12-13. Zij berusten beide, in originali, in het archief van het Begijnhof te *Amsterdam.*

Tot hiertoe schijnt het Wonder van het H. Sacrament buiten het Graafschap Holland weinig bekend te zijn geweest, maar sedert God andermaal op zoo wonderdadige wijze de H. Hostie ongeschonden in de woede der vlammen had bewaard en een schoone kapel op diezelfde plaats weer was herbouwd, zag men van alle kanten ook vreemdelingen naar de H. Stede komen, om daar voor het hoogwaardig geheim des altaars neer te knielen en de genezing van geestelijke en lichamelijke kwalen af te smeeken. En deze gebeden werden niet te vergeefs gestort; de Heer Jesus vervulde ook hier de voorzeggingen der profeten: en Hij genas de bedrukten van hart, aan de gevangenen werd de verlossing toegezegd; aan de blinden schonk Hij het gezicht en aan de gekwelden de vrijheid; de stommen spraken, de dooven hoorden, de kreupele sprong op als een hert, en het genadejaar des Heeren werd luide den volken verkondigd.

In het Gedenkboek van het Eucharistisch Congres te Amsterdam in 1922 gaf Fr. Bon. Kruitwagen O.F.M. een, tot dan onopgemerkt gebleven, verhaal van een wonderbare genezing bij het H. Sacrament van Mirakel te Amsterdam in het jaar 1472. De schrijver vond het afgedrukt in een fraaien, vaak herdrukten en veel verspreiden, foliant

van meer dan 1000 bl. in 1481 te Deventer verschenen en getiteld: „Speculum exemplorum ex diversis libris in unum laboriose collectum" (Spiegel van voorbeelden uit verschillende boeken met veel moeite bijeenverzameld) een verzameling van 1260 stichtelijke legenden en exempelen, waarvan zelfs Pater Kruitwagen den verzamelaar niet mocht ontdekken. Het verhaal van het Mirakel komt voor in de 10e Afd. „die de verzamelaar uit eigen wetenschap of ondervinding erbij heeft gevoegd". Hetzelfde wonderverhaal vond Pater K. omstreeks 1485 ingelascht in een Hs. te Weenen in 1895 door de Bollandisten uitgegeven: „Novale Sanctorum van Joh. Gielemans".

De titel luidt: „Hoe iemand, door den duivel zwaar gewond, door de kracht van het Hoogwaardig Sacrament op wonderbare wijze werd genezen". Verkort is het verhaal aldus: Ongeveer in 1472 werd een wandelaar in een woud bij Utrecht op een avond door een reus (den duivel, schrijft de verzamelaar) vreeselijk toegetakeld. Hij deed nu een belofte voor een beevaart naar St. Jeroen, doch werd op weg daarheen in Amsterdam doodelijk ziek. Daar verscheen hem toen in het hospitaal de H. Maagd, die hem beterschap voorspelde, maar „gy moet u laten brengen „naar de Heilige Stede; daar moet gy u laten ronddragen, „rondom het beroemde Tabernakel van het Hoogwaardig „Sacrament, en spoedig zult gij uw verloren sterkte en „gebroken krachten terugkrijgen". 's Anderen daags liet hij zich naar de Kapel dragen, waar het Hoogwaardig Sacrament meer dan op andere plaatsen de macht van Zijne Goddelijkheid toonde.

„En toen men hem daar, zooals hij gezegd had, rondom het Tabernakel eens, tweemaal, driemaal in een kring had rondgedragen, heeft hij ten slotte de weldaad van een volkomen gezondheid ontvangen, terwijl zijn krachten bij iederen rondgang toenamen. En vlugger dan zij, die hem daarheen hadden gedragen, sprong hij op, en God lovende,

heeft hij zijn bedevaart naar Sint Jeroen, zooals hij beloofd had, volbracht".

Eene dier buitengewone gunstbetooningen ondervond ook eene Religieuse van het klooster van de H. Clara te Amsterdam. Op den 15 Juni des jaars 1475 werd deze zuster door een zonderlinge ziekte bevangen, en des Zondags vóór St. Andreas daarop volgende werd zij nog door eene beroerte aangetast, die haar gedurende negen dagen van de spraak beroofde, en ten gevolge waarvan zij 28 weken lang bedlegerig bleef, zonder dat zij in staat was, zich in het minst te kunnen verroeren. In dezen hopeloozen toestand nam zij hare toevlucht tot den goddelijken Geneesheer, op wien zij geheel haar betrouwen stelde. Des Woensdag na Pinkster (1476) liet zij zich door vier harer medezusters op een stoel naar de H. Stede dragen; en dáár, voor de voeten van Jesus, in het H. Sacrament, ontving zij dezelfde gunst, die den lamme van het Evangelie ten deel viel: op eens richtte zij zich op, ging driemaal rondom het H. Sacrament, en zij, die machteloos het klooster was uitgedragen, keerde er geheel genezen weder naar toe [1]).

Zoo verhaalt ook het „Mirakel-boekje" van een blinde, die op zijn verzoek voor het H. Sacrament ter H. Stede gebracht werd en onder het storten van een vurig gebed aanstonds het gezicht wederkreeg. — Van eenen zieken priester uit de *Veenen,* die opgegeven door de geneesheeren in een allererbarmelijksten toestand verkeerde. Deze herinnerde zich de teekenen en wonderen, die dagelijks in de H. Stede vernieuwd werden; en nu deed hij belofte, om jaarlijks, zoo God hem de gezondheid weder gaf, in wollen kleederen en barrevoets de H. Stede te bezoeken. En aanstonds na deze belofte herkreeg hij zijne gezondheid. — Insgelijks van eene vrouw uit *Hoorn,* die met drie kinderen zich in de marktschuit begaf, om naar *Amsterdam*

---

[1]) „Mirakel-boekje", bladz. 24. — Marius, bl. 84.

te vertrekken. Het was ruw weder; en daar een elk zich haastte, om binnen te komen, verloor de schuit het evenwicht en sloeg om. Onder degenen, die in het water geraakten, bevond zich deze vrouw met hare drie kinderen, van welke zij er twee in hare armen hield, terwijl het derde zich aan de kleederen der moeder vastklemde. De arme vrouw begon reeds te zinken; op dit oogenblik deed zij belofte, om de H. Stede te bezoeken, ten gevolge waarvan zij, met hare drie kinderen, gered werd, terwijl onderscheidene mannen en vrouwen ongelukkig omkwamen [1]).

Een gunstig gevolg van zoodanige belofte ondervond ook de Aartshertog Maximiliaan van Oostenrijk. Deze vorst werd te 's-Gravenhage, volgens anderen te Rotterdam, door een doodelijke ziekte aangetast, die volgens de verklaring der geneesheeren geen hoop op herstel meer overliet. Hij nam toen zijne toevlucht tot een geestelijk geneesmiddel; beloofde de H. Stede te Amsterdam te bezoeken en tegen alle hoop in herstelde hij. Dankbaar voor deze gunstbetooning, begaf hij zich dan ook kort daarop naar Amsterdam en offerde aldaar in de H. Stede eenen kelk, kostbare misgewaden en eene buitengewoon groote waskaars [2]). Tot eene blijvende herinnering aan deze gebeurtenis vereerde hij daarenboven een geschilderd glasraam, dat aan de zuidoostelijke zijde der H. Stede geplaatst werd. Maar door de langdurigheid van tijd, of liever, door de zorgeloosheid dergenen, die na het jaar 1578 het beheer over de kapel voerden, geraakten de glazen allengs in verval. In het begin der 18e eeuw waren zij reeds zoodanig bedorven, dat de voorstelling nauwelijks meer te onderscheiden was [3]), en in Juni 1832 werden zij geheel weggenomen en door gewone kerkramen vervangen.

Van deze glazen, waarop Maximiliaan werd voorgesteld

[1]) t. a. p. bl. 17-19.
[2]) „Anonymus", pag. 5, achter P o n t a n u s.
[3]) Zie „Wegwijzer door Amsterdam", 1726, bladz. 12.

in eene knielende houding, als voor het H. Sacrament van Mirakel zijnen dank betuigend, vindt men hierna eene afbeelding, terwijl nog een uitvoerige beschrijving ervan in hoofdstuk V wordt gegeven.

De tijd, wanneer Maximiliaan zijn belofte vervulde, is met zekerheid niet te bepalen. Daar echter de genezing, op het laatst genomen, in 1484 kan geschied zijn, en de Anonymus bij Pontanus [1]) zegt, dat de Aartshertog kort daarop (paulo post) zijn belofte kwam vervullen, kan het bezwaarlijk tot een later tijdstip verschoven worden. De plaatsing der glazen kan evenwel later geschied zijn, en wel in of na 1486. Immers toen Maximiliaan in Februari 1486 te Frankfort tot Roomsch Koning verheven was, kwam hij kort daarna in Holland en werd in de voornaamste steden plechtig ingehaald. Te Amsterdam vooral had dit met grooten luister plaats; want den 20 Maart hadden aldaar de heeren van de Gerechte laten afkondigen: „dat alle de Gilden en alle de Schutters der drie schutterijen hunne torchen (toortsen) gereed moesten maecken en dat elk zijn huis versieren moest ter inhalinge van Koning Maximiliaan en deszelfs vader Keizer Frederik III" [2]). Daar nu Maximiliaan niet slechts, maar ook Frederik op de glazen schijnt afgebeeld te zijn, is het niet onwaarschijnlijk, dat ze na dien tijd geplaatst zijn geworden.

Toen Maximiliaan in Februari 1488 door de Brugge-

---

[1]) Rerum et urbis Amstelodamensium historia. Amst. 1611, pag. 5.

[2]) „Keurboek" A. f. 158 bij Wagenaar, D. I. bl. 187. — Ofschoon deze afkondiging reeds in Maart had plaats gehad, kan echter de inhaling niet vroeger dan in Mei of later geschied zijn; want nadat Maximiliaan in Februari te Frankfort als Roomsch Koning was uitgeroepen, werd hij den 28 Maart geïntroneerd; en van daar naar Keulen en vervolgens naar Aken vertrokken zijnde, werd hij aldaar den 10 April gekroond. Vergel. Struvius, „Corpus Hist. German." tom. I. p. 775-776. — „Chronyke van Vlaenderen", D. III. bl. 44. — „Oude en nieuwe beschr. v. Holland", enz. van Scriverius door Mr. P. Brugman. bl. 468.

naars gevangen genomen was, hield men te Amsterdam, evenals in Braband een plechtigen omgang, om van den hemel zijn verlossing te verzoeken, en nadat hij in Mei daarop volgende ontslagen was, werd er eveneens eene processie gehouden tot dankzegging voor zijne bevrijding [1]).

Het jaar daarna schonk Maximiliaan aan de stad Amsterdam de vergunning, om de kroon zijns rijks boven haar wapen te voeren. Dit voorrecht werd haar verleend, om de diensten, die zij hem bewezen had; eene volksoverlevering evenwel schrijft hiervan de reden ook ten deele toe aan de genezing van den Aartshertog, en wij gelooven, dat dit niet geheel zonder grond is.

Op het einde van deze eeuw (1498) vinden wij opnieuw gewag gemaakt van de processie, die uit de H. Stede door de stad gehouden werd. Het schijnt dat er op dien tijd tusschen de geestelijken van de Oude en de Nieuwe Kerk eenig verschil ontstaan was omtrent den voorrang, die bij dezen omgang behoorde in acht genomen te worden; althans er bestaat van dat jaar eene verordening van „den Heer ende Gerecht", waarbij de op te volgen orde geregeld wordt. Dit stuk en het volgende vindt men in het „Groot memoriaal", I, tot An. 1544. In dit werk leest men, bl. 216 v°.: (Zie ook, Breen, Rechtsbronnen der stad Amsterdam, Den Haag 1902, bl. 614).

„Deze navolgende twe articlen gedaen ende gepasseert opten XIIIn dach van maert anno xiiijc. xcviij.

„Alsoe van allen ouden tyden theilighe Sacrament jn der Feest van half Maert met solempnele Processie, van de nyewe Kerck vuyter heiliger Stede in de Oude Kerck gebrocht es geweest; ende omdat die Capelle van der heiliger Stede van daghe tot daghe, tot lof ende eer van Gode van hemelryck, jn allen chierheden vermeert; jn zulken schyne, dat dezelve Cappelle als nu in allen gesteltenisse bequaem es, om theilige Sacrament jn der voirsz feeste daer vuyt te

[1]) „Keurb." A. fol. 167-168. — Wagenaar, D. I. bl. 188.

mogen dragen. Soe zijn den Heer ende de gerecht, vuyt sonderlinghe consideratien ouergedragen, geaccordeert ende gesloten dat men, van nu beginnende altyts in der voirsz feest, theilige Sacrament dragen sal vuyter heiliger Stede ende dat in der forme hier na volgende. Te weten: Dat twelk geduurende alle die Ecclesie, Schoel Kinderen ende parochianen van de voirsz. nyewe Kerck, processionaliter komen zullen by de Ecclesie ende prochianen in de Oude Kerck en daer zynde, dat die Ecclesien van beiden zyden gesamender handt eerwaerdeliken jn processie gaen zullen jn der heiliger Stede, om aldaer mit allen eeren Reverencien ende waerdicheden theilighe Sacrament vp genomen ende na ouder gebrukinge, met processien langes duer der Stede gedragen, en weder jn der heiliger Stede metten generale processie gebrocht te worden omme aldaer te bliven rusten als behoert ende dat ghedaen soe zullen beide de processien gaen tot up die plaetse toe ende aldaer soe sal ellick an dander minlicke oerlof nemen, ende gaen daer hem believen sal".

Deze processie, die jaarlijks op Woensdag na het feest van den H. Gregorius (12 Maart) gehouden werd, trok uit de H. Stede door de Kalverstraat naar den Dam, van daar langs den Nieuwendijk, door de Ramskooi en Houttuinen, over de Nieuwebrug. Als de priester, die het H. Sacrament droeg, op het midden van deze brug gekomen was, keerde hij zich naar de schepen, die in het IJ lagen, en gaf er dan met het Allerheiligste den zegen over, opdat zij eene behouden reis van den Heer mochten verwerven. Vervolgens ging men door de Nieuwe Brugsteeg, door de Warmoesstraat en de Nes, over de Lange-brug, door de Taksteeg in de Kalverstraat, en zoo weder in de H. Stede. Daarbij werd de volgende orde in acht genomen: de Gilden openden den optocht; ieder met hunne wapenbeelden, die op hooge standaards voor hen werden uitgedragen; en daar ieder zijn beschermheilige had, werden hunne beelden tusschen de leden der verschillende gilden in gedragen. De dekens der gilden met een waskaars in de hand, waaraan twee witte handschoenen hingen, gingen elk achter hun gild. Daarop volgden de jongelingen en meisjes, die het beeld droegen van de H. Maagd Maria, van de

H. Catharina of andere heiligen. Een jongeling te paard en met spies gewapend, verbeeldde den H. Georgius. Achter zich sleepte hij een grooten draak voort, waarbij zich verscheidene kinderen bevonden, in het wit gekleed en met vergulde vleugelen op de schouders, op trommels slaande en op cimbalen spelende. Achter dezen volgden drie afdeelingen van schutters, geheel in het harnas en gewapend; daarna de koorkinderen met witte kleederen, zingende onderscheidene lofzangen. Vervolgens kwamen eenige geestelijken met dalmatieken aan. Deze droegen de zilveren beeltenissen van eenige heiligen, terwijl vóór hen witte damaste zijden vanen werden uitgedragen. Op hen volgden monniken in hun habijt, en daarna de priester met het Allerheiligste onder een prachtigen draaghemel, die gedragen werd door de vier Burgemeesters. De stadsmuzikanten vergezelden den optocht en voerden verscheidene toepasselijke muziekstukken uit, terwijl de trein gesloten werd door den Magistraat en de geloovigen, die biddende het H. Sacrament volgden [1]).

Behalve deze hield men ook jaarlijks een processie op Palm-Zondag, waarin echter het H. Sacrament niet werd omgedragen. In dezen omgang, die ter gedachtenis van den plechtigen intocht des Heeren in Jerusalem geschiedde, werd, volgens gebruik van dien tijd, de Zaligmaker voorgesteld door een beeld, dat op een houten ezel was gezeten en voortgetrokken en omringd werd door 12 mannen uit het oude-mannenhuis, voorstellende de 12 Apostelen. Wanneer er op dien tijd bedevaartgangers te Amsterdam waren, die de pelgrimsreis naar Jerusalem gedaan hadden, waren zij verplicht bij den omgang tegenwoordig te zijn. De wijze, waarop deze processie moest uittrekken, werd evenals de voorgaande op denzelfden dag door den Heer en 't Gerecht bepaald: (Breen, als voren, bl. 615).

[1]) Zie B. H. Klönne, Amstelodamensia, Amst. 1894, bl. 81, volg. en „Kerkel. Hist. en Oudheden, enz." in fol. D. IV. bl. 187-188.

„Voert, omme die Ridderlike Broederschap van den Heiligen lande jn liefsten minnen ende broederlike conuersatien te doen meerderen ende wassen, soe zyn dezelve Ridderen, nu zynde, voer hem ende hore nacomelinghen, vuyt versouck ende singuliere wille van den Heer ende gerecht, ouerdragen, geaccordeert ende gesloten datmen ewich gedurende, teen jaer ons Heer op ten ezel halen zal, metter processie eerliken becleet, vuyt Jerusalem, ende brengen jn de Oude Kerk, ende tander jaer vuyter Heiliger Stede, inde nyuwe Kerck, te weten, ellick jaer met die processie daer die feeste wesen sal. Ende den ridderen vander voirsz. Broederschap, die by huys zyn en zullen hem van des voirsz. staet te doene niet mogen absenteren, dan mit notorie excusatie, ende dat op pene ende correctie, na goetduncken der meerder stemmen ende opinie van den voirsz broederen den Heer ende tgerecht ende hier hebben bij, an ende ouergeweest Jan Benning, Schout, meester Willem Andrieszoen, dirck Heymenszoen, Willem dircxzoen Boem, ende Bruning Claeszoen Burgemeesteren, Stans Claesz, ende Claesz. Gerytsz Schepenen."

De regeering van Amsterdam toonde alzoo eene voortdurende belangstelling in alles, wat onder de geloovigen, tot verheffing van het H. Sacrament van Mirakel kon medewerken. Hare loffelijke bemoeiing om de goede orde te handhaven, zoowel als het bijwonen der plechtige omgangen strekken er ten bewijze van. Maar niet zelden gaven ook vele harer leden blijk van persoonlijke hoogschatting daar èn zij èn hunne betrekkingen zich veelal aan het hoofd stelden, en door hun voorbeeld zeker niet weinig toebrachten, om de burgers tot vereering van het Allerheiligste op te wekken. — Zoo waren de oversten van het H. Sacraments-gilde ter H. Stede meestal, zoo niet altoos, aanzienlijke personen: vrouwen of weduwen van Burgemeesters, Schepenen, enz.; terwijl onder deze laatsten meer dan een voorbeeld wordt aangetroffen van erflating of schenking ten voordeele der H. Stede. (Zie Bijlage 18).

De groote toevloed van vreemdelingen, waartoe het Jubeljaar 1500 niet weinig schijnt bijgebracht te hebben, gaf waarschijnlijk der geestelijkheid aanleiding, om ook

van den Bisschop van Utrecht eene vergunning te verzoeken aangaande de feestviering van het H. Sacrament van Mirakel. Op den feestdag zelven, en misschien ook op het Octaaf, werden reeds vroeger afzonderlijke kerkelijke getijden gezongen of gelezen, doch wanneer daar dan een feest van hooger rang in viel, schijnt men die bijzondere getijden niet te hebben kunnen lezen. Door Frederik van Baden, bisschop van Utrecht, werd nu de toestemming verleend, om op dien dag en het Octaaf, niettegenstaande andere feesten, die getijden te lezen.

Prof. Pluym vertaalde dezen brief uit het latijnsche boekje „Succincta enarratio" als volgt:

„Frederik, Markgraaf van Baden, door de genade Gods en des Apostolischen Stoels Bisschop van Utrecht, aan onze geliefden in Christus, Priesters, beneficianten en officianten der stad Amsterdam, onder ons bisdom gelegen, en aan de daar woonachtige, tegenwoordige en toekomende, in de gewijde orden gestelden, en anderen verplicht tot het lezen der kerkelijke getijden eeuwig heil in den Heer.

Alzoo er jaarlijks eene solemneele en godvruchtige processie van het allerheiligste Sacrament met omdracht van het Sacrament des Altaars door gezegde Stad Amstelredam in de kapel der heilige stede in Amstelredam met geestelijkheid en volk gehouden wordt, en op eenen bepaalden dag van de Vasten godvruchtiglijk wordt onderhouden. Daar voorts in dezelfde kapel de kerkelijke getijden van het Eerwaardig Sacrament op den dag van deze processie en op het octaaf ervan plachten gezongen te worden, zoo is het, dat wij u door den inhoud van dezen brief verlof en macht geven en mededeelen, om op den dag van deze solemneele processie en het octaaf daarvan de getijden van het Eerwaardig Sacrament te zingen en te lezen, niettegenstaande het ordinarium van Utrecht enz.

Gegeven in het jaar des Heeren duizend vijf honderd en vier, den derden der maand October".

Deze vergunning werd later door een der opvolgers van bisschop Frederik nog uitgebreid tot de tusschendagen en daarbij de andere feesten in die dagen vallende tot later te verschuiven, uitgezonderd het feest van Maria Boodschap.

Hier volgt ook de vertaling van dit herderlijk schrijven. (Zie voor de origineelen Bijlagen 18 en 19).

Georgius van Egmont, door de genade Gods en van den Apostolischen Stoel, Bisschop van Utrecht, aan onze Geliefden in Christus, Priesters, Beneficianten en Officianten der stad Amsterdam, onder ons bisdom Utrecht, en aan de daar woonachtige, tegenwoordige en toekomende, in de heilige orden gestelden, en anderen verplicht tot het lezen der kerkelijke getijden, eeuwig Heil in den Heer.

Alzoo er jaarlijks eene solemneele en godvruchtige processie van het allerheiligste en Eerwaardige Sacrament met omdracht van het Sacrament des altaars door gezegde Stad Amsterdam uit de kapel der heilige Stede derzelfde stad met geestelijkheid en volk gehouden wordt en op eenen bepaalden dag van de Vasten godvruchtiglijk wordt onderhouden; en tevens in dezelfde kapel, krachtens vergunning van Zaliger gedachtenis den Zeer Eerwaarden Heer Frederik van Baden, Bisschop van Utrecht, onzen voorganger, de kerkelijke getijden van het Eerwaardig Sacrament op den dag van zoodanige processie en het octaaf, niettegenstaande het ordinarium van Utrecht, publiek gezongen worden en nog thans plegen gezongen te worden: zoo is 't, dat wij, willende de godsvrucht der Christenen hierin vermeerderen, U door den inhoud dezes uit ons ambtsgezag verlof geven en machtigen, om op de overige zes tusschenliggende dagen, evenals op den dag van dusdanige processie en het octaaf de getijden van het eerwaardig Sacrament, niettegenstaande gezegd ordinarium van Utrecht, te kunnen en te mogen zingen en lezen, en ieder feest (uitgezonderd de Boodschap der zuivere en glorierijke Moeder Gods en Maagd Maria), dat in Gods

kerk te vieren, mocht invallen, op gezegden processiedag of de overige zes tusschenliggende dagen of het octaaf tot eenen anderen geschikten en gevoegelijken dag te kunnen en te mogen uitstellen en verplaatsen.

Gegeven onder ons zegel tot de zaken, aan dezen aangehangen. Het Jaar des Heeren 1555 den laatsten Augustus.

Op last van zijne Hoogwaardigheid

LANTZWERDE."

Eenige jaren na het verleenen der bovengemelde gunsten door den Bisschop Frederik in 1504, werd de H. Stede opnieuw verheerlijkt door twee wonderen.

Het eerste betrof zekeren Maarten Willemsz. Hollaert, die den 15 Juni des Jaars 1508, bij de inneming van Weesp door de Gelderschen, gevangen genomen en op de vreeselijkste wijze gemarteld werd. Van alle menschelijke hulp verstoken zijnde, keerde hij zijn hart tot God en beloofde de H. Stede te bezoeken, indien hij uit zijn lijden gered werd. Oogenblikkelijk vielen hem de koorden, waarmede hij gebonden was, van de handen, en vond hij een middel, om te ontvluchten. Het was op 't midden van den dag, en niettegenstaande hij door de menigte heen ging, werd hij door niemand opgemerkt. Zijne vlucht werd echter ontdekt, maar ondanks de pogingen, die de soldaten aanwendden, om hem te vinden, ook in de nabijheid der plaats, waar hij zich verborgen had, gelukte het hun niet. Te Amsterdam komende, volbracht hij zijne belofte; en tot herinnering aan zijne wonderbare bevrijding, liet hij van het gebeurde eene notarieele acte opmaken, in tegenwoordigheid van twee getuigen, den kapelaan van het Begijnhof, Gerrit Jansz. van Monnikendam, en den koster der kapel, Jan Hendericksz.

Het tweede wonder, in 1514[1]) voorgevallen, was de genezing van eene zuster uit het klooster van St. Maria Magdalena in Bethanien, met name Elisabeth Franssen dochter. Ook deze had van hare genezing eene openbare acte doen opmaken, van welke het volgende stuk een door haar geschreven uittreksel schijnt te zijn.

In den name ons Heeren, Amen.
Kondelyck, ende kennelyck zy by alle Christene menschen, by desen openbaer instrumente, ghetoghen, ende gemaect uyt een instrument, in Latyn daer af wezende, dit breeder, en prefecter verklaerende, Hoe ick Suster Lysbeth Franssen dochter, ben bij der gratien Gods sieck gheworden, des Sondaeghs voor Vastelavont: Ende doe ginck Ick in 't Sieckhuys, ende ick hadde so groote swindelinge, in myn hooft, dat ick niet over eynde wesen en mochte, ick en woude al vallen. Ende des Donderdaeghs voor onser Vrouwendach, inde Vasten, soo kreeg ick soo groote benautheyt, om myn harte, dat ick waende doodt te blyven en dan spranck mijn harte sco vreeslyck, dat al mijn lichaem schudde, ende dat bedde beefde, daer ick op lach; ende dan sat daer stadelyck een Suster voor mijn bedde, geheeten Lysbeth Andries dochter, ende die hielt myn handen, ende leden, ende by wylen, en mocht ick niet spreken, ende by wylen, hadt ik soo grooten dorst, dat ick 't niet lyden en mochte, ende daer en mochten geen drinken over myn harte, ende dan moest men my met een veer laven, en het duirde tot Meye toe ende die pynlyckheydt sloegh my oock in de beenen, soo dat ick gaen, noch staen en mochte, maer ick moest, op myn knien kruypen, op een schraegh. Ende dese verkreupeltheyt heb ik gehadt, van onze Vrouwe in de Vasten, ende te Meye, liet my dat hart springen, ende doe worden myn beenen alsoo doof, dat ick daer gheen gevoelen in en hadde. Ende onse sieckmaerte ghenoemt Maria Jacobs dochter, die plach myn beenen te stooven ende te wryven (met medicinen daertoe dienende) datter 't vel of ginck,

[1]) Het exemplaar van het „Mirakel-boekje", in de Koninklijke Bibliotheek te 's Hage, vermeldt dit wonder bl. 28 en volg. en heeft: 1414. Bij Marius, bl. 78, vindt men eveneens: 1414. Van de drie exemplaren, welke Le Long gebruikt heeft, hadden twee het jaartal 1514; het derde 1414. — Wij houden het evenals die schrijver voor het waarschijnlijkst, dat 1514 het eigenlijke jaartal is, omdat het wonder verhaald wordt na andere van 1413, 1475, 1478, 1479. — Zie Le Long, bl. 132.

ende ick en gevoeldes niet, dan ter tijdt dat ick beloofde, ende gaen soude versoecken dat waerdighe Heylige Sacrament, in der Heyliger Stede, ende gheen andere Meesters, en mochten my van dese sieckte helpen, noch cureren: Als ick dan gaen soude, om te versoecken dat waerdighe heyligh Sacrament, doe viel ick op myn knien, ende soo kroop ick op een schraeghe, tot die schuyte toe, doe hielp my onse Suster, Christyn Wybrandts dochter in de schuyt, ende voerde my aen der Heyliger Stede, ende droeg my uyt de schuyt op dat Kerck-hof; ende doe kroop ik voort met myn schraegh, in de Heylighe Stede, tot dat Heylighe Waerdighe Sacrament, ende doe viel ik op myn knien met onse Suster Christyn voorseydt, ende doe stondt ick op, ende reedt met die schraegh, om dat waerdighe Heylige Sacrament, ende daer was ick over doende een volle halve

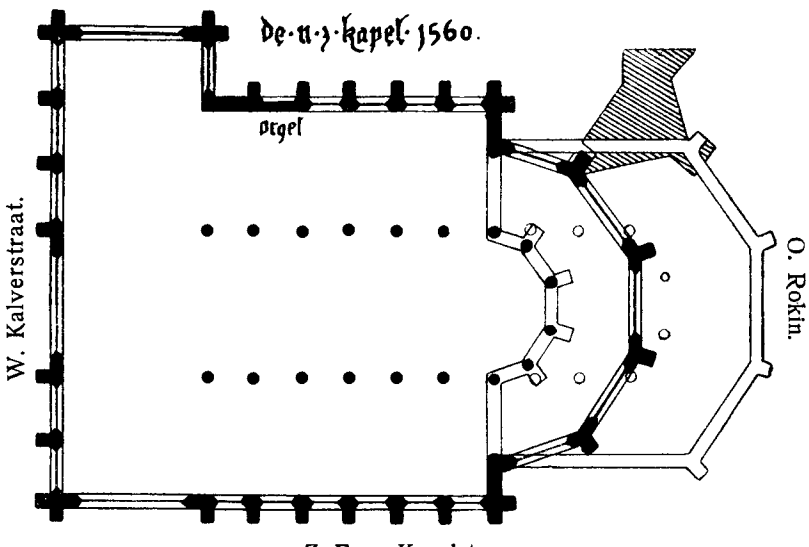

Plattegrond der H. Stede, uit A. W. Weissman, De N.Z. Kapel. 1908. De lijnen in het koor links geven den toestand vóór 1555; die rechts de ontworpen, maar niet uitgevoerde vergrooting.

ure: En doe liet ick die schraghe staen, ende ick nam onse Suster voorseyt bij den erm, ende die leyde my anderwerf, om dat Tabernakel, ende tot elcken reyse vielen wy op onse knien, ende doe gaf my Godt de gratie, dat ick de derde reyse met een bernende licht alleen ginck om dat Tabernakel: Ende voort ben ick op myn voeten ghesont te huys ghegaen by der gratien Gods. Ende hier neem ick Godt tot een getuygh, ende dat waerdige heylige Sacrament dat my geholpen heeft; dattet aldus geschiet is, ende alle onse Convent van Maria Magdalena in Bethanien is hier oock getuygh of die myn sieckheyt bekent hebben, en nu van myn gesontheyt verblyden, danck heb God. Dit is geschiet in 't Jaer ons Heeren 1414 (1514) op den 8 Junij".

Na het jaar 1517 vinden wij over de H. Stede nog aangeteekend een erflating van zes gulden aan het H. Sacramentsgilde en van een gelijke som aan de H. Stede, geschonken krachtens het testament van den heer Cornelis Wouter Dobbezoon, burgemeester van Amsterdam, in 1559 voor notaris en getuigen gepasseerd [1]).

[1]) Kerkelijke Historie en Oudh., Dl. V, bl. 217.

AANTEEKENING bij bl. 31. De gift van Willem VI staat als volgt vermeld in de Grafelijke rekening van Holland, Zeeland en Vriesland, tusschen 10—22 Maart 1404: „Item Ian die Boel (= Jan Boelens) betailt, die hi minen Heer gaf tot Amsterdam den heyligen sacrament te offeren aldair 1 Vransche crone".

HOOFDSTUK II.

DE OPKOMST EN BLOEI VAN AMSTELREDAM.

In de laatste twintig jaar zijn onze geschiedschrijvers meer en meer doordrongen geworden van de waarde der economische factoren voor de opkomst van stad en land. Voor het middeleeuwsch Amsterdam getuigen hiervan thans een drietal studiën[1]) van de heeren Nanninga, Smit en Brugmans, die uit verschillende standpunten de opkomst van Amsterdam beschouwden. Uitgezonderd door Prof. Brugmans, werden door hen de gevolgen van het Mirakel en de bedevaarten voor de opkomst van Amsterdam slechts kleineerend vermeld. Hiertegen bracht ik naar voren, hoe een volledig en juist antwoord op de vraag: Hoe is Amsterdam's opkomst en bloei ontstaan, alleen te geven is door de ontwikkeling na te gaan van het geestelijk zoowel als van het economisch leven.

Immers de godsdienst en het kerkelijk leven waren in de middeleeuwen zóó innig verbonden met handel en wandel van de lieden, dat zij geen daad verrichtten, geen besluiten uitvoerden, of de kerk en de godsdienst waren er bij betrokken, en het dagelijksch leven er als mede saamgeweven was. Het getuigt dan ook niet van een ruim en diep historisch inzicht, wanneer men de opkomst van Amsterdam uitsluitend aan de ontwikkeling van haar handel meent te kunnen toeschrijven. Door de aandacht meer in het bijzonder te vestigen op de kerkelijke ontwikkeling van Aemstelle en Amsterdam, wil ik trachten een juister beeld te geven van de gesteldheid dezer streek vóór het midden der 14e eeuw.

---

[1]) Dr. H. J. Smit, De opkomst van den Handel van Amsterdam. (1914). Dr. J. G. Nanninga. Het handelsverkeer der Oosterlingen in de 13e eeuw. (1921). Dr. H. Brugmans, De binnenvaart door Holland in de dertiende eeuw. (1922).

Amsterdam behoorde oudtijds tot het gebied dat den naam droeg van Aemstelle, een drassige, waterrijke streek, ressorteerende onder het bisdom Utrecht, waarvan het tusschen 1196 en 1200 [1]) een decanaat vormde. Kerkelijk was Aemstelle vroeger geregeld dan Amsterdam, dat eerst later in kerkelijk verband wordt genoemd.

Als decanaat wordt het 't eerst genoemd in de lijsten der vischpenningen tusschen 1196 en 1200, een belasting, die aan den domproost opgebracht moest worden op S. Jan Baptist, waarin Aemstelle slechts voor 3 pond vermeld wordt, en de andere dekens 4, 6 en 8 ponden opbrachten[2]); waaruit ook blijkt, dat de visscherij het voorname bedrijf van de bevolking was, en Aemstelle nog weinig beteekende.

In deze landstreek moet dus op de kentering van de 12e op de 13e eeuw reeds een kerk gesticht zijn. De heer G. C. 't Hooft meent, als een zijner hypothesen over het ontstaan van Amsterdam, dat op de plaats van de tegenwoordige Oude-Zijds-Kapel, een kapel van romaansche bouworde heeft gestaan, die op zijn minst uit de 12e eeuw zou dagteekenen. Al verdient het bijzondere waardeering voor zijn geschiedkundig inzicht, dat deze schrijver ook het kerkelijk element niet verwaarloost bij zijn onderzoek naar het ontstaan van Amsterdam, toch wordt deze veronderstelling door geen enkel documenteel bewijs gesteund. Zijn romaansche kapel zou toch stellig moeten voorkomen op de lijsten der vischpenningen, of bij de straks te vermelden tienden voor het H. Land, waar zij echter niet vermeld wordt.

Prof. Brugmans toont overtuigend aan, dat „te Ouwer-

[1]) Volgens de lijst in Joosting & Muller, Bronnen v. d. gesch. der kerkel. rechtspraak enz.

[2]) Bijdr. Bisd. Hrlm. XXXV, bl. 63, bladzij 53. Van veel belang voor de geschiedenis der kerkelijke toestanden in de 14e en 15e eeuw zijn de nauwkeurige en goed gedocumenteerde studiën van pastoor J. C. van der Loos. t.a.p. en in zijn Geschiedenis van Amstelland.

kerk stond, — de naam wijst het aan — de oude parochiekerk van Aemstel. Eerst in den loop der dertiende eeuw vinden wij de onderscheiding van Ouder- en Nieuwer-Amstel gemaakt; dan wordt ook een tweede kerk gebouwd. En wat eindelijk Amsterdam betreft, kan men de stichting der Oude Kerk stellen tusschen 1278 en 1334. Nog eenigen tijd bleef zij een dochterkerk van die van Ouwerkerk. In het genoemde jaar 1334 scheidde Willem III echter zoowel Amsterdam als Nieuwer-Amstel kerkelijk af van Ouder-Amstel en verhief dus de beide laatste kerken tot parochiekerken" [1]).

De beide kerken van Aemstelle hadden aanvankelijk één patroon, S. Urbanus, en één pastoor. Er was dus een oudere en een jongere kerk. Daarbij geeft het tiendenregister van de opbrengst voor het Heilige Land, in 1275-1280 aan, dat de deken Albertus de Aemstelle tweemaal uit zijn beneficie, „de utraque ecclesia", tienden voor het H. Land offert. Hieruit volgt het bestaan van twee kerken in Aemestelle [2]). Het oude en het nieuwe Aemestelle was door een brug bij Ouderkerk verbonden. Op Nieuwer Amstel lag het „marctvelt", waar de „merctollen" werden geheven, dus niet te Amsterdam.

Van een kerk te Amsterdam wordt ook nog niet gesproken op het einde der 13e eeuw; met zekerheid kan dus nog niet worden aangenomen, dat haar stichting reeds omstreeks 1278 mogelijk is, zooals Prof. Brugmans veronderstelt. Over den stichtingstijd der Oude-Kerk te Amsterdam loopen de meeningen sterk uiteen. Ter Gouw en Weissman stelden dien op 1306. Toch is het m. i. wel mogelijk den tijd nauwkeuriger te bepalen. Pastoor Jan van Ratingen heeft van 1323 af het herderlijk bestuur

[1]) Achtste Jaarboek v. Amstelodamum, bl. 66. Zie ook J. Z Kannegieter, Oudste Geschiedenis van Amsterdam en Amstelland. Jaarboek XXIII en XXIV, als voren.

[2]) Joosting & Muller, Bronnen voor de geschied. der kerkel. rechtspraak in het Bisdom Utrecht. I, 9.

gevoerd over de kerken van Ouder- en Nieuwer-Amstel, en van Amsterdam, te zamen. Na zijn dood wordt die van Amsterdam afgescheiden van O.- en N.-Amstel en als „filia appendix" in 1334 gesticht. Dat drie kerken zoo lang onder één pastoor hebben gestaan, bewijst dat de parochies niet groot waren, althans de later gestichte, N.-Amstel en Amsterdam. Wij moeten ons dus te Amsterdam, op de plaats van de Oude-Kerk, omstreeks 1323, een aanvankelijk klein kerkgebouw voorstellen. Na den dood van den pastoor Jan van Ratingen werden de drie kerken gescheiden door den Graaf, en werd Wouter van Drongelen, van Ridderlijk geslacht, aangesteld tot eersten pastoor van de Oude-Kerk op 5 Mei 1334. Men kan aannemen, dat van toen af de uitbreiding en vergrooting van de kerk begonnen is, zooals onder den eersten pastoor van een nieuwe parochie in den regel wordt waargenomen.

Uit dit alles blijkt voldoende, dat Amsterdam in het eerste kwartaal der 14e eeuw op kerkelijk gebied een ondergeschikte en onbeteekenende plaats innam; doch als zoodanig reeds in de gunst stond van den Graaf, die de kleine plaats, ook in den handel en in haar plaatselijke ontwikkeling krachtig begunstigde.

Wat Amsterdam in 1275 beteekende, blijkt uit het toen door Graaf Floris verleende tolprivilege, waarin ik echter niet de groote beteekenis kan zien, die er gewoonlijk aan wordt gehecht. Het privilege wordt verleend aan „homines manentes apud Amestelledamme". Dit kan niets anders beteekenen dan „de lieden (of de hoorigen) verblijvende nabij den Amsteldam". Van oudsher blijkt deze belangrijke zin verkeerd vertaald te zijn, want het keurboek van 1411, waarin een vertaling van het privilege voorkomt, geeft al te lezen: „onse luden van Aemstelredamme", hetgeen een geheel anderen zin heeft, en het doet voorkomen, of de bewoners van den Amsteldam, in een bestaande gemeente „Aemstelredamme", de onderzaten waren van den Graaf,

wat niet het geval was. Daarom is het ook onjuist te spreken van „de mannen, die woonden aan den Amsteldam, *of te Amsterdam*". Zoowel nu als in 1411 blijkt het onjuiste streven bestaan te hebben om uit de woorden van het privilege te lezen, dat de naam „Amsterdam" reeds bestond en een bepaalde gemeente aanduidde [1]).

Bij een nuchtere historische lezing blijkt uit den tekst niets anders, dan dat er menschen woonden nabij of aan den dam in den Amstel, die blijkbaar niets waren dan visschers en schippers. Het gaat dan ook niet aan uit het privilege af te leiden, „dat Amsterdam toen reeds een plaats van eenige beteekenis was; er was daar stellig een gemeente van neringdoenden, groot genoeg om een grafelijk privilege waardig te zijn".

Naar mij voorkomt is daaruit veeleer te lezen, dat die lieden aan den Amsteldam juist nog géén handel of nering van beteekenis dreven en daarom de tolvrijheid noodig hadden, om hun gelegenheid te geven hun bedrijf met des te meer gunstig gevolg te voeren. Zij hadden blijkbaar aanmoediging en steun noodig, die niet pleegt gegeven te worden aan kooplieden, die reeds een gevestigden en bloeienden handel drijven.

Ook commercieel had Amsterdam in 1275, mijns erachtens, niet die bijzondere beteekenis, die er reeds aan gegeven is, en die later zou ontstaan, wat blijkt uit de Kotertolkwestie ± 1340 en de rekeningen van den tolontvanger ±1350. Ik kan dan ook geen voldoenden grond vinden voor een schildering als deze: „Er ontstond daardoor (door den dam en de noodzakelijkheid tot het overladen der koopwaren) aan den Amsteldam een stapelplaats, een markt, *een stad,* die in 1275 voor het eerst met haar eigen naam in de geschiedenis verschijnt" [2]).

---

[1]) Alleen Smit, De opkomst van den handel in Amsterdam. bl. 13, vertaalt juist.

[2]) H. Brugmans, De binnenvaart door Holland in de 13e eeuw. Bl. 8.

In 1300 is Aemstelredamme eerst *een stad,* zooals blijkt uit het handvest van Gwy, „ghegheven *onsen poirteren* van Aemstelredamme". Dan neemt de stad ook kerkelijk toe in beteekenis. Den 15en en 16en September 1306 verblijft Bisschop Gwy met zijn gevolg binnen hare wallen; al is het dan ook niet voor de consecratie van de Oude-Kerk, die waarschijnlijk reeds gewijd was in den kleinen bouw, dien zij aanvankelijk vertoonde; dan toch wel voor de een of andere kerkelijke plechtigheid, misschien voor de toediening van het H. Sacrament des Vormsels. Voor de inwoners was het een voorrecht en een gunst. Spoedig volgden nog andere gunsten. Op 1 Augustus 1323 werd door den Graaf aan Amsterdam het voorrecht van den biertol gegeven. Dat wil zeggen, dat voor het van buiten af ingevoerde vreemde bier te Amsterdam een tol mocht worden geheven. Het groote financieele belang, hiervan voor Amsterdam, is overtuigend door Dr. H. J. Smit aangetoond in zijn hiervoor vermeld proefschrift. Wel trok de stadskas geen direct voordeel uit de opbrengst, zooals Ter Gouw reeds opmerkte, maar veel vertier ontstond er zeker door.

De geestelijke ontwikkeling hield daarmede gelijken tred. In het jaar van den biertol, 1323, bezat Amsterdam reeds een klein kerkgebouw, dat evenwel nog onder de pastoreele verzorging stond van Ouder Amstel, en in 1334 tot zelfstandige parochie met een eigen pastoor werd verheven, om later de Oude- of St. Nicolaaskerk te worden.

Volgens de reeds genoemde veronderstellingen van den heer C. G. 't Hooft [1]) zou Amsterdam nog een oudere kapel bezeten hebben bij de S. Olofspoort; doch nergens wordt door hem bewezen, *hoe* oud die kapel dan eigenlijk wel was. Op een 17e eeuwsche teekening wijst de schrijver aan een „Romaansch zich voordoend boogfries boven den lagen ingang" bij een ruïne van een gebouw, dat tegen de

[1]) Het onstaan van Amsterdam; Amst. P. N. v. Kampen & Zn. 1917, bl. 2. volg.

S. Olafs- of Oude-Zijdskapel heeft gestaan. Op een andere teekening, die op naam staat van Potter, zou een plat kapiteel voorkomen, „dat op Engelschen invloed schijnt te wijzen" [1]), en eveneens een afbeelding geeft van dezelfde ruïne. Welke waarde hebben deze bijzonderheden in verband met de aanwijzing van den ouderdom van het bouwwerk? Volstrekt geene.

De beide teekeningen zijn zóó vaag, en juist op die essentiëele punten van den boogvorm en van het kapiteel onderling zóó verschillend in vorm en proportie, dat zij voor den ouden toestand volstrekt geen bewijs kunnen leveren. Daarbij, wat zegt die vage benaming „romaansch", zonder een nader omschreven periode? Tot in de 14e eeuw is in romaanschen stijl gebouwd. Is 't daarom niet veiliger, op die onzekere schetsjes geen veronderstellingen te bouwen omtrent een vroeger gesticht kerkelijk gebouw te Amsterdam, en daaruit weer te besluiten tot een zeer vroegen bloei van Amsterdam, reeds ± 1150? Omtrent al de oude kerken van Ouder- en Nieuwer-Amstel en Amsterdam zijn gelijktijdige documenteele bewijzen bewaard; maar van deze, door den heer 't Hooft gestichte kapel, helaas geen oudere dan die van Anno Domini 1917, gedrukt te Amsterdam, bij P. N. van Kampen en Zoon.

Nu naderen wij het midden der 14e eeuw, toen de stad Amsterdam tot hoogen bloei is gekomen. Hoe en waardoor zij dien heeft bereikt, is bij gelegenheid van de Amsterdamsche Historische Tentoonstelling van 1925 in den Catalogus door mij in het kort aangegeven.

Ook hierover heb ik nog wat in het midden te brengen. Laten we de kwestie eens zuiver opstellen. In mijn inleiding tot den catalogus der Tentoonstelling heb ik sprekende „Over het geestelijk leven te Amsterdam vóór 1578" geschreven: (bl. 54)

„Opmerkelijk is het, dat de stad na deze gebeurtenis

[1]) T.a.p. bl. 15.

(d.i. het Mirakel van 1345) een bijzondere uitbreiding en ontwikkeling heeft ondergaan zoowel op geestelijk als economisch gebied. Tot 1345 beteekende zij niet veel onder de Hollandsche steden, zoodat zij niet in staat was den Graaf een geldelijken bijstand te verleenen, waartoe waren".

Zonder van elkaar af te weten, had de heer C. G. 't Hooft in denzelfden catalogus, bl. 99 geschreven: „In 1345 staat Amsterdam in geen enkel opzicht bij de andere groote steden van Holland ten achter, noch in uitgestrektheid van gebied noch in finantieele middelen. Het draagt zelfs belangrijk meer bij in de grafelijke bede dan Leiden — 250 pond tegen 150 — en financiert de uitrusting van Willem IV tegen de Friezen".

Prof. Brugmans had onder den titel. „De Ontwikkelingsgang van Amsterdam", het volgende in denzelfden catalogus geschreven (bl. 12): „Men kan een mystiek verband leggen tusschen deze vrij snelle opkomst van den Amsterdamschen handel en het befaamde mirakel van Amsterdam in 1345. Historisch kan men alleen op de gelijktijdigheid wijzen en bovendien constateeren dat uit den aard der zaak de stichting van de Heilige Stede Amsterdam tot een bedevaartplaats maakte, waaraan de Heiligeweg nog altijd herinnert. En het ligt voor de hand dat bedevaarten vertier brengen en daardoor handel. Maar de eigenlijke groothandel kan daardoor toch ook weer niet geheel worden verklaard".

Het gaat hier dus om de in zoovele historische gevallen moeilijk op te lossen vraag: *post, aut propter? na* of *ten gevolge van?* [1]) Kort vóór en na 1345, het mirakeljaar, zijn de volgende feiten vastgesteld:

I. In 1344 schrijft Graaf Willem IV een bede uit van den 50en penning van het vermogen. In Amsterland wordt volgens de rekening afgelegd door 's Graven rentmeester

[1]) Zie ook: J. Scheerboom, Amsterdams Groei en Bloei, Studiën, 1924.

„Florans van der Boechurst" [1]): „Item ontfaen van mijns heren bede van Hollant in Aemstelrelant ende in Waterlant. Eerst in Aemstelrelant. Die poerte van Aemstelredamme 250 ℔ holl. [2]) Item in Nyaemstel, in Oudaemstel, in die Wilnesse, in Legmeer, in Doevendrecht ende in Oetenwale, alle samen, 800 ℔ goots ghelts, (d.i. goed geld) maect an holl. 533 ℔ 6 sc. 8 d.

Item in Deymen 400 ℔ goots ghelts, maect an holls 266 ℔ 13 sc. 4 d. holl.

Item in Weespe, bi den Gheyne, ter Bindelmere, ter Gaespe, over die Vecht, tot Utermere, te Tankenveen ende op 't Leen, al te samen 400 ℔ holls. Item ter Loesdrecht 400 ℔ goets ghelts, maect an holls 266 ℔ 13 sc. 4 d.

Item in Muden 200 ℔ goets ghelts, maect an holls 133 ℔ 6 sc. 8 d."

Hieruit blijkt dus, dat Amsterdam, ondanks het voorrecht van den biertol, slechts 400 pond „goed geld" kan opbrengen; Nieuwer- en Ouder-Amstel met omgeving 800 pond; Diemen 400 pond; Weesp met omgeving 400 pond; Loosdrecht 400 pond; Muiden 200 pond.

De heer 't Hooft (Handelsblad 25 Juli 1925. Avondbl.) tracht dit aldus te verklaren: „Aangezien de jaarlijksche belasting zich regelde naar de huurwaarde van het grondbezit, is het begrijpelijk dat de steden met hun in verhouding kleiner gebied in hun aanslag ten achter stonden bij de omringende ambachten. Toen, evenals nu, werd de grondbelasting verantwoord ten name van de plaats, waar het grondbezit was gelegen. De landerijen in de ambachten waren echter grootendeels het eigendom van de stedelingen, zoodat de door den heer Sterck aangehaalde rekeningsposten geen bewijs leveren voor het geldelijk ver-

---

[1]) Dezelfde die de eerste oorkonde over het Mirakel onderteekende. (Zie bl. 12).

[2]) Komt overeen met bijna 400 pond goed geld.

mogen van in casu Naarden, Weesp, Diemen, Ouder- en Nieuwer Amstel".

Deze voorstelling, die de heer 't Hooft ook reeds in het een-en-twintigste Jaarboek van Amstelodamum heeft gegeven (bl. 115—116), is echter onhoudbaar, als in strijd met het handvest van 1300, waarin de poorters van Amsterdam van belasting hunner vaste goederen worden ontheven, tenzij deze „binnen Aemstelredamme" gelegen waren. (Art. 14. Bij Ter Gouw, I, 282).

Zij behoefden dus alleen belasting te betalen van hunne bezittingen binnen Amsterdam gelegen, terwijl zij worden ontheven van de belasting op hun andere vaste goederen, dus ook van die buiten de stad gelegen.

Toen dan ook Prof. Fruin meer in het bijzonder de aandacht op deze rekeningen vestigde, verklaarde hij: „Zij leeren ons tevens, hoeveel in die bede elke stad en elk dorp heeft bijgedragen en ook op hoeveel het vermogen van elk begroot werd". (Verspr. Geschr. VI, 169—170).

II. Dat in Juni 1345, toen de Graaf zijn krijgstocht tegen de Friezen ging uitrusten, door de steden Dordrecht, Zierikzee, Middelburg, Delft, Leiden en Haarlem belangrijke geldelijke steun is verleend, maar dat Amsterdam niet vermeld wordt onder de steden tegenover welke de Graaf verschillende zijner goederen verbindt als waarborg voor de gelden die zij hem verschaft hadden, en Amsterdam dus blijkbaar geen financieelen steun heeft kunnen verleenen [1]).

Dit klinkt anders dan de voorstelling van den heer C. G. 't Hooft: „De grafelijke rekeningen leveren het bewijs, dat onze stad toen was een goed geoutilleerde haven met belangrijken handel. Het blijkt uit de groote hoeveelheden bier, weyt, rogge, wijn, koren, vleesch in tonnen, vlecken (zijden spek), die te Amsterdam in 1345 worden gekocht en ingescheept, voor den voor Willem IV zoo noodlottigen

[1]) Van Mieris, Gr. Charterboek, II, 690 volg.

tocht tegen de Friezen. Dat alles wordt door „de poerte" van Amsterdam gefinancierd. Amsterdam is 's Graven wapenplaats en het stedelijk bestuur steekt heel wat grooter bedragen in de onderneming dan de overige Hollandsche steden".

Bij deze voorstelling (ook in het 21e Jaarboek van Amstelodamum, bl. 117) verwijst de heer 't Hooft naar de Grafelijke Rekeningen. Maar wanneer we de aangegeven plaatsen naslaan, blijkt ook hier weer, hoe 't Hoofts ijver om Amsterdams ontstaan te vervroegen een geheel andere beteekenis aan de posten uit de Rekeningen der Grafelijkheid heeft gegeven, dan ze redelijkerwijs kunnen hebben. Wat is immers het geval? 1 Juni 1345 ontvangen twee Amsterdammers, Henric Coppen en Henric Jacobs, van 's Graven rentmeester 216 ℔ Holl. om weyt en rogge te betalen, „die si tot mijns heren provanchie ghecoft hadden jeghens sijn oerloghe op Vrieslant".

Donderdag na sinte Bavendach is er sprake van „alrehande cost, die mijn here van Hollant tot Amstelredamme gedaen hadde ende die voer zijn reyse op die Vresen mit sinen zeghel niet beseghelt en worden", enz. Maandags na H. Sacramentsdag wordt betaald aan de „poerte van Amstelredamme alse van biere ende van vlecken, die sie gecoft hadden tot mijns heeren provanchie behoef op Vreeslant: 998 ℔ 17 sc. 9 d" [1]).

Uit al de verdere posten en uitgaven „in mijns heren reyse op Vreselant" blijkt, dat wel degelijk door den Graaf betaald is wat hij voor zijn uitrusting te Amsterdam kocht, dat er dus geen sprake van is dat Amsterdam den tocht voor den Graaf „financierde", of met gewone woorden, er de kosten van betaalde. Er is geen sprake van, dat het stedelijk bestuur „groote bedragen in de ondernemingen steekt". Wel profiteert de stad natuurlijk enorm van

[1]) Rekeningen van de Grafelijkheid, I, 394, 398, volg.

's Graven uitrusting ten oorlog. Het is mogelijk dat de keuze van 's Graven wapenplaats, door haar gunstige ligging bepaald werd; zoodat er een opslagplaats kwam van allerlei waren die daarvoor noodig waren.

III. Kort voordat de Graaf zijn toebereidselen tot den tocht tegen de Friezen was begonnen, gebeurde te Amsterdam het bekende mirakel van het H. Sacrament. Stellig heeft deze opzienbarende gebeurtenis op 15 Maart 1345 in de kleine stad heel wat sensatie teweeg gebracht bij de bewoners, nog onbeschaafd, maar opgaande in hun godsdienst en kerk. Vooral die openbare, plechtige processie, waarin het wonderbare Sacrament van de woning des zieken naar de Oude-Kerk werd gebracht, moet op de bevolking een diepen indruk gemaakt hebben.

De krijgsuitrustingen waren toen nog niet begonnen, want de Graaf lag nog met zijn leger voor Utrecht. Het stadje verkeerde dus nog in rust, waardoor de volle aandacht gevallen moet zijn op het huis van den zieken man in de Kalverstraat, toen genaamd „Die Lane".

Reeds terstond na de gebeurtenis, Donderdags na Paschen 1345, was door Florens van Boechorst, Baljuw van Amstelland, en door den Magistraat van Amsterdam een brief uitgevaardigd ter bevestiging van het mirakel, bezegeld zoowel door den Baljuw, als door de stad Amsterdam. Deze verklaringen werden ook door den Bisschop bevestigd, die toestond ze bekend te maken. (Zie bl. 11-12).

Hierna volgen de drie officieele akten van 1346 en 1347, die hiervoor zijn afgedrukt en toegelicht, en waarin bevestigd wordt de stichting van een kapel op de plaats, waar het Mirakel was geschied.

Reeds één jaar voordat de kapel Terheyligenstede gesticht was, dus kort na het mirakel, op Sint Pietersavond 1346, verkreeg de stad een belangrijke stichting in het Begijnhof, dicht nabij de Heilige-Stedekapel. De vestiging van zulk een congregatie van vrome en ontwikkelde vrou-

wen was voor de stad van groote beteekenis. Zij brachten beschaving en ontwikkeling aan de bevolking, die nog grootendeels uit ruwe en vechtlustige poorters bestond, en belastten zich, evenals elders, met aanvangsonderwijs. Reeds vroeger, in 1307—1308, wordt in de grafelijkheidsrekeningen melding gemaakt van „der beginnen land" onder Ouderkerk, hetgeen wijst op een reeds eerder door haar gevestigde stichting in het reeds veel vroeger dan Amsterdam tot ontwikkeling gekomen Ouderkerk. Het wonder der H. Stede zal ook voor de Begijnen de aanleiding zijn geweest om zich te Amsterdam te vestigen in „dat beghynhuijs, den ionckfrouwen den beghinen" door Coppe van der Lane[1]) haar „tot eenen vrien eyghen" kwijtgescholden, en gelegen tegenover de kapel.

De opbloei van het geestelijk leven in Amsterdam in de laatste helft der veertiende en in de vijftiende eeuw blijkt ook zonneklaar uit het groot aantal kloosters aldaar in dit tijdperk gesticht, terwijl verschillende daaronder ook een vooraanstaande plaats innamen bij de Moderne Devotie, die uitging van de Broeders des Gemeenen Levens van Windesheim. Uit het bewaard gebleven Memorieboek [2]) van het Agnietenklooster, in 1398 gesticht door vrouwelijke leden der Derde Orde van St. Franciscus, blijkt dat een der groote leiders uit den Windesheimer kring Gijsbert Dou, de biechtvader van Geert Groote, een bijzondere voorliefde voor dit convent heeft gehad, want hij bleef er de „confessoir" tot 1416, vier jaar vóór zijn dood, terwijl hij van andere kloosters — hij was „die eerste Generael confessoir van alle die conventen, die toen ter tijt begonnen", — reeds vroeger ontslag had genomen. Naast Gijsbert Dou

---

[1]) Deze is dus een bewoner van De Lane = nu de Kalverstraat, waar ook het huis van den zieke stond.

[2]) Zie mijn „Van Kloosterkerk tot Atheneum", Utrecht, 1921. Overgedr. uit Bijdragen v. d. Geschiedenis v. h. Bisdom v. Haarlem, Dl. 40, 1920—21.

wordt in de „memories" genoemd Huych die Goutsmit, ongetwijfeld Hugo Goutsmit (+ 1421), de stichter der Haarlemsche Regulieren en vriend van Dou. Verder Gerit van Sutpheen, niemand minder dan Gerard Zerbolt van Zutphen, de bekende Broeder des Gemeenen Levens. Deze drie namen leveren reeds het bewijs, dat de broeders van Windesheim een groot aandeel hebben gehad in, en veel invloed hebben uitgeoefend op de stichting van het Agnietenklooster.

Hierdoor worden wij verplaatst te midden der „moderne devotie" en zien wij, dat de Amsterdamsche geestelijke beweging van het einde der 14e eeuw rechtstreeks onder den invloed staat van den Deventer-Windesheimschen kring. Ook het S. Margaretha-klooster te Amsterdam had in 1473 nog een biechtvader uit Heer Florenshuis. Het beroemde Chronicon Windeshemense vermeldt nog tal van namen ook voorkomen in het Memorieboek van het S. Agnietenklooster. Zoo vinden wij daarin Heer Jan van de Gront genoemd, die niemand anders is als de Amsterdamsche priester Joannes van den Gronde, volgeling van Geert Groote en vriend van Gijsbert Dou, later eerste rector van het Meester Geertshuis te Deventer, wiens leven beschreven wordt in de *Dialogi Novitiorum* van Thomas à Kempis.

Zonder hier te veel in bijzonderheden te willen treden, noem ik nog Jan Eggert, een naam die in de geschiedenis van Amsterdam van groote beteekenis is. Hij was de zoon van Willem Eggert Heer van Purmerend, den stichter der Nieuwe-Kerk, en Thesaurier van Graaf Willem VI. Jan was zeer vermogend en heeft het klooster te Windesheim krachtig geldelijk gesteund. Hij werd prior van Elzingen bij Oudenaarde. Willem Eggert stichtte in de Oude-Kerk een kweekschool voor godgeleerdheid en wijsbegeerte, het Sint Nicolaas-College, met een bibliotheek. Daar zijn zoon hem daarin bijstond, kan ook in deze stichting wel de invloed van Windesheim worden aange-

nomen. Het College is nog in 1450 gedoteerd door den Amsterdamschen Schepen Jan Eggert Hartgertsz, neef van Jan, en bestond nog in 1478.

Een andere broeder des Gemeenen Levens was Petrus de Amsterdamis, die genoemd wordt als priester in Heer Florenshuis en later rector der zusters van Heer Gerardshuis te Deventer. In de levensbeschrijvingen der devote zusters wordt zijn groote heiligheid en vroomheid geprezen.

Het Memorieboek vermeldt, dat Jonckvrouw van Bueren een gekleurd glasraam in de kapel aan 't S. Agneskloosters heeft geschonken; vermoedelijk is de schenkster een der dochters van Floris van Bueren, den Stadhouder van Holland. In het Heer Florens-huis te Deventer was Aemilius van Bueren de tweede opvolger van Heer Florens en wellicht een broeder van deze Jonkvrouw.

Nauw verwant met de geestelijke en godsdienstige ontwikkeling was de opleving van wetenschap en kunst in de opbloeiende stad. Talrijk zijn de namen van studenten uit Amsterdam zoowel in de matrikels van de universiteiten van Heidelberg en Keulen, als van Parijs, omstreeks het midden der 15e eeuw. Ja, reeds in 1388 worden drie Amsterdammers als studenten te Heidelberg genoemd. Herwych van Amsterdam zien wij in 1440 te Keulen, waar tien stadgenooten met hem gelijktijdig als student waren ingeschreven, en in 1453 verblijft hij te Heidelberg, te samen met Boldewilus van Amsterdam. Burgemeesteren van Amsterdam hebben in 1477 Herwych uitgenoodigd om weer in hun stad terug te keeren, in het jaar waarin hij de lijkrede op hertog Frederik van Baden had gehouden. Maar hij is in 1481 te Heidelberg overleden.

Ook Nicolaas van Amsterdam heeft in 1446 te Keulen aan de Universiteit een disputatio gehouden. Wilhelmus van Amsterdam, een geneesheer, was in 1420 Rector van het klooster Marienborn.

Dat vele jonge Amsterdammers zich in het begin der 16e eeuw aan de studie hebben gegeven, blijkt eveneens uit de lijsten der wijdelingen door den Bisschop van Utrecht, die van 1505 tot 1518 bewaard zijn. Zonder de namen uit al deze jaren op te noemen, zij slechts vermeld, dat alleen reeds van 1505—1518, 39 Amsterdamsche jongelieden, o.a. Alardus van Amsterdam, tot priester zijn gewijd, waaronder 13 die den titel van Magister voeren [1]). Op het einde der 15e eeuw en gedurende de 16e eeuw is Amsterdam ook een middelpunt geweest van de schilderkunst, al is daarvan maar zeer weinig meer overgebleven. Het meest is nog bewaard van de portretten, die de schutters telkens van hun „Rot" lieten maken zoowel door Allaert Claesz., Dirck Barentz, Jan van Scorel, als door Dirck Jacobs en Cornelis Anthonisz. Kerkelijke kunst is helaas slechts in zeer geringen getale tot ons gekomen.

Ook familieportretten, die toch wel evengoed als die der schutters vervaardigd moeten zijn, bleven slechts in zeer klein aantal bewaard. Behalve de beide evengenoemde groepen, kunnen nog worden aangewezen een aantal portretten van mannelijke en vrouwelijke leden der familie Occo, in een der Amsterdamsche Hofjes, vermoedelijk door Dirck Jacobs geschilderd. Enkele familieportretten zijn in buitenlandsche verzamelingen, als van Baron van Heereman te Surenberg in Westfalen.

Reeds in 1498 bezat Amsterdam een Jerusalemskapel voor „die ridderlijke broederschap van den Heiligen Lande", waaruit volgt, dat de Amsterdammers reeds op het einde der 15e eeuw den moeilijken en gevaarvollen pelgrimstocht naar de Heilige Plaatsen hebben ondernomen. Van drie jeugdige Amsterdammers, die in 1519 deze pelgrimage, met een jong Haarlemsch priester, hebben volbracht, zijn de portretten bewaard op een schilderij in het

[1]) Zie „Archief Aartsbisd. Utrecht", 1897, bl. 28 en 72.

Jan Benninck Gerritsz. Pater Wouter van Hogesteyn.

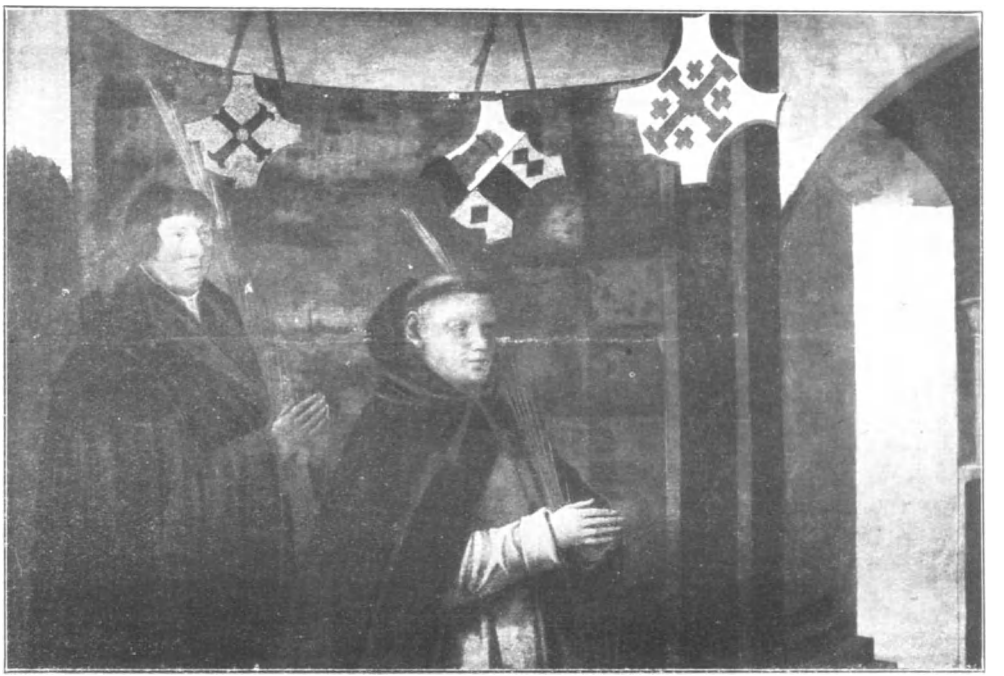

I. Amsterdamsche Jerusalem-pelgrims, 1519, geknield voor de krypta der Geboorte.
(Aartsbissch. Mus., Utrecht).

Jacob Heyn Fransz. (?) Meynert Willemsz. (?)

II. Amsterdamsche Jerusalem-pelgrims, 1519, geknield voor de krypta der Geboorte.
(Aartsbissch. Mus., Utrecht).

Aartsbisschoppelijk Museum te Utrecht. Het zijn Jan Benninck, Jacob Heijn en Meynert Willems, en de Augustijner pater Wouter van Hogestein, die den 29en Mei 1507 was priester gewijd. De drie jeugdige reizigers behoorden tot patricische families. De vader van Jan Benninck was in 1498 raad van Amsterdam, en hijzelf in 1531 Schepen. Jacob Heyn Fransz was een neef van Jan Benninck, die ongehuwd is gestorven, waarschijnlijk te jong om reeds in de regeering te kunnen komen. Zijn vader was Schepen in 1510 en Burgemeester in 1525. Meynert Willemsz, was vermoedelijk de kleinzoon van den Baljuw van Amsterdam, Meynert Willemsz, die „Moy Meynert" werd genoemd. De schilderij, die de herinnering aan dezen, toen zeker hoogst merkwaardigen tocht heeft bewaard, stelt het viertal voor geknield voor de krypte der Geboorte van O. H. Jesus te Bethlehem. Zij is lang bij de familie Benning bewaard gebleven, en kan beschouwd worden als een staal van Amsterdamsche schilderkunst, wellicht van Jan van Hout, van wiens hand zeker nog een merkwaardig familietafereel bewaard is. (Zie afbeeldingen hierbij).

De meeste kloosters en kapellen vonden krachtigen steun bij families, die zoowel uit eigen devotie, als door priesters of geestelijke zusters, die uit hare gezinnen waren voortgekomen, zich meer bijzonder tot hunne stichtingen voelden aangetrokken.

Maar laten wij terugkeeren tot de 14e eeuw.

Hoe daarentegen de eenvoudigen onder onze voorvaderen te Amsterdam in de wereld leefden omstreeks den tijd toen het wonder van de H. Stede hen met ontzag en eerbied vervuld moet hebben; dit leeren we nauwkeurig uit de onschatbare en onverdachte grafelijkheidsrekeningen. Als „Florans van der Boechurst", de Baljuw, over 1342—43 zijn rekening zal afleggen, begint hij met een opsomming van de boeten, die de brave Amsterdammers hem hebben betaald voor verschillende misdrijven:

„In den eersten in Aemstelredamme:

Albert, die smit, van vechten	11 sc.	
Item Willaem die Beer, van vorderinghe	24 sc.	
Item Jacob veren Alide s., van sire dochter broke [1])	3.6 sc.	8 d.
Item Grisaerts wijf, van vechten.....	9 sc.	
Item Dirc Scottelvoet, omdat hi dinghede in een erfhuus	10 sc.	
Item Peter die Zale, van vechten.....	5 sc.	
Item Dirc die Brune, van onrechter pandinghe	10 sc.	
Item Henric Feyen s. van Midrecht, omdat hi hem scepene tuuch vermat [2]), dat hi niet en hadde	7 sc.	
Item Hughe Lutgaerde man, van onrechter besettinghe	12 sc.	
Item Rolof Survaes van vechten	4 sc.	8 d.
Item Walich Ghert Abouts s. van wantalen..	6 sc.	
Item Hanne Willetgins s., omdat hi maetsmanne boot [3]), die hi niet en hadde.....	11 sc.	
Item Lubrant Stroyer, van vechten	5 sc.	4 d.
Item Peter Aernt, omdat hi vellich wart [4]) sijns rechts	10 sc.	
Item Willaem Kerstinen s., van pandinghe ..	9 sc.	
Item Hanne Vinke, van lantughe [5]).....	8 sc.	
Item Claes Doedinc, van sire broke	40 sc.	
Item Hanne Bette, van lantughe	10 sc.	

[1]) Wegens een boete, waartoe zijn dochter was veroordeeld. Verens Alide s. = Vrouw Alidas zoon.

[2]) Omdat hij zich op getuigenis van Schepenen had beroepen, dat hij niet bezat.

[3]) Maetsmanne, te lezen „maecsmanne", volgens Midd. N. Wdbk. IV, kol. 962. „Hij had een bewijs door m. aangeboden, en het niet kunnen leveren". Nam. huwelijksgetuigen.

[4]) In het ongelijk werd gesteld.

[5]) L a n t u g h e, getuigenis omtrent landeigendom. Boete wegens niet opkomen bij een dagvaarding daarover.

Item Jan van Machgelen, van lantughe	8 sc.	
Item Hughetgin Alide s., van vechten.....	4 sc.	
Item Rolof Luutgins s., van 2 boeten van pandinghe.....	12 sc.	
Item Wulfgaer Mewes s., omdat hi sijn recht versumede	4 sc.	8 d.
Item van Claes Blonden pandinghen, die gheeygent worden te winninghe	6 sc.	
Item Steffaen Baernts van vechten	4 sc.	
Item Dirck Lucien s., van vechten	6 sc.	

Zoo gaat het in de grafelijkheidsrekeningen[1]) nog een aantal posten voort, waaruit met stelligheid blijkt, dat de inwoners van Amsterdam kort voor het Mirakeljaar 1345 nu niet juist uitmuntten door ingetogenheid, maar een ruwe rumoerige, vecht- en scheldlustige bevolking uitmaakten, die herhaaldelijk met den schout in aanraking kwam, wegens allerlei „misdaet". Zelfs werd een zekere Beerde Hooft, vermoedelijk wegens moord op Willem Jacobs, onder strenge bewaking in boeien van Amsterdam per schip naar Heemstede vervoerd, nadat hij uit het „vanghenhuis in 't schip was gedragen"; vervolgens in een wagen gereden naar Den Haag, waar hij op 't rad werd terechtgesteld. Alles te zamen kostte 4 ℔ 5 sc.[2]).

Na deze uiteenzettingen meen ik met grond de voorstelling te kunnen handhaven door mij gegeven omtrent de uitbreiding en ontwikkeling van Amsterdam omstreeks 1345, in de Inleiding tot den catalogus der Historische Tentoonstelling in 1925, en hiervoor medegedeeld.

Volkomen in overeenstemming daarmede is ook de beschouwing van Prof. Brugmans, die „een mystiek verband

[1]) De rekeningen van de Grafelijkheid van Holland onder het Henegouwsche Huis. Uitgegeven door Dr. H. G. Hamaker, Utrecht, 1875. Dl. I, 274—275, ook 271.

[2]) T.a.p. bl. 290, vlg.

tusschen deze vrij snelle opkomst van den Amsterdamschen handel en het befaamde mirakel van Amsterdam in 1345", niet geheel ontkent.

Hij oordeelt dan verder: „het ligt voor de hand dat bedevaarten vertier brengen en daardoor handel. Maar de eigenlijke groothandel kan daardoor toch ook weer niet geheel worden verklaard". Dat de groothandel aan het mirakel te danken zou zijn, zal ook niemand willen beweren; maar wordt, met reden, de opkomst van Amsterdam verklaard uit een biertol, dan getuigt het toch van zwak-historisch inzicht, wanneer men het andere onmiskenbare element in bloei en opkomst, het geestelijke, volkomen negeert. Zonder twijfel heeft dit laatste ook grooten invloed gehad op de ontwikkeling en beschaving der poorters van Amstelredamme, die daardoor in aanraking kwamen met hoogstaande personen, uitmuntend in geleerdheid en deugd, in verkeer geraakten met bedevaartgangers uit andere streken, en daardoor ook meer tot de intellectueele cultuur zijn gekomen, zonder welke geen stad tot ontwikkeling en bloei kan geraken, al krijgen de bewoners ook vrijdom van alle tollen, en varen ze naar Bremen en Hamburg of Lubeck, en worden ze in het gelijk gesteld in de kwestie van den Kotertol.

Nu heeft Dr. H. J. Smit in het Tijdschrift voor Geschiedenis [1]) de vraag aldus samengevat: „De door de heeren 't Hooft en Sterck aan de bezoekers van de amsterdamsche tentoonstelling aangeprezen meeningen missen allen grond. En de mededeelingen van de heeren Brugmans en Van Dillen omtrent Amsterdams handel in denzelfden catalogus vormen niet een andere opinie naast die van den heer 't Hooft en die van den heer Sterck, doch de eenige op goede gronden rustende opvatting".

Ziezoo, daartegen schijnt weinig meer in te brengen! toch zal ik bescheidenlijk trachten, wat mijn meening

[1]) Deel XL, afl. 4.

betreft, aan te toonen, dat de uitspraak van Dr. Smit wel wat apodictisch is, en dat er, naast zijne opvatting nog wel een andere bestaat, die op goede gronden berust. Dr. Smit vindt dat „indien mogelijk, slechts objectief vaststaande feiten moeten worden medegedeeld. En die zijn er, (gaat hij voort) zonder den minsten twijfel; ieder zal, na kennisneming er van moeten toestemmen, dat de voorstelling, die zij hem verschaffen, een grootere mate van zekerheid bezit, dan die welke door de mededeelingen van de heeren 't Hooft en Sterck wordt verkregen". Die „objectief vaststaande feiten" worden dan als volgt aangetoond: „Er is een gezegeld, door ieder als echt erkend privilege van Floris V van 1275, waarbij de Amsterdammers tolvrijheid krijgen in Holland; er zijn stukken betreffende onderhandelingen van Amsterdam en Deventer over den Kotertol omstreeks 1340; er zijn ten slotte rekeningen van den Amsterdamschen tolontvanger van omstreeks 1350, waarin bepaalde bedragen, ontvangen van allerlei hamburgsche kooplieden worden vermeld. De stukken bewijzen onmiddellijk en onafwijsbaar aan ieder, die ze leest, dat Amsterdammers door Holland en langs den Gelderschen Ysel verkeerden en dat er Hamburgers te Amsterdam kwamen. Als de heer Sterck ons echter mededeelt, dat er te Amsterdam in 1345 een mirakel is geschied, en dat besloten werd naar aanleiding daarvan een jaarlijksche processie te houden, dan volgt daaruit niet zoo onmiddellijk, dat na 1345 de handel van Amsterdam is toegenomen".

Zeker, het privilege van 1275 verschafte aan den Amsterdamschen handel een groot voorrecht, maar bewijst veeleer, dat de handel behoefte had om bevorderd te worden, dan dat hij reeds groote beteekenis had, zooals ik hiervoor reeds heb betoogd. Daarbij betrof de tolvrijdom slechts hun eigen koopwaar [1]), waaruit Wagenaar terecht

[1]) „Cum bonis suis propriis".

besluit, dat de Amsterdammers nog geen uitheemschen handel dreven. En tot overmaat van ramp, konden zij slechts kort van het voorrecht genieten, omdat het privilege na vier jaar alweer werd ingetrokken. In 1291 is 't vernieuwd, maar in 1304 weer ingetrokken, en in 1317 weer hernieuwd. „Een objectief vaststaand feit" voor den bloei van den Amsterdamschen handel is het privilege dus niet.

Anders is het met het geschil over den Kotertol met Deventer. Hieruit volgt, dat de Amsterdammers in 1330—1340 met deze stad over den handel in oorlog geraakten, die eenige jaren duurde totdat in 1347 een tolverdrag tusschen beide steden werd gesloten. Maar niemand heeft ooit ontkend, dat er toen handel werd gedreven door de Amsterdammers. Of die langdurige geschillen met Deventer aan dien handel bevorderlijk zijn geweest, moet op goede gronden worden betwijfeld.

De gevolgen van den in 1323 verleenden biertol, waarvan de groote voordeelen blijken uit de grafelijke rekeningen, zijn ongetwijfeld van veel beteekenis voor den Amsterdamschen handel, zooals Dr. Smit overtuigend heeft bewezen. Maar is er voor de intellectueele ontwikkeling van een volk, van een stad niet méér noodig dan de voordeelen van den handel? En kan ook de welvaart en de uitbreiding niet het gevolg van den godsdienst zijn? Dr. Smit doet het wel voorkomen, of ik zou geschreven hebben, dat uit het mirakel en de jaarlijksche processie zou volgen dat de amsterdamsche handel na 1345 is toegenomen. Ik heb niets anders gezegd dan „dat de stad daarna een bijzondere uitbreiding en ontwikkeling heeft ondergaan zoowel op geestelijk als economisch gebied". En evenzeer als de toeneming van den handel valt op te maken uit de oorkonden door den heer Smit daardoor aangevoerd, eveneens blijkt de geestelijke vooruitgang uit de documenten in verband met het mirakel en de gevolgen er van. Dr. Smit acht het onwaarschijnlijk „dat het mirakel van de Heilige

Stede veel heeft bijgedragen tot de ontwikkeling van den handel", en betoogt dan dat uit de rentmeestersrekeningen van Amstelland niet kan worden afgeleid, „dat dit verkeer na 1345 ook maar eenigszins is toegenomen". De opbrengst van den biertol werd toch steeds grooter. En wie zal kunnen bewijzen, wat hiervan de oorzaak was? Waarom kan het gebruik niet zijn toegenomen juist door de vele bedevaartgangers die van verre kwamen? Dr. Smit meent: „de Hamburgsche kooplieden kwamen verder niet alleen of niet bij uitstek op den dag van het mirakel in de stad, maar het geheele jaar door; ook weten we niet, dat op dien dag een jaarmarkt te Amsterdam werd gehouden zooals elders op kerkelijke feestdagen dikwijls het geval was".

Wel opmerkelijk is het evenwel, dat onder de vele gunsten, die volgens het oude Mirakelboekje, door aanroeping van het Sacrament van Mirakel verkregen zijn, juist een voorkomt van „een starc ioncman geboren van Bremen", die in Barbarije gevangen was en in zware boeien geslagen, zooals hiervoor bl. 45 volg. reeds is medegedeeld.

Dit verhaal doet toch wel vermoeden, dat de kooplui van Bremen en Hamburg nu juist niet zoo onverschillig waren voor het mirakel als de heer Dr. Smit het wil doen voorkomen. Stellig zijn er meer geweest als deze „joncman". Ook in zijn meening omtrent de jaarmarkt vergist hij zich. Juist bij de jaarlijksche Sacramentsfeesten werd een groote jaarmarkt gehouden, en wel op 12 Maart, „de feeste van den waerden Heyligen Sacramentedach in die Vasten". Deze Sacraments-markt heeft nog in de 17e eeuw bestaan, en ik herinner mij zelfs nog uit mijn jongensjaren de „halfvasten-kramen" als een mager overblijfsel van deze aloude jaarmarkt.

Hoe gevaarlijk het is, ter verklaring van Amsterdams bloei en opkomst, zich blind te staren op den koophandel, zonder ook acht te geven op den geestelijken invloed, bewijst Dr. Smit door de volgende veronderstellingen.

„Men krijgt den indruk, dat slechts de bewoners van den naasten omtrek der stad de processie van het mirakel bijwoonden; zij zullen waarschijnlijk wel verteringen hebben gemaakt, doch konden de stad geen grooter handelsbloei bezorgen".

Dat ook beêvaartgangers van verre kwamen, wordt toch wel bewezen door het aanleggen van de groote heirbaan, „de Heilige Weg"; maar het voorname handelsbelang, dat burgemeesteren en schepenen gelegen achtten in de jaarlijksche Sacraments-processie blijkt toch wel duidelijk uit de keur door den schout afgelezen den 9 Maart 1495, in tegenwoordigheid van „drie burgemeesteren ende alle de scepenen": „Alsoe thans aenstaende is thoochtiit van 't Heylige Wairdige Sacrament, dat man hier omme te dragen placht in de Vasten, dair vele goede herten toe genegen ziin omme alhier van buyten in te komen ende twairde Heylige Sacrament te aenbeden ende te verzoecken; *mede plagen hier te deser uytredinge van de scepen, om eens ende anders dat zii te doen hadden, alhier vele coopluyden te comen,* dairinne thans groet belet ende wederstandt doet de bezwairnisse van renten ende sculden, dair de steden deser lande in zijn, overmits welcken neymant, noch van devociën om zijn bedevaert te doen, noch comanschap te hantieren, alhier van buyten incomen off int openbair verkeeren en darff, dair de heere ende gerecht geern in remedieren ende goede wegen toe vinden zoude, in zoeverre als in hun is, omme elck tot devocie te porren ende voirt te geriven van te halen des hem noot ende behoeff is ende men hier mach crigen ende te coop vinden", daarom geven zij een vrijgeleide aan alle goede lieden om in de stad te verblijven voor hun devotie of koopmanschap, zonder dat zij aangesproken mogen worden voor eenige schulden [1]).

[1]) Keurboek, B, fol. 12 verso. Afgedrukt bij Breen, Rechtsbronnen van Amsterdam, bl. 304—5.

De verklaring, dat hier vele kooplieden plegen te komen, duidt toch wel op een van ouds bestaanden toestand en op het feit, dat zij, in verband met de processie aan de stad wel „grooter handelsbloei" bezorgden.

Ook in de 16e eeuw is Amsterdam door zijn bedevaartplaats Terheyligenstede blijven bloeien. De bezoeken van Karel den Stoute, van Maximiliaan en van Karel V, aan de H. Stede gebracht, gaven de stad een groot aanzien. Een 16e eeuwch schrijver bericht daarover:

„huius sacelli longe auspicatissimi tanta apud exteras quoque nationes fuit celebritas, ut non crederent Hollandiam terram invisisse nisi et hanc aedem multo celebratissimam, atque adeo octavum orbis miraculum invisissent" [1]).

Na deze uitvoerige uiteenzetting komt het mij voor, mijn meening te kunnen volhouden, dat een onvolledige, dus onjuiste voorstelling wordt gegeven, wanneer alleen economische oorzaken worden aangevoerd voor den oudsten bloei en de opkomst van Amsterdam. Wat toch moet in de middeleeuwen verstaan worden onder bloei? Een samenwerking van economische en geestelijke voorwaartsche beweging. Welnu, Amsterdam heeft in de 14e eeuw èn voor haar economisch èn voor haar geestelijk bestaan den steun gehad van krachtige, levenwekkende gebeurtenissen.

En niemand zal ontkennen dat, toen geheel het maatschappelijk leven zijn hoogste synthese bereikte door en in de Kerk, aan het mirakel van Amsterdam zeker een voorname plaats behoort te worden gegeven onder de geschiedkundige feiten waaruit de opkomst en bloei van de Amstelstad wordt bewezen.

---

[1]) De beroemdheid van dit alleruitnemendste heiligdom, ook bij de buitenlanders was zoo groot, dat zij niet geloofden den Hollandschen bodem gezien te hebben, als zij ook niet dit gebouw, zoo beroemd, en zelfs het achtste wonder van de wereld (dit zij zonder afgunst gezegd) genaamd, bezocht hadden. Alardus Aemstelredamus. Parasceve ad S.S. Synaxin. Coloniae, 1532. (= 1542).

HOOFDSTUK III.

HET HEILIGDOM.

Van hoeveel godsvrucht is dus het heiligdom van de H. Stede eeuwenlang getuige geweest. Luisterrijk waren de processiën, die jaarlijks gehouden werden en de geloovigen van heinde en verre samen brachten; met groote praal werd dan de H. Stede versierd. Een afzonderlijke weg is aangelegd voor den grooten toevloed van beêvaartgangers.

Door haar drie ruime beuken van nagenoeg gelijke hoogte en breedte was, later bij den herbouw, op bijzondere wijze er op gelet om de kerk geschikt te maken voor groote plechtigheden en omgangen en tot het verzamelen van veel geloovigen, die dus van alle kanten op het hoofdaltaar hun oogen konden vestigen.

Aldus werd met groote feestelijkheid jaarlijks het Mirakel der H. Stede ongestoord herdacht, terwijl de geloovigen door vele nieuwe wonderen in hun geloof tot het H. Sacrament versterkt werden. Daartoe zal ook niet weinig hebben bijgedragen het heerlijke voorbeeld van nederige godsvrucht door den Aartshertog Maximiliaan in 1484 gegeven, door zijn bekende bedevaart ter Heilige Stede, waarin ook Karel de Stoute reeds was voorgegaan, en dat in 1540 zoo luisterrijk door Karel V werd nagevolgd. Ook Graaf Willem VI had reeds in 1404, bij zijn inhuldiging, het H. Sacrament van Amsterdam met een geldelijke gift beschonken. (Blijkens de grafelijke rekeningen. Zie bl. 31 en 64).

In de dagen van zuiver katholiek geloof werd zóó de gedachtenis gevierd aan de groote gunsten, welke God aan Amsterdam verleend had. Maar met het begin der 16e eeuw, al heeft Amsterdam nog tot 1578 de trouw aan het oude geloof kunnen bewaren, deden ook binnen hare

vesten allengs de nieuwe hervormingsbegrippen hun ingang. Met verdubbelde godsvrucht en vernieuwden ijver stond ook de „oude burgery" toen op, om het geloof der vaderen te verdedigen en te bewaren, en de aloude zeden en devotie ongerept aan hare kinderen over te leveren.

De bewijzen zijn niet moeilijk te vinden, dat, juist in de eerste jaren der 16e eeuw, de godsvrucht tot het Sacrament van Mirakel zeer levendig geweest moet zijn. In

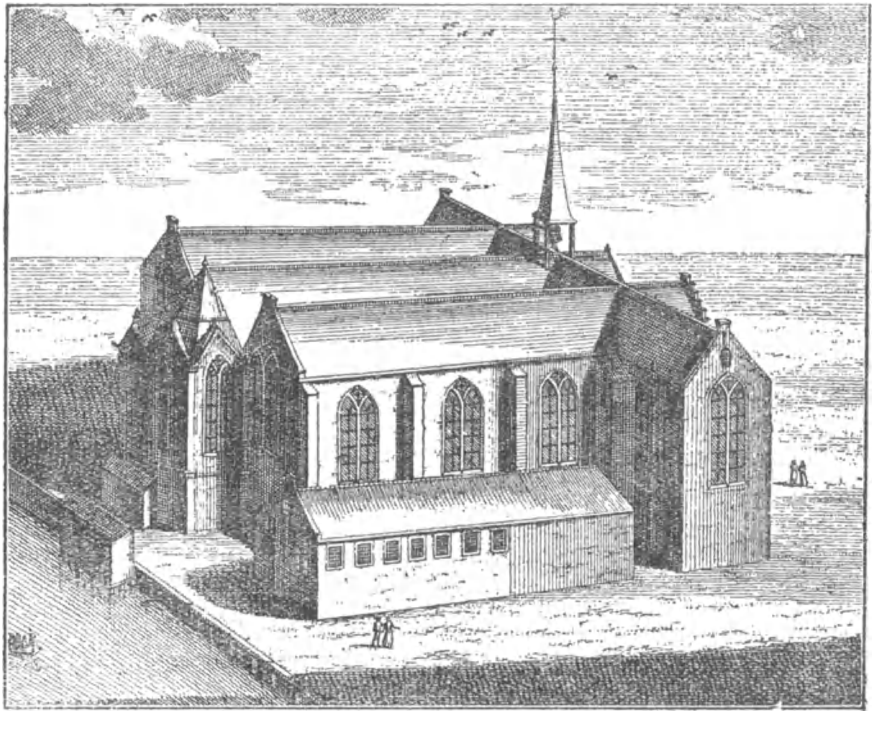

De Kapel Ter Heylighen Stede ± 1536,
op de kaart van Cornelis Anthonisz.

een ouden inventaris van de Kapel *(Arch. B. W. Afd. B⁵ No. 183*[1]) b.v. vindt men tal van rentebrieven vermeld, die door personen van allerlei slag, nu eens aan het H. Sacraments-altaar, dan weer aan het H. Sacramentsgilde geschonken zijn. Om slechts enkele te noemen, in 1541 is het Symon Janszoon In het Harnas, zeker een wapensmid, die een brief van 15 gl. 's jaars aan het gilde geeft; in 1547 schenkt Arent Henrix Leydecker 3 carolus-gulden voor het altaar; evenzoo de scheepstimmerman Arent Heremans, in 1552, 12 carolus-gulden ten behoeve van het gilde; Jan Otsz, een huistimmerman, bedenkt het in 1559 met 6 gl. rente 's jaars, en Pieter Jelisz weer in 1560 met 16 gl. per jaar; Cornelis Ren, In 't Duifje, geeft weer in 1564 aan het gilde 6 carolus gulden in 't jaar, en Anthonis Jacobsz in 1568, 7 carolusgulden aan het altaar. Eindelijk doen in 1570 de Leprosen aan het gilde de belangrijke schenking van een obligatie à 12 gl. per jaar.

Ook de andere altaren en gilden ontvingen belangrijke schenkingen. Marie Egbertsd., weduwe van Claes Bouts, geeft in 1546 aan het Sint Laurens-altaar in de H. Stede een schuldbekentenis van 2 carolus-gulden in 't jaar *(Arch. B. W. Afd. B. No. 319);* een provenersse op S. Joris-Hof, Vrouwtje Hugendochter bespreekt in 1566, onder vele andere legaten, ook nog 6 gl. aan de H. Stede, waarbij als getuigen fungeerden Jan Cornelisz glazenmaker en Joost Janszoon de beroemde beeldsnijder *(Arch. B. W. Afd. D. No. 487).* In 1560 ontvangen de Regenten van het H. Sacrament ter H. Stede een rentebrief van 28 gl., in 1574 nogmaals van 25 gl.; en in 1577 wederom 22 gl. Het S. Laurens gild kreeg in 1578 een rentebrief van 1.15 gl., dat

[1]) Arch. B. W. duidt aan het archief van de H. Stede, waarvan vroeger een belangrijk gedeelte in het archief van het Burger-Weeshuis te Amsterdam bewaard werd, dat nu in het Gemeente-archief is opgenomen.

van S. Gangulf 4 gl. in 1578, en S. Jeroensaltaar, in 1575, een van 3 gl. *(Arch. B. W. Rec. f. 226).*

Het zoude gemakkelijk zijn, deze mededeelingen omtrent de inkomsten van de H. Stede, van hare altaren en gilden nog uit te breiden; maar het vermelde is meer dan voldoende om aan te toonen hoe hoog de godsvrucht in de 16e eeuw voor dit heiligdom van Amsterdam gestemd was.

Nog verdient hier vermelding, dat 5 Januari 1550 door Cornelis Symons, te Valkoog, binnen het ambacht van Sint Martijn, aan de voogden of kerkmeesters der Heilige Stede verkocht werd een stuk weiland, genaamd de Hoechven (een moerassig land), welk land de verkooper weer in erfpacht genomen heeft voor 18 gouden karolusgulden per jaar. Het afschrift der akte berust nog in het H. Stede-archief in het Burgerweeshuis. (Afd. B. No. 320).

Zoo breidden zich de goederen en bezittingen der Heilige Stede uit, waardoor zij in staat werd gesteld die ongemeene pracht en luister ten toon te spreiden, waarvan wij hierna eenige voorbeelden zullen aanhalen.

Het eerste jaar der 16e eeuw werd voor de H. Stede door bijzonder veel bedevaarten gekenmerkt, waaruit men ook moet besluiten dat de godsvrucht toen meer dan ooit was opgewekt. En daarvoor bestond alle reden. In 1500 was te Rome het *Heilige Jaar* gevierd en in het jaar daarop werden de voorrechten en aflaten door Paus Alexander VI daarbij verleend, op verzoek van Philips den Schoone ook over Nederland uitgestrekt en was de zoogenaamde post-jubileums-aflaat te Amsterdam te verdienen. Onder de kerken die bezocht moesten worden om den aflaat te verkrijgen, werd de Oude-Kerk, en eveneens de Heilige Stede, aangewezen. Het feest begon te Amsterdam met de Vespers van het Mirakelfeest op 16 Maart 1501 en aan allen, die de H. Stede bezochten, werd door de regeering een vrijgeleide verleend tot het einde, 24 April,

na beloken Paschen op 18 April. Er bestaat zelfs een oude keur, waarbij aan een ieder (behalve aan bannelingen, vijanden van den Vorst en misdadigers) verlof werd gegeven om ten allen tijde een beevaart naar de H. Stede te doen. (Aldus in het Boek der Willekeureen, bl. 5). (Breen, Rechtsbronnen, bl. 309). Voor Holland en Zeeland kon de aflaat slechts te Amsterdam verdiend worden, en de stad zond brieven naar andere steden om dat bekend te maken en de brieven van aflaat aan de kerkdeuren aan te plakken [1]). Het is onnoodig op te merken, hoeveel vertier en voordeel deze feesten in de stad brachten; maar behalve dit tijdelijk nut bewerkten zij ook een groot geestelijk heil, zij versterkten de geloovigen tegen den hevigen strijd, die hen wachtte. (Zie Bijlagen 16 en 17).

Reeds een jaar na het optreden van Luther te Wittenberg in 1518, stak te Amsterdam een nieuwe secte het hoofd op, wier dwaling juist de leer van het H. Sacrament betrof, te weten, de Sacramentisten, die de werkelijke tegenwoordigheid van Christus loochenden. Met afwisselend geluk poogden zij hun leeringen te Amsterdam ingang te doen vinden, totdat zij eindelijk, toen hun leeraars door de overheid veroordeeld waren, na verloop van tijd ten onder gingen in een nieuwe ketterij, die gedurende eenige jaren Amsterdam met schrik vervulde, die der Wederdoopers. (1534—35). (Zie De Hoop Scheffer, Kerkhervorming, bl. 333).

Maar in die benarde omstandigheden wisten de Katholieken ook hun toevlucht te nemen, tot de *Heilige Stede,* en van het H. Sacrament van Mirakel met vernieuwde

[1]) De raad van Utrecht maakte bekend: „dat de roomsche aflaten van 't gulden jaer binnen der stede van Amsterdam geleyt syn." De Amsterdamsche regeering zond een afdruk van de pauselijke bulla naar Kampen en schreef daarop: „dit gulden jaer ende aflaet van allen zonden met andere faculteiten inde latyne verklaart sullen ingaen ende worden ghestelt te Amsterdam den XVIten in Maerte XVI". Zie o.a. Moes. „Amsterd. Boekdrukkers, bl. 3—4. Dl. I.

krachten hulp af te smeeken. Het verdient opmerking dat juist in dat jaar 1518 het fraaie bedevaartprentje gedrukt is geworden, dat hierneven staat afgebeeld, waarop de geschiedenis van het Mirakel door een kunstenaarshand is weergegeven.

Zij, die aan den straks nader te noemen schilder Jacob Corneliszoon van Oostsanen, die zich ook Jacob van Amsterdam genoemd heeft, de vervaardiging hebben opgedragen van deze houtsnede ter eere van het

> Wonderlyck ghebenedyt heylich Sacrament
> Mieraculoos ghevonden binnen Aemstelredam,

zij hebben ongetwijfeld gevoeld dat het katholieke volk toen behoefte had om weer op de gunsten gewezen te worden, die God eertijds aan de stad betoond had, en de hoogere standen gingen voor in de uiting van hun bijzondere devotie.

Er is een schilderij in het Rijksmuseum, die daarvan een opmerkelijk getuigenis geeft. Verwonderlijk is het, dat dit levensgroote schuttersstuk van *Jan van Scorel* nog nooit in dit verband beschouwd is geworden, terwijl het toch zoo duidelijk aanwijst, dat die mannen zich hebben laten schilderen, als trouwe vereerders, misschien wel als wachters van het H. Sacrament van Amsterdam. (Catal. Rijksmus. No. 366, onjuist als van Cornelis Anthonisz genoemd).

Het zijn zeventien schutters in harnas met ontbloote hoofden, de handen gesteund op hunne schuttersbogen, in een plechtige samenkomst voorgesteld, terwijl onderaan twee brieven geschilderd zijn, die een tekst van Seneca in Latijn en Hollandsch bevatten, waarin zij duidelijk het doel van hun samenzijn verklaren:

Ad hoc sacramentum adacti sumus ferre mortalia et non perturbari his quae nostrae potestatis non est vitare. Seneca in Vita Beata Cap. XV. A°. 1531.

Dit vertalen zij: „Wij zijn door dezen plechtighen eed

Lof wonderlijck ghebenedijt heylich Sacrament,
Mieracnloos ghevonden binnen Amstelredam,
In verde Landen zijn U mieracnlen wel bekent,
Een vroncken dat nam U mitten vierijghen Vlam,
Alsme schreef M.CCCC.XLV, veel feykens men
[dan vernam,
Oec zee, te Lande overal zijn U crachten Present.

Bedevaartprentje van de H. Stede, door J. C. van Oostsanen, met afbeelding van den haard van het Mirakel. 1518.

Rot A van de Amsterdamsche Schutters in 1531 door Jan van Scorel geschilderd, met het signum der H. Stede.

(Cliché in bruikleen afgestaan door „Oud-Holland").

Het signum der H. Stede in den rechter bovenhoek van het Schuttersstuk van 1531.

(Cliché in bruikleen afgestaan door „Oud-Holland").

verbonden, de waereldsche zaaken gheduldig te verdraghen en ons niet te laten beroeren door die zaaken, die wij niet in onze macht hebben om te vermijden." Seneca.

Dit merkwaardige opschrift, verklaarbaar in den mond van schutters, verbonden door den eed, en strijdvaardig om onverschrokken de lotgevallen van den krijg te doorstaan, blijkt echter een diepere beteekenis te hebben, wanneer men de schilderij nauwkeuriger beschouwt. Dan merkt men in den rechter bovenhoek van de schildering, in de lucht twee zwevende engeltjes afgebeeld, die een H. Hostie dragen, geheel in overeenstemming met de gewone voorstelling, die herhaaldelijk in de H. Stede te vinden is. Bijvoorbeeld op de oude archiefkist, en op de zeer vroege altaarkussens, komt een dergelijk merk voor, dat dus als het *signum* of waarmerk van deze Kapel beschouwd kan worden.

Met zekerheid kan zoo worden aangenomen, dat deze schilderij verband houdt met het Mirakel der H. Stede, en dat deze schutters, als een eerewacht van het H. Sacrament, zich hebben laten uitschilderen. In het „Sacramentum", waardoor zij zich verbonden achten, kan een toespeling worden gezien op het H. Sacrament, dat in de H. Stede wordt vereerd, en dat zij zoo duidelijk lieten afbeelden in den rechter bovenhoek van hun portretschilderij.

Overigens bevat het opschrift de verklaring dat zij niet tot de nieuwgezinden wilden behooren, maar het oude geloof trouw bleven, ondanks „de zaaken, die zij niet in hun macht hebben om te vermijden". Het citaat uit Seneca, dat niet geheel juist is weergegeven, bevat aan het slot nog deze woorden, die zijn weggelaten op de schilderij: „In regno nati sumus: Deo parere libertas est".[1])Hierdoor wordt de beteekenis van de plechtige verklaring nog bevestigd.

Welke bijzondere aanleiding kan hebben bestaan, dat

[1]) „Wij zijn in een koninkrijk geboren: God te gehoorzamen is vrijheid".

„Rot A" van de schutters in 1531 zich zoo heeft laten afbeelden, valt niet met volkomen zekerheid te verklaren. Het was toen wel een rumoerige tijd, toen de regeering van Amsterdam besloten had op den grond, toebehoorende aan de H. Stede, een huis te bouwen voor den wolhandel, en de vrouwen van het H. Sacramentsgilde, wel driehonderd in getal, des nachts het reeds gegraven en gebouwde fundament van het gebouw toewierpen, zooals hierna uitvoerig wordt medegedeeld.

Dit feit moet een diepe ontroering te weeg gebracht hebben, want de magistraat was toen reeds in meerderheid luthersch gezind, en in deze gebeurtenis kan ook de aanleiding gevonden worden, waarom deze zeventien mannen er prijs op stelden van hun trouw aan het oude geloof en hun hechtheid aan het H. Sacrament openlijk te getuigen. De groote schilderij zal vermoedelijk in een der kapellen van de H. Stede gehangen hebben.

Bij de jaarlijksche H. Sacraments-processie trokken ook de schutters mede in hun glanzende harnassen, zooals echter door Prof. Derkinderen z.g. niet is weergegeven op zijn beroemde afbeelding van de processie, die men nu nog kan bewonderen in het Stedelijk Museum te Amsterdam.

Zij waren daartoe op boete verplicht volgens de oude keur: „dat die scutters mijt hoere harnasch onder hoere kairss gaen sullen, nu Heylich Sacramentsdach, up VI ℔ (boete); ende voirt dat een ygelijck anders onder sijn kairss gaen sall, mijt sijn palluir (wapenrok), upten selven boeten". Deze keur werd elk jaar opnieuw afgekondigd en men hield er streng de hand aan.

De schutters vormden overigens het oproerige element onder de burgerij en waren ook zeer hervormingsgezind. Zij zochten zich dikwijls te onttrekken aan de Sacramentsprocessie. Daarom is het ook des te merkwaardiger, dat de mannen van rot A zich zoo ostensief deden uitschil-

deren om te getuigen, dat zij hun eed getrouw wilden blijven, onder het signum van de H. Stede.

Het blijkt, dat de schutters er genoegen in vonden, om, wanneer zij hun portretten lieten schilderen, daarin op duidelijke wijze uit te drukken welke beginselen zij waren toegedaan. Zoo b.v. liet Rot D zich kort daarop uitschilderen gezeten aan een maal, maar gekleed in een „pallure" of wapenrok van bruine kleur, ter bespotting van de pij der Franciscaner-monniken, aan wie toen in het bijzonder was opgedragen tegen de hervorming op te treden in hun preeken. (No. 79, Catal. Histor. Tentoonst. 1925).

De gewone kleur van den wapenrok was of wit en rood, of zwart en rood. Ook de schilderij van Rot D. uit 1533 is nog in het Rijksmuseum te Amsterdam te zien.

Deze schutters werden deswege aangeklaagd, en er werd bevolen, „dat een zeecker coleur bij eenige vuyte schutterijen gecoern van de coleur als der monnicken cappen dragen in derisie van de religie, verlaten souden worden, omme te verhoeden alle inconvenientie dair uyt gescapen sijnde, te coemen". En: „dat die scutters in verachtinge van de religie gesloten hebben, hem te cleeden mit coleur van de religieusen." (Zie bijgaande afbeelding.)

Zoo geven die oude schuttersstukken eigenaardig weer, welken strijd toen te Amsterdam wegens den godsdienst werd gestreden. Van den eenen kant de schutters, die plechtig verklaren, dat zij zich niet zullen laten van streek brengen door de nieuwe godsdienstige denkbeelden, die zij toch niet bij machte zijn af te weren, terwijl zij zich stellen onder de schutse van het H. Sacrament van Mirakel. Van de andere zijde de nieuwgezinden, die niet beter meenen te kunnen doen dan het oude geloof te bespotten door de priesterkleedij belachelijk te maken.

Beter en duidelijker dan oude documenten verplaatsen deze merkwaardige schilderijen ons midden in den godsdienststrijd te Amsterdam in de 16e eeuw.

Nog een sprekend bewijs voor de godsdienstige stemming levert het schilderstuk, dat gemerkt is Anno 1569 en waarop veertien mannen zijn afgebeeld, die eerbiedig voor het H. Sacrament in aanbidding liggen neergeknield.

Deze schilderij wordt nog van oudsher bewaard in het R. C. Maagdenhuis te Amsterdam en reeds vermeld door Wagenaar (Amsterdam II. 345) in zijn beschrijving van het oude gebouw, dat in 1628 gesticht was. Hij meent dat zij „de vier Burgemeesteren en de negen schepenen der stad verbeelden".

Het behoeft geen vermelding, dat deze verklaring niet juist kan wezen. Ofschoon het mij evenmin mogelijk is een volkomen zekere uitlegging te geven van hetgeen de schilderij voorstelt, wil ik haar toch wat nauwkeuriger beschrijven en trachten een aannemelijker verklaring van het tafereel te vinden.

Zooals bijgaande afbeelding te zien geeft, zijn 14 personen, waarvan één priester, in aanbiddende houding neergeknield voor het Allerheiligste, dat op een troon, waarover een kleed afhangt, is uitgesteld onder een dubbel rood gordijn in een soort zuilengang, wellicht het presbyterium of koor van een kerk, in renaissancestijl. Boven den monstrans staan de woorden: *Ecce Panis Angelorum*, en op het basement van de kolom, die het tafereel aan den rechterkant van den beschouwer afsluit, is het jaar *Anno* 1569 aangegeven. De priester is gekleed in superpellicium en stola, de mannen allen in het zwart. De derde van den linkerkant te beginnen, heeft zwarte gewaterde zijden opslagen aan de kraag van zijn kleed, de vijfde heeft de opslagen in bruin bont, evenals de zevende. De oude man, met grijze haren, dus de achtste der links van het H. Sacrament knielende personen, is waarschijnlijk overleden kort voordat de portretten geschilderd zijn, want op den rand van het gordijn, vlak boven zijn hoofd staan de woorden: *Wilt mynder gedencken.* Men moet dus aannemen dat de

corporatie waartoe deze mannen blijkbaar behooren, na aftrek van den overledene, met den priester mede, 13 leden geteld zal hebben, ter herinnering aan Christus en de 12 Apostelen, zooals meer gebruikelijk was. Boven het hoofd van den elfden persoon heeft tegen den muur nog een opschrift gestaan, dat bij een overschildering van de schilderij, die stellig heeft plaats gehad, gedeeltelijk is weggeveegd, zoodat nog er slechts te lezen is: E(ST).. SVPRA.

Het stuk is nog in zijn oorspronkelijke houten lijst. De eerste gedachte, die ter verklaring van de schilderij uit het R. C. Maagdenhuis, bij ons opkomt, is, dat zij de een of andere corporatie ter eere van, of in verband met het H. Sacrament gesticht, moet voorstellen. Het Mirakel-Gilde der H. Stede bestond echter, zooals wij gezien hebben, uitsluitend uit vrouwen, en het H. Sacraments-Gilde telde mannen en vrouwen onder zijne leden. Het tafereel kan dus in geen van beide Gilden een volkomen verklaring vinden. Een oogenblik kwam nog de gedachte in mij op, of wij hier soms de portretten der leden van het *Sint Caecilia-College van het Alderhoogweerdigste ende alderheijligste Sacrament* uit 1569 voor ons konden hebben [1]). Ofschoon dit College, waarin steeds voorname mannen zitting hadden, in zeer innige verhouding tot de H. Stede gestaan heeft, blijkt uit niets, althans niet met volkomen zekerheid, dat het reeds vóór de reformatie van Amsterdam zou zijn opgericht; en ook zouden uit de gegevens door Van Rijckevorsel verstrekt, veeleer bewijzen geput kunnen worden voor een stichting in de 17e eeuw. Bovendien heeft dit College geen bepaald aantal leden gehad, en in elk geval een grooter getal dan 13, waaruit de cor-

[1]) Vergelijk voor verschillende bijzonderheden: Ter Gouw, Amsterdam V. bl. 198; Van Rijckevorsel. loco cit. bl. 14 en 35; B. J. M. de Bont, Het Cecilia Collegie, zijnde de Broederschap van het Allerh. Sacrament ter eere van het H. Sacrament v. Mirakel van Amsterdam. Amst. 1895 en Le Long, Reformatie bl. 488—90, (cum grano salis); en Pluym l. c. bl. 57.

poratie op deze schilderij bestaat; ook moest daaronder niet, zooals hier, stellig een priester wezen, als lid van het College.

Ter verklaring van dit tafereel geloof ik met wat meer waarschijnlijkheid op een andere vereeniging te kunnen wijzen, ofschoon ik mijn uitlegging gaarne voor een betere geef. In Aug. 1548 kocht de priester Jan Berenszoon een jaarlijksche rente van 78 guldens op de stad, met de bestemming „tot onderhoudt van dertien oude scamele mannen", waarvan de dertiende een priester moest wezen. Hij verbond deze stichting aan het *Oude mannenhuis der Heiliger Stede,* dat aan Haze Klaasdochter zijn oorsprong dankte, maar waarin aanvankelijk slechts vrouwen verpleegd werden. Dit huis was gelegen achter de Heilige Stede, dus aan den overkant van de Kalverstraat, en heeft blijkbaar ook in nauwe verhouding gestaan tot de Kapel, waarvan zelfs de aalmoezen ook voor een deel aan deze stichting ten goede kwam. Van oudsher had de stad reeds een H. Stede- of Sacramentsgasthuis bezeten, ook voor oude lieden, zoodat men wel kan aannemen dat onze voorvaderen de ouden van dagen gaarne nabij het heiligdom lieten wonen.

Heeft de lezer nu te denken dat ik zou meenen hier de portretten van Jan Berensz. en zijn twaalf „oude scamele" lieden voor ons te zien? Geenszins. Want al is het bezwaar van den 14en man (buiten den priester) van geen beteekenis, door het opschrift dat het overlijden van een hunner aanduidt; de zijden en bonten kraagopslagen doen deze heeren geenszins voor schamele mannen doorgaan. Maar wel wil ik er op wijzen, dat deze portretten in 1569 geschilderd zijn, dus 19 jaar nadat Jan Berensz. de definitieve oprichtingsacte in 1550 passeerde; en dat er meer voorbeelden van zijn, dat zulk een stichting in onderdeelen gaandeweg veranderde en, al bleven de schamele mannen in het gasthuis, het beheer wel door 13 meerge-

goeden kan zijn overgenomen om in den geest der oude bepalingen te blijven en toch de stichting te onderhouden.

Ook bij een andere gelegenheid blijkt dat dezelfde „scamele mannen" uit het huis bij de H. Stede niet meer de functie zijn blijven vervullen, die hun vroeger was opgedragen, namelijk bij de processie op Palm-Zondag, die om 't andere jaar uit de H. Stede of uit de S.-Olofskapel trok.

Aanvankelijk toch waren zij het die „op zijn Apostels", (zooals de hervormde Walich Syvaertsz zegt) met die processie medetrokken, maar later waren het de heeren, die in de gelegenheid waren geweest een tocht naar het H. Land te maken, die hen daarbij vervingen, indien zij zich in stad bevonden. [1]) Wat hiervan zij, zeker is het dat onze veertien geconterfeite mannen hebben willen uitdrukken, dat zij, in die dagen vol beroering van Anno 1569, doordrongen waren van de innigste godsvrucht tot het Allerheiligste, en daarom meende ik hen op deze plaats niet onvermeld te mogen laten.

Er staat voorts een merkwaardig feit geboekt, dat een schitterend getuigenis aflegt van het krachtig geloof der voorname Amsterdamsche vrouwen. Met mannenmoed zijn een aantal der edelste harer te Amsterdam in 1531 voor de rechten der H. Stede opgekomen. De toenmalige burgemeesteren, die ook al geneigdheid schijnen bezeten te hebben om de belangen van den handel boven die van den godsdienst te stellen, hebben toen van Amsterdamsche dames een gevoelige les ontvangen.

Om dit te verhalen geven wij een ouden Amsterdamschen kroniekschrijver en tijdgenoot het woord, die de gebeurtenis vóór 1534 heeft te boek gesteld: „In dat jaer van XXXI in die maent van meij soe hadden die heeren van Amstelredam doen graven een fondament op dat

---

[1]) Zie „Geschiedenis van het R. C. Maagdenhuis" door T. van Rijckevorsel. Amst. 1887.

kerckhof [1]) van die heilige Stede, om daer te maken een huys, daer men den wolle in ende wt soude slaen om te wardieren. En als dat fondament gegraven was, en dat men dat slothout began in te leggen, soe syn op een avent omtrent x uren bij een vergadert wel IIIc [300] vrouwen van der stat, en hebben dat fondament weder toegeworpen, dat daer gegraven was, teghen de wille van den burgemeesteren. Dit geschiede opten lesten dach van meij des Woensdachs na pynxteren. Ende opten XIIII dag van Junio, soe worden vier van die alder rijckste vrouwen ende die die alderprincipaelste geweest hadden, doe dat rumoer onder den vrouwen opgestaen was, openbaerlicke van der stat huys gebannen, vier jaer wt die stat van Amsterdam of een yeghelyck mochte hem vrijen [2]), mit eens vijftich gulden te gheven in handen van den schout. Deze vrouwen sijn getoghen na Bruesel (opten selfden dach dat sij gebannen waren) om selve den Keyser te voet te vallen, ende om te claghen over die stede van Amstelredam, die welcke dat woude betymeren een erf dat geheilicht was en dat tot eere van dat heilig sacrament gegheven was, (al en was die plaetse niet gewijt).

„Als dese vrouwen te Bruesel quamen, soe syn sy daartoe gecomen, dat sy voer den Keyser quaemen, daer hij sat over sijn maeltijt. Ende sij sijn hem daer te voet gevallen (hebbende bij haer een geleert man, en een welsprekende man, van Amstelredam, genoemt meester Claes den Otter, ende was priester ende bacalaurius in der godheit, wiens suster dat een van die vier vrouwen was, die gebannen was). Als sy dan den Keyser te voet vellen soe heeft meester Claes (van den vrouwen weghen) syn clachte gedaen, ende hy heft begeert, dat die Keyser, doer syn guedertierenheit, den vrouwen woude gracie doen, ende voorstaen in hoer saeck, die godlick ende rechtfeer-

[1]) Versta niet begraafplaats, maar hof rondom de kerk.
[2]) Of ieder der vrouwen kan zich vrijkoopen.

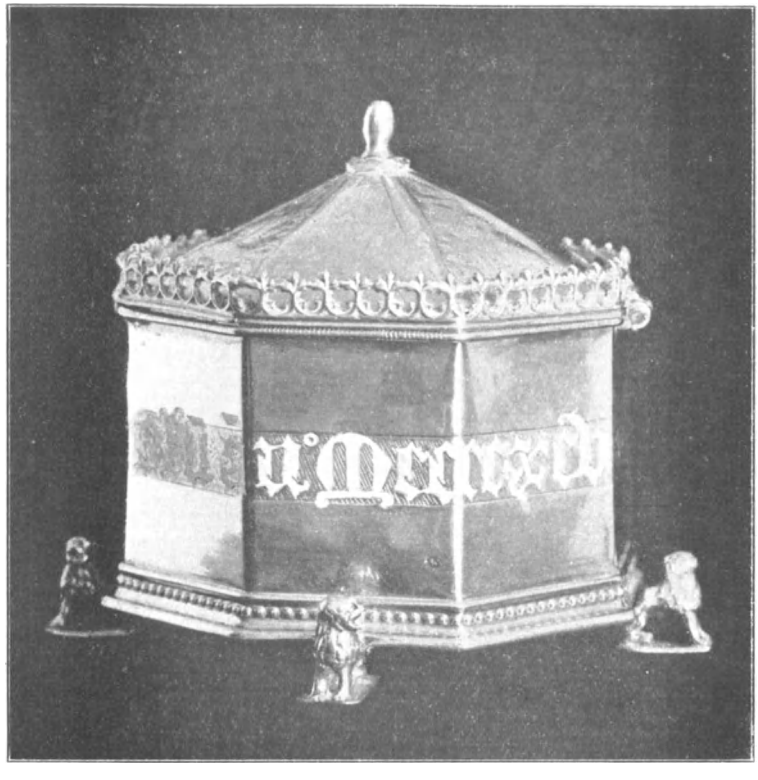

Zilveren pixis of hostiedoos uit 1495, in het Maagdenhuis.
Randschrift: Hic est servatum corpus de virgine natum.
Anno MCCCCXCV. — Vermoedelijk afkomstig uit de H. Stede.

Rot D van de Amsterdamsche Schutters in 1533 door Cornelis Anthonisz geschilderd met bruine wapenrokken.

(Cliché in bruikleen afgestaan door „Oud-Holland").

Broederschap van het H. Sacrament, 1569. In het Maagdenhuis te Amsterdam.

Familietafereel van Corsgen Elbertsen in 1506, door Jan van Hout.
Fragment, gedeeltelijk Rijksmuseum Amsterdam.
De vierde vrouw van rechts of is vermoedelijk Engeltje Corsendr.
een der Overwiven van het H. Sacramentsgilde in 1531.

dich was. Mer die Keyser die antwoerde, dat sy mit malckander souden gaen, tot den Bischop van Panormen, syn cancelier, ende dat sy die hoer saken te kennen gheven souden en dat die hoer wel helpen soude an hoer recht. Als dese vrouwen dat hoerden, soe en waren sy daer niet wel mede te vreden, mer sy hadden garen van den Keyser selve, een goet antwoert gehoert. Mer sy en conden gheen ander antwoert van hem gecrighen. En aldus soe scheyden sy van den Keyser, ende sy ginghen totten Bisschop van Panormen, ende sy gaven hem hoer sake te kennen. Ende die Bisschop heeft die sake wel angemerct ende heeft daer raet opgehouden mit den burgermeester van Amstelredam die op die tijt te Bruesel was. Ende angemerckt hebbende die circumstantie van dat werck, alsdat wt dat werck een grote opstal ende oploop in der stat van Amstelredam mocht gecomen hebben. Soe heft hij den vrouwen gecondemniert in die selfde boete, daer sy van den gerechte van Amstelredam in gecondemniert waren, alsdat sy elck souden gheven vijftich gulden tot behoef van die stede, of dat sij vier jaren wt die stat souden gebannen blijve. Als dese vrouwen hoer condemnacie aldus weder ontfangen hadden, en dat sy an ghenen Here int hof, gheestelick ofte waerlick eenighe ander troost of hulpe en conden gecryghen (alhoewel dat sy dat seer naerstelick versochtten an des Keysers Biechtvader, ende oeck an den legate des Paeus den cardinale vam Campegio) soe sijn sy wederom getoghen na Amstelredam. Daer sy ingecomen sijn opten XXVIII dach van Julio nadat sy daer ses weken wt geweest hadden. En sy reden mit hoer waghen langes die straten, ende staken hoer handen om hoghe, recht of sij triumphe gehadt hadden teghen die stede in hoer rechte. Mer want sy hoer commissie die sy hadden van den Bisschop van Panormen (als dat sy in der stat mochten comen, wanneer dat sy die vijftich gulden opleyden) niet mit hoer en brochten, mer hadde bevolen

den burgemeister genoemt Ruysch Jansz. die te Bruesel gebleven was, dat hij die commissie mit hem brengen soude als hy thuys soude comen, Soe heeft hoer homoet, den heren van der stat verdroten. En na dat sy een dach in die stat geweest hadden, so is hoer bevolen, van een stebode wt den name van den schout en van den gerechte dat sy wederom wt die stadt souden gaen, of men soude hoer noch swaerlicker corrigiere (niet teghen staende dat sy boden die vijftich gulden op te leggen daer sy op geset waren). En aldus soe sijn sy weder wt die stat gegaen opte XXX dach van Julio, en sy onthilden hoer bute Amstelredam by die reguliers in een herberch, totter tijt dat hoer commissie van Bruesel commen soude. Ende die commissie die quam des anderen daechs, ende doe quamen sy wederom in die stat. Mer sy mosten elck vijftich gulden nederleggen gelijck als hoer correctie inhilt. En daer na so worde noch meer ander vrouwen gebannen, die oeck handadich geweest hadde, en dat fondament toe te warpen. Mer want die also rijck niet en waren, als die ander, soe worden sy gebannen een jaar lang binnen hoer husen te blyven, ende noch daer toe te gheven ses karolus guldens, in handen van den schout. Mer die meesten hoop van den vrouwen, quamen voer den Here van den gerecht, en bekenden hoer schult, ende sy begeerden genade ende die quame alsoe daer mede vrij, sonder eenige correctie. Ende daer na, opten sevenden dach van Augusto, soe worde dat fondament weder opgegraven ende daer worde een huys gemaeckt om den wolle daer op te slaen, ende te waerdieren, gelijck als die Heren van der stat dat voergenomen hadden." [1])

[1]) Chronijk van 1477—1534 Handschr. aangeteekend door een Amsterdamsch schrijver en ooggetuige, behelst vele geschiedenissen vooral van Amsterdam. Fol. 295/298. (Op de Koninkl. Biblk. in den Haag). Het is getiteld: „Dit is die historie van Hollant wat dat hier int lant geschiet is sint dat Hartoch Karel van bourgognen voor Nanzy int lant Lotringen verslagen worde Int jaer mcccc en lxxvij op dertienen avont tot nu toe." (± 1530).

Men kan met vrij veel zekerheid aannemen dat het bedoelde Wolhuis nog op onze gravure (op bl. 25) aan den rechterkant staat afgebeeld naast de H. Stede, op het Rokin, op den hoek van de Wijde Kapelsteeg. Het is het groote huis, daar het wapen van de stad in den top van den gevel is aangebracht, nu de boekhandel. Deze afbeelding is zeker een der fraaisten, welke van de *Heilige Stede bestaat.* De oude geveltjes en het houten wolhuisje op den hoek van de Wijde Kapelsteeg wijzen stellig op het einde der 15e of het begin der 16e eeuw, als tijd der teekening van de oorspronkelijke prent [1]).

Andries Jacobsz. van Amsterdam, die toen ook te Brussel was, heeft van het bezoek der vrouwen nog deze aardige aanteekening gemaakt: „Seyden oeck de vrouwen voirs veele vilaynien vande stede te weten vande lutherye....; dat tot Aemstelredamme veel Lutheryes was ende besondert van 'tsacrament vanden outaer.... Den XI Julij heeft mr. Nicolas Boelez, alias Otter, ter contemplacie vande voirs. vrouwen inde galerie ten huyse van Dirck de Harder, waerdt in 't Sanct Joris opde houtmarct tot Brusselen gescreven met crijte dese navolgende vier veersen: (carmen famosum)

En wilt nyet al doen dat ghy moecht
Sed noris q. sit tibi curta supellex
Sy lachghen al die nae lachghen
Quare pasce oves etc.

---

[1]) De prent is een reproductie naar een gravure door Jacob van Meurs gesneden en uitgegeven in Dapper's „Beschrijving van Amsterdam", omstreeks 1663; de oorspronkelijke teekening is zeker veel ouder. Op de vogelvluchtkaart van Kornelis Anthonisz (1544) komt dit huis ook duidelijk voor, en ook nog op de kaart van Balthazar Floris van Berckenrode (1625), afgebeeld bij bl. 64.

welcke vier veersen weder vuytgedaen werdden des anderen daechs" [1]). Voorwaar een verstandige raad voor die overmoedige dames. De versjes, waarvan het tweede aan Persius ontleend is, (4, 52) zijn zeker niet met haar wil daar neergeschreven, en toonen dat Claes Boelens het optreden der vrouwen niet geheel verdedigde.

Beschouwt men deze opmerkelijke gebeurtenis in verband met de personen, die daarbij een groote rol gespeeld hebben, dan leest men die feiten niet, met een medelijdend schouderophalen, zooals Ter Gouw, die, bij al zijn archiefkennis, niet het minste begrip had van de godsdienstige omstandigheden in de tijdvakken die hij behandeld heeft; maar men komt door het zien van zulk een moedig optreden tot de overtuiging dat toen nog een groot geloof in Amsterdam levendig was en dat dit de godsdienstige gilden nog tot machtige en invloedrijke lichamen wist te vormen, die weerstand durfden bieden aan de steeds krachtiger opdringende hervormingsbegrippen.

Deze driehonderd dappere vrouwen van 1531 behoorden ongetwijfeld tot het veelbeteekenende *Sacramentsgilde der Heilige Stede,* dat in zijn archief zeer oude brieven kon toonen. Men kan veilig aannemen, dat deze corporatie reeds kort na het jaar1345, waarin het Mirakel is voorgevallen, werd opgericht. Immers de rentebrieven, welke zij volgens een in 1579 opgemaakten inventaris (zie Bijlage 20), in haar archiefkist bewaard blijkt te hebben, vermelden dat reeds in 1362 door Ghyske Bock Jansz. twee Vranckrijksche schilden, en in 1374 door Roemer Arentsz., Jan Rade en Symon Smit Meynertsz., als overluyden van

---

[1]) „Effect van een Ryse gedaen by Andries Jacopsz van huys tot bruesselen vanden XIe Junij totten XII October Ao XXXI, etc. II, fol. 107 vo. Sted. Archief Amsterdam. Het vers luidt geheel: „Tecum habita, et noris quam sit tibi curta supellex."

Sinte Pieters gasthuyse, veertig schellingen Hollandsch ten behoeve van het Sacraments-Gilde verleend werden. [1])

De groote beteekenis van dit gilde wordt duidelijk uit de zorg waarmede de zoogenaamde *overwiven* of regentessen steeds uit vrouwen der eerste en voornaamste familiën van Amsterdam gekozen werden. De leden van deze vereeniging moeten dan ook uitsluitend vrouwen geweest zijn. [2]) Men kan toch bezwaarlijk denken, dat een bestuur van vrouwen ook over mannen zou zijn aangesteld, zelfs niet waar het bij voorkeur godsdienstige belangen gold. Het blijkt ook herhaaldelijk, dat enkel vrouwen aan het hoofd van dit gilde gestaan hebben, behalve de geestelijke leider. Een schepenbrief van 1498 vermeldt in deze waardigheid voor dat jaar:

1. Geertruijdt Huge Jan zoons weduwe.
2. Nelle Boel Jacob Bickers wijf.
3. Elisabeth meester Willem Andries zoons wijf.
4. Wendelmoet Claes Heynen wijf.

In 1531 worden als *overwiven* genoemd:

1. Engeltje Cors.
2. Trijn Hillebrants.
3. Griet, de weduwe van Jan Huygens.
4. Geert Willem Coecks huisvrouw.

Deze laatste drie, want Engeltje Cors betaalde terstond de boete, zijn dus de moedige vrouwen, die bij deze gebeurtenis alles er voor hebben over gehad, — zelfs een zeer moeilijke reis naar Brussel — om de aloude rechten der H. Stede-kapel te handhaven, en daarom, ofschoon zij „vier van die alder rijckste vrouwen ende die die alderprincipael-

[1]) Vglk. voor deze kist mijn boekje: „De Mirakelkist en de Traditie". Amst. 1896, bl. 17, en hierna Bijl. 20 voor den inventaris.
[2]) Vglk. Ter Gouw, „De Gilden, 1866, bl. 47.

ste geweest hadden", het vonnis harer verbanning uit de stad voor vier jaar in het openbaar van het stadhuis hadden hooren aflezen. In welke familie-verhouding zij onderling stonden, zal ik straks aantoonen.

Het is dus zeker, dat in den regel vier voorname vrouwen aan het hoofd van het Sacramentsgilde gestaan hebben. Ook in 1566, toen het gilde andermaal de H. Stede verdedigde, (zooals wij later zullen vermelden) maar nu persoonlijk tegen de beeldstormers, traden slechts vrouwen op, waarvan de geschiedschrijver eveneens zegt: „want vele onder haer van grooten aensien waren" [1]). Nog tot aan de reformatie der stad is dit gilde blijven bestaan, want in 1579 wordt het immers in een officieele acte genoemd als nog in het bezit zijnde van een kist met rentebrieven. Zoo nauw was deze corporatie aan het heiligdom verbonden, dat de gildezusters, gelijk met vrij veel zekerheid kan worden aangetoond, hare gildemalen en dus ook hare vergaderingen, in de Sacristie der H. Stede, als gildekamer hielden, waar natuurlijk haar archief- en geldkist ook veilig bewaard werd.

Het bewijs voor deze bijeenkomsten wordt geleverd door het reeds vroeger vermelde Mirakelboekje van 1568, getiteld: *„Hier beghint die vindinghe*, enz. „Een blint man, (zoo leest men daar) comende voer die heilighe stede, hoorde een groot gheluyt binnen die heylighe stede ende vraeghde wat daer te doen waer, ende alsmen hem geseyt had dat die gilde susteren vanden heyligen Sacrament binnen die heilige stede te samen haer gilde maeltijt aten, ende hi om Gods wille biddende, dat si hem voer des heyligen Sacraments tabernakel brengen wilde, twelc si deden ende hy heeft God ynnichlic gebeden om siende te werden, terstont eer hi cnyelende op stont wert hi claerlic siende, ende dancte gode, daer die voergheseyde gilde

[1]) F. Strada, „Nederl. Oorloge", 1655.

susteren dit tegenwoordich mirakel siende seer af verwondert waren."

Daar het niet aannemelijk is dat de zusters in de eigenlijke kapel, waar op dat oogenblik het H. Sacrament tegenwoordig was, haar luidruchtig maal hielden, kan men slechts aan de sacristie als haar vergaderplaats of gildekamer denken, waar, hetgeen zeker is, haar gildekist bewaard werd. [1])

Zooals alle gilden, had ook het Sacraments-gilde zijn merkteeken, of *signum*, waarmede het de voorwerpen, die het voor den dienst der kapel of tot eigen gebruik noodig had, waarmerkte. Voor dit gilde was het merk natuurlijk de hostie in de vlammen, soms te midden van twee knielende engelen voorgesteld. Bekend zijn de merkwaardige geborduurde knielkussens uit het eerste vierde deel der 16e eeuw, welke ook dit signum op de vier hoeken dragen. Deze schat, thans in de sacristie van het Begijnhof, heeft dus ook wel eenmaal aan het H. Sacramentsgilde behoord, en is door de echt vrouwelijke kunstvaardigheid zeer geëigend werk voor de gildezusteren zelve geweest. (Zie bl. 130).

[1]) De mededeeling in het oude mirakelboekje, „dat die gildesusteren vanden heyligen Sacrament binnen die heilige stede te samen haer gilde maeltijt aten," blijkt, toen het boekje nog in gebruik was, den vromen aanstoot gegeven te hebben. In een lateren (ook 1568 gemerkten) druk er van zijn althans in dit verhaal enkele wijzigingen aangebracht. Aldaar leest men: „dat die gilde susteren van den heyligen Sacrament, het welc binnen die heylige stede bewaert wort, den gewoonlicken dach van haer gildemaeltijdt hielden,".... (hieruit volgt dus, dat in de eerste lezing, achter: „binnen die heilige stede" een „komma" moest staan en men moet begrijpen dat het gilde van het H. Sacrament binnen de H. Stede was en niet: „de maeltijt.") „(op welcken dach groote devotie geschieden inde voorseyde Capelle, van Lof-sanghen ende Ghebeden, ende grooten toeloop was vanden volcke) dien blinde hiervan onderricht zijnde, bad om Godts wille".... enz. (verder als boven, het slot luidt in de latere uitgaaf:) „Dit is maer een aenwijsinge om op den sin te letten. want veel Menschen meenen dat sy vrolicke maeltijt aten in de heylige stede."

Het H. Sacraments-gilde heeft dus altijd een zeer aristocratischen tint gehad. Met welke voorname personen de overwiven van 1448 gehuwd of vermaagschapt waren, toont Bijlage 14.

Engeltje Cors, die in 1531 blijkbaar den tocht naar den Keizer te Brussel niet medemaakte, was de vrouw van Heiman Jacobsze van der Ouder-Amstel, die herhaaldelijk Burgemeester en ook kerkmeester der H. Stede geweest is. Haar portret is vereeuwigd op een schilderstuk, dat vroeger aan Jacob Cornelisz. van Oostsanen, thans aan Jan van Hout wordt toegeschreven, en uit Berlijn terug is gekomen (zie hierbij de afb.). Griet de weduwe van Jan Hugens, kan de schoondochter zijn van de in 1498 genoemde weduwe van Huge Jansz. De waardigheid van *overwive* zal wel in sommige families erfelijk zijn geweest. Ook Trijn Hillebrants, van de familie Boelens den Otter was verwant aan Nelle Boel, die een dertig jaar vroeger aan het hoofd stond van het gilde, en de vrouw van Geert Coeck was de zuster van Egbert Gerbrantsz en ook familie van Wendelmoet, de echtgenoote van Claes Hein, dien wij eenige bladzijden verder zullen vinden als kerkmeester der H. Stede en vriend van den beroemden priester Alardus.

Trijn Hillebrantsdochter, of met haar minder familiaren naam: Catharina, de dochter van Hillebrand Janszoon den Otter, huisvrouw van Frans van Campen verdient hier bijzonder onze aandacht, omdat zij ons in kennis brengt met haar ouderen broeder, den priester Claes Hillebrants, parochus van de Nieuwe Kerk en na 1533 pater of overste van het St. Cecilia-Convent, een in zijn tijd zeker zeer voornaam persoon, die heden totaal vergeten is. In *Oud-Holland* 1893, 2e afl. heb ik uitvoerig zijne verdiensten aangetoond bij de bespreking van zijn grafkapel in de Nieuwe-Kerk, waarin op de zerk nu nog zijn beeld in vol priesterlijk ornaat staat uitgehouwen, zooals de afbeelding hierbij te zien geeft, die naar een oude, niet vol-

Burgemeester Egbert Garbrantsz. met zijn vrouw Gerrit Jansz. Peggedochter, zij reisde in 1531 naar Brussel met de dames van het Sacramentsgilde. Geschilderd door Dirck Jacobsz. 1541.

(Cliché P. de Boer).

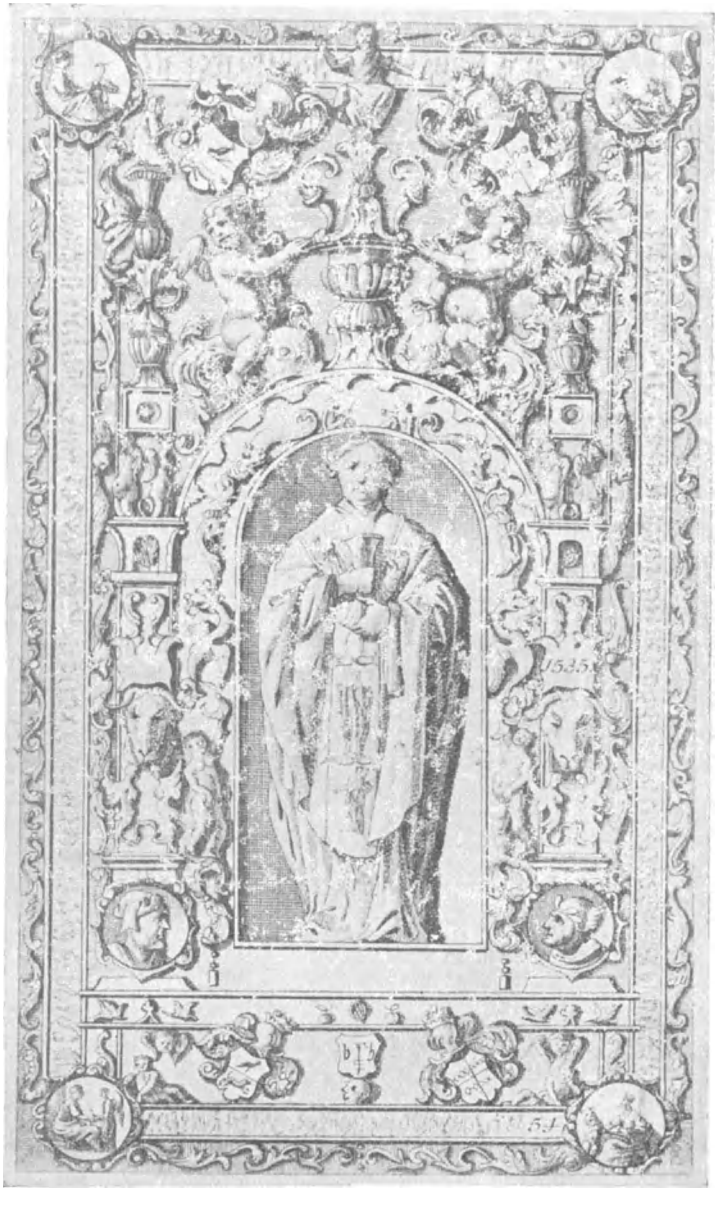

Grafzerk van Paſtoor Claes Hillebrantſz Boelens
in de N. Kerk te Amſterdam.

komen juiste teekening genomen is. Als zijn spreuk is daarop gebeiteld: *Crux pellit omne crimen.*

Het *Epitaphium* door Alardus op den priester gedicht, is afgedrukt als Bijlage 26.

Dr. M. G. de Boer kwam bij zijn onderzoekingen naar aanleiding van een zeer fraaie portretgroep van een vermogend Amsterdamsch echtpaar door Dirck Jacobsz. geschilderd, tot het besluit, dat Gerrit Jansz. Pegge-dochter de vrouw van den daarop afgebeelden burgemeester Egbert Garbrandsz. met haar moeder onder de vier vriendinnen was, die de Overwiven naar Brussel hebben vergezeld. Deze dames namen nog drie dienstmaagden mede op reis, en Gheerte Swarte Claes voerde ook het woord. Hij vond ook dat een zuster van dezen Egbert een der Overwiven is geweest en zal deze gegevens in het Jaarboek van Amstelodamum XXVe deel nog nader toelichten.

Met toestemming van den eigenaar, den heer P. de Boer, kunsthandelaar, Heerengracht 474, Amsterdam, wordt deze merkwaardige schilderij van een schatrijk echtpaar uit 1541 hierbij gereproduceerd.

PARASCE

VE AD SACROSANCTAM SYNAXIN,
ſeu præparatio ad auguſtiſſimi Euchariſtiæ ſacramenti perceptionem, ſimul ex ſacris vtriuſq; teſtamenti libris, ſimul ex abſolutiſſimis quibuſq; ſcripturæ ſacræ interpretibus, ñſq; peruetuſtis pariter & orthodoxis, accuratius concinata, per Alardum Aemſtelredamum.

PIAE PRE

CATIONES IN PASSIONEM IESV
Chriſti per Cornelium Crocum.

¶Cum alijs aliquot nouis, haud indignis lectu, quorum & elenchos & autores verſa monſtrabit pagina.

¶Coloniæ, Apud Petrum Quentell.
Anno M. D. XXXII.

¶Cum gratia & priuilegio.

Titelblad van Alardus' „Parasceve", waarin de „Panegyris" op Karel V. 1532 (= 1542).

(Uit „Het Boek", 1927, bij M. Nijhoff).

HOOFDSTUK IV.

VORSTELIJK BEZOEK EN GESCHENKEN AAN DE H. STEDE.

De „overwiven" hadden bij haar tocht naar Brussel geen beteren verdediger, noch een meer ervaren reisgenoot kunnen uitkiezen dan den broeder van een harer, Claes Hillebrants. Zijn geleerdheid en welsprekendheid heeft de kroniekschrijver reeds geprezen, maar ook in het reizen was hij ervaren, omdat hij een pelgrimstocht naar Jeruzalem had gedaan. Evenmin als deze uitmuntende eigenschappen van Claes Hillebrants, was tot nog toe bekend dat deze priester ook voor het H. Sacrament van Mirakel van Amsterdam een bijzondere vereering gekoesterd heeft, en daarom in de eerste plaats was aangewezen als de verdediger der *overwiven* van de H. Stede; vermoedelijk was hij toen de geestelijke leider van het Gilde.

Het bewijs voor deze devotie mag in deze bladzijden niet achterwege blijven. Eenigen tijd na het kordate optreden van de *overwiven* gaf de geleerde priester Alardus van Amsterdam te Keulen een werkje uit, dat hij betitelde: „Over de vereering van het H. Sacrament". *Parasceve ad Sacrosanctum Synaxin, seu praeparatio ad augustissimi Eucharistiae Sacramenti perceptionem.* Daarin komt op sign. AAIII v°. een opdrachtsbrief aan Claes Hillebrants voor, door Alardus te Leuven geschreven. Zonder dezen, voor de kennis dier beide geleerden zeer belangrijken, brief geheel over te schrijven, kan ik toch niet nalaten een paar plaatsen eruit hier vertaald mede te deelen [1]).

---

[1]) Alardus Aemsts D. Nicolao Hillebrando Bolio sacrosanctae Theologiae candidato S. P. D.

Magnae nobis solicitudini est infirmitas valetudinis tuae, omnium

Claes Hillebrants is ziekelijk, schrijft Alardus. Hij zendt hem o.a. zijn *Parasceve,* welk boek hij gemeend heeft te moeten schrijven in weinige dagen en nachten als een *praemunitio,* een voorzorg, om verschillende redenen, waaronder vooral het toen heerschende verval van den eerbied en de godsvrucht voor het H. Sacrament genoemd wordt. En hij zendt het ten geschenke aan Claes Hillebrants 1°. omdat hij het geschreven heeft in de weinige dagen, die hij te Amsterdam vertoefde en hem bezocht, juist in dien tijd, dat daar jaarlijks in de maand Maart — wegens het hoogwaardig Sacrament, dat eenmaal in de gloeiende vlammen werd gevonden, en aldaar voor eenige eeuwen geleden en ook nu nog door ongehoorde mirakelen uitschittert — de gewone H. Sacramentsfeesten gevierd werden; 2°. omdat hij het boekje op aandringen van Claes Boelens heeft samengesteld, terwijl hij van zijn huisbibliotheek verstoken was en zonder zijn schrijver en bediende Laurens van der Zee, deze *Parasceve,* zooals zij is, van hier en daar heeft bijeengebracht.

---

aegritudinum (quae hominum generi possunt accidere) multo prodigiosissimae, D. Nicolae charissime.

Alardus schreef het boek of de „praemunitio": „subcisivis horis, nocturnisque lucubrationibus," en heeft gemeend het „amicis aliquot ex aequo candidis literatis, atque in his Bolio nostro maxime, prius exhibere, diligenter excutiendam atque dedolandam, ac post deinde (si ita tibi videbitur) quam ocyssime in apertum proferendam idque multis de causis." (Tot deze redenen behooren vooral het verval van eerbied en godsvrucht voor het H. Sacrament.)

„In paucis diebus quam te inviserem, idque Aemstelredami; et sub id quidem temporis quum quotannis mense Martio ob augustissimam Eucharistiam in aestuantissimus flammis olim repertam, et ut ibidem aliquot retro saeculis, ita et nunc quoque inauditis coruscantem miraculis, solita celebrarentur *Ἐυχαριστικά* tuo coactu, domestica nostra destituti bibliotheca, citra Laurentium Thalassicum scribam, amanuensemque nostrum suspensa manu, alba, quod aiunt, amussi hinc inde quicquid istuc est Parasceves compilavimus." Parasceve ad sacrosanctam synaxin per Alardum Aemstelredamum. Coloniae 1532 (lees 1542).

Merkwaardig is het, dat Alardus juist in Maart, toen ook 't Mirakelfeest evenals nu nog, gevierd werd, te Amsterdam vertoefde en van die gelegenheid gebruik heeft gemaakt om gauw een boekje te schrijven ter bevordering van den eerbied voor het H. Sacrament; maar niet minder dat hij tevens van zijn verblijf gebruik maakte om een uitvoerig lofgedicht op Karel V te schrijven bij een zeer bijzondere gelegenheid.

Den 13 Juli 1540 deed Karel V zijn plechtigen intocht in Amsterdam; maar hield er zich niet lang op, want den volgenden morgen vertrok hij weer naar Utrecht. Toch heeft de Vorst nog tijd gevonden om een godvruchtig bezoek te brengen aan het H. Sacrament in de H. Stede. Dit blijkt uit een Lofgedicht of Panegyris, door Alardus opgesteld, die te Leuven woonde, maar toen juist eenige dagen te Amsterdam verbleef. In 1542 heeft Alardus dit gedicht uitgegeven in bovengenoemde Parasceve (d.i. voorbereiding tot de H. Communie). Deze Panegyris, schrijft hij, gedicht te hebben op verlangen van Nicolaas Heinius, Schepen der Stad en Kerkmeester der H. Stede. Hij brengt dezen in herinnering, dat hij, Alardus, den intocht van Karel V te Leuven op 24 Januari 1515 heeft bijgewoond en hem toen ook in een gedicht heeft gevierd [1]), en daartegenover stelt de dichter dan deze Panegyris, die hij nu op wensch van Heinius heeft vervaardigd: „ut singularem hanc Caroli Caesaris venerationem erga sacrosanctam Eucharistiam, ergaque hanc aedem (d.i. de H. Stede) modis omnibus suscipiendam religionem quali carmine complexus posteritati consecrarem".

---

[1]) „Olim cum primum ditioni suae Carolus admodum adolescens, inaugurarent, idque Lovanii, sub id temporis ibdem agens, annos natus plus minus viginti. Tunc mihi prima genas vestibat flore juventa, juvenis juvenem juvenili quadam, ut fere fit provocatus inscientia, et inscienti audacia,....aedito carmine, atque eo sane bene prolixo plus satis eum gratuito celebravimus."

Het is van belang de Parasceve en de Panegyris hier wat nader te beschouwen. Zooals het hierbij afgedrukte facsimile ervan aantoont, zou het gedrukt zijn te Keulen: *„Coloniae, Apud Petrum Quentell. Anno M. D. XXXII".* Dus in 1532.

Aanvankelijk heb ik dan ook hierop mijn meening gegrond, dat al wat het boekje bevat, vóór 1532 geschreven moest zijn, en dus ook het bezoek van Karel V (en de daarmede verband houdende Panegyris), vóór dit jaar had plaats gehad, ofschoon van dit bezoek van elders niets bekend was.

Maar opnieuw is gebleken, dat men op de titels van zulke 16e eeuwsche drukken geen staat kan maken. Immers eerst kort geleden merkte men mij op, dat Alardus in een opdracht van de Parasceve melding maakt van een door hem geschreven boek „Marbodaeus de gemmarum.. formis", dat in 1539, ook te Keulen, bij Hero Alopecius, was gedrukt, zoodat de Parasceve ook nà dit jaar moet zijn verschenen, en de Panegyris blijkbaar in dit jaar, of beter nog in 1540 moet zijn vervaardigd met het oog op het bezoek van Karel in dit jaar.

De fout in het jaartal op den titel is blijkbaar ontstaan door het uitvallen van een X, zoodat gelezen moet worden M. D. XXXXII, of 1542. Hierdoor is het vermeende bezoek van Karel V in 1531 of '32, dat de titel mij deed veronderstellen, voorgoed van de baan, en hebben wij des te vastere gegevens voor zijn bedevaart naar het H. Sacrament in 1540, waarvan niets bekend was. Ofschoon het langwijlige Lofgedicht over het algemeen geen belangrijke bijzonderheden bevat, verdient het toch wel een afzonderlijke bespreking om de groote zeldzaamheid van het boekje. Alardus draagt in een voorafgaand schrijven zijne verzen op aan zijn vriend den Schepen Nicolaas Heinius, dien hij *Philoptochus,* d. i. „vriend der armen" noemt en wiens vrouw Wendelmoet wij reeds onder de dappere „over-

wiven" van het H. Sacramentsgilde ontmoet hebben. (Zie Bijlage 14). Verder deelt Alardus in dezen brief eenige zeer opmerkenswaardige bijzonderheden mede over de aloude vereering van het H. Sacrament van Mirakel in zijn tijd:

„Van wat onze vroegere kerkvoogden van deze beroemde kapel, ook voor vele zaken met groot beleid hebben uitgedacht en ingesteld, is niets uitmuntender dan dat zij zonder aarzelen na het vinden der H. Eucharistie in de heete vlammen, hetgeen voor enkele eeuwen geleden door ongehoorde mirakelen uitblonk, in de eerste plaats een prachtigen tempel gebouwd hebben tot bewaarplaats, op dezelfde plek, waar het gevonden is, waar zoo een onvergelijkelijke schat van de goddelijke macht zou worden neergelegd als in een schatkamer. Verder dat zij, om dezen verborgen schat trouw te bewaren, gewild hebben dat slechts waakzame en onberispelijke heiligdom-bewakers (kerkmeesters) aan het hoofd zouden staan. En dat zij vervolgens zeer vele priesters, mannen bedeeld met niet minder deugd als geleerdheid, hebben aangesteld, en met bijna dagelijksche kerkplechtigheden vereerd. Daarenboven, dat elken Woensdag de geheele geestelijkheid van Amsterdam, die in dezen tijd zoo talrijk en zoo bijzonder oprecht is, onder een menigte van voorname personen, de vespers en het lof zingen ter eere van het hoogwaardige sacrament; hetgeen zij door hun verzoek, met nog veel meer, verkregen hadden. Bovendien dat de kerkmeesters door hun eigen voorbeeld zulk een groote vereering opwekten bij de andere inwoners en vreemdelingen, dat er behalve enkele Lutheranen, niemand onder zoovele stedelingen is, die tegenwoordig niet, elken Woensdag vooral, van het eerste daglicht af met ongedekten hoofde, barrevoets, en eenvoudig zonder opschik gekleed, dikwijls met een brandende kaars in de hand, de oogen neergeslagen en daarbij niemand groetende, herhaaldelijk den omgang houdt, met

bijzondere ingetogenheid van gemoed en zoo eerbiedig mogelijk, al bewonderend, vereerend en aanbiddend. O gezicht, o schouwspel, bewijs van volkomen geloof in de allerheiligste Eucharistie, zoo aangenaam aan Christus en zijne Engelen!"

Zoo schreef Alardus van Amsterdam in 1540 over de viering van het Mirakelfeest aan zijn vriend den schepen Klaas Hein, die ook kerkmeester der H. Stede was toen Karel V die kapel vol godsvrucht bezocht. Welk een merkwaardig getuigenis voor de oudheid der nu nog gebruikelijke stille processie langs de straat ter eere van het Mirakel, ook reeds vóór den tijd van vervolging en hervorming en van andere nu nog in zwang zijnde gewoonten. Leefde hij in onze dagen, hij zoude in niet minder opgetogen woorden zijn bewondering over de godsvrucht van Amstels Katholieken uiten, al komt die niet meer zoo in 't openbaar aan den dag, en al kan het heiligdom niet meer door vorsten worden bezocht.

De woorden door Alardus neergeschreven over de aloude vereering, die in zijn tijd onverzwakt bestond, vormen zulk een kostbare bijdrage tot de geschiedenis van de H. Stede, dat ik niet kan nalaten er hier nog eenige belangrijke volzinnen uit te vertalen. Er zijn ons toch slechts enkele oorkonden bewaard, die indirect doen veronderstellen, dat het H. Sacrament van Mirakel ook in de 16e eeuw nog op geheel bijzondere wijze door de Amstelaren in eere werd gehouden; maar een geschrift, waarin een geboren Amsterdammer, een geleerd priester, rechtstreeks en zeer omstandig verhaalt, hoe hoog zijne stadgenooten en de vreemden de voorrechten waardeerden waarmede God hun stad deed uitblinken, was tot heden nog niet bekend.

„Al deze oude en vele andere nooit genoeg te prijzen gebruiken, schrijft Alardus, waren reeds meer dan honderd jaren geleden in het godvruchtige Amsterdam in zwang; zoodat de beroemdheid van dit alleruitnemendste heilig-

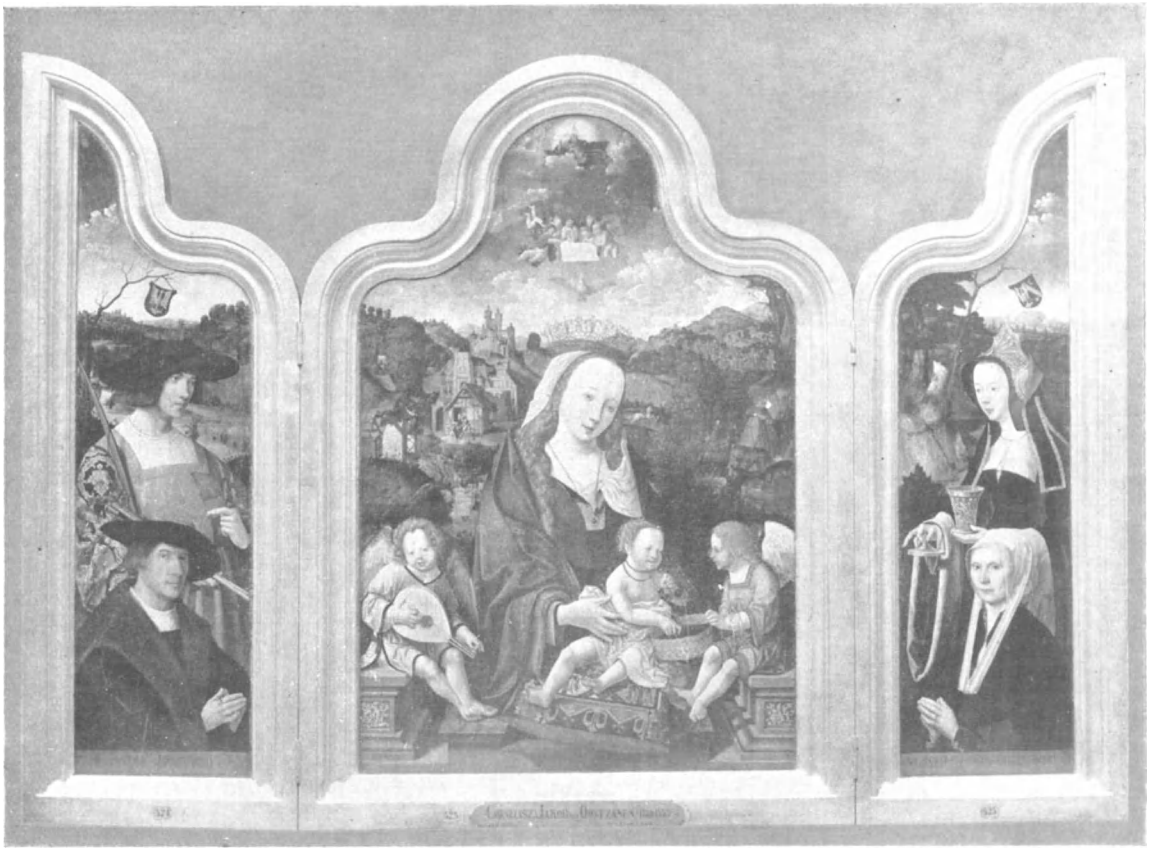

„De H. Maagd met de kersenmand", Museum te Antwerpen, met de portretten van Pompejus Occo en zijn vrouw, door Jan van Hout.

Cliché in bruikleen afgestaan door „Oud-Holland".

Maria v. Bourgondië. Blanca Slorza. Maximiliaan. Philips de Schoone Johanna v. Arragon. 4 dochters

Afbeelding van 't Glas, door den Aartshertoge MAXIMILIAAN, in of omtrent den jaare 1484
vereert, in de KAPEL der HEILIGE STEDE, nu de NIEUWE-ZYDS-KAPEL.

Karel V. Ferdinand I.

Raam van gebrand glas uit de 15e en 16e eeuw in de H. Stede.

DIVI ETIN VICTI IMP. CAESARIS CAROLI. V. SEMPER AUGUSTI &c. PANEGYRIS, PER ALARDUM AEMSTELREDAMUM

Alardus Aemſtelredamus Nicolao Heynio Philoptocho S. D. P.

MOrem hunc quibuſdam eſſe videmus, vt perinde quaſi ſemper victuri ſint: ita demum nullos ſibi ſumptus ſumptui eſſe ducant, modo in ædibus operoſius, & haud vulgaribus extructis impendrjs, liceat laxius habitare, liceat & opipare, vt boues (quod aiunt) in ſtabulo, victitare. Atque in his Rodios cum primis fuiſſe teſtatur & Theocritus ille Chius. Qui quum aliquoties Rodum appuliſſet, ipſoſq; Rodienſes vidiſſet ædes lapideas magnificis ad modum ſumptibus extructas habitare, nec minus opipare, ſumptuoſeque prope quotidie obſonare. Rodij (inquit) haud ſegnius quam ſemper victuri continenter ædificant, ac vti cras moriturj, ſta fortiter ingurgitant. Sic fere Theocri-

Opdracht van „Panegyris" op Karel V. 1532 (= 1542).

(Uit „Het Boek", 1917, bij M. Nijhoff).

dom ook bij de buitenlanders zoo groot was, dat zij niet geloofden den Hollandschen bodem gezien te hebben, als zij ook niet dit gebouw, zoo beroemd, en zelfs het achtste wonder van de wereld (dit zij zonder afgunst gezegd) bezocht hadden. En wij hebben vernomen, dat dit niet slechts door vrouwtjes of mannen uit het volk placht te geschieden, maar zelfs door de meest beroemde helden, waaronder van de hoogstgeborenen ook Karel was, het eenige sieraad en de eer van den bourgondischen stam [1]). Eveneens Maximiliaan, de beste der Keizers, en de geleerdste der uitmuntendste mannen", enz. Vervolgens schrijft hij, dat Keizer Karel V, door een bijzondere godsvrucht dit heiligdom zoozeer genegen is, dat hij na een gelofte, nauwelijks Holland binnengetreden, het zoo godvruchtig mogelijk bezocht en met geschenken, een zoo grooten Keizer niet onwaardig, begiftigd heeft. Daarna vermeldt hij de groote dankbaarheid van de kerkmeesters [2]) en de vroedschap, waartoe ook Claes Hein (zijn Philoptochus) behoort, aan Karel betoond voor zijn ontelbare geschenken en overvloedige weldaden. De *Panegyris* zegt Alardus op aandrang van Claes Hein gedicht te hebben: „opdat hij deze bijzondere vereering van Keizer Karel voor het H. Altaarsacrament, en de godsvrucht die op allerlei wijzen voor dit gebouw opgevat moet worden, in een of ander gedicht saamgevat, aan de nakomelingschap zoude toewijden" [3]).

Het opschrift van het gedicht luidt:

„*Panegyris* sive gratulatio, simul et gratiarum actio, Caesari Carolo Imperatori V Semper Augusto, ob sacrosanctam Eucharistiam in aestuantissimis flammis repertam et aliquot retro saeculis inauditis coruscantem miraculis, apud religiosum Hollandiae Aemstelredamum reli-

[1]) D. i. Karel de Stoute.
[2]) Hierophylaces.
[3]) Zie bijlage 23.

giosus invisenti, juxta ac magnificentissimis muneribus impertienti, aedilium nomine per Alardum Aemstelredamum exhibita".

Lofgedicht of gelukwensch en tevens dankzegging, aan keizer Karel V, altijd vermeerder (des Rijks) toen hij het H. Sacrament dat in de heete vlammen gevonden is geworden, en enkele eeuwen geleden door ongehoorde wonderwerken geschitterd heeft, te Amsterdam, deze godsdienstige stad van Holland, godvruchtig heeft bezocht en gelijktijdig met de allerprachtigste geschenken heeft begiftigd; opgesteld uit naam van de kerkvoogden door Alardus van Amsterdam.

Het begin van de Panegyris is in Bijlage 21 te vinden.

Het bezoek van den monarch kenmerkte zich dus door vele kostbare geschenken aan de kapel; waarin die bestonden, vindt men echter niet vermeld. Het is evenwel opmerkelijk, dat eenige kunststukken van bijzonder belang aan te wijzen zijn, waarmede omstreeks dien tijd — in het begin der 16e eeuw — het heiligdom, Amsterdam zoo dierbaar, verrijkt is geworden, en dat ook de naam van een ander groot begunstiger daarvan ons bewaard is gebleven.

Onder haar voorname mannen telde Amsterdam namelijk in die dagen een rijken bankier, Pompejus Occo, een Fries van afkomst. Hij betoonde zich niet slechts een vriend en beschermer der geleerden en kunstenaars; maar ook voor den luister van Gods Huis blijkt hij geld noch goed gespaard te hebben. Als factor en handelsagent van den zwager van Karel V, Koning Christiaan II van Denemarken [1]), dien hij in 1521 ook in zijn huis mocht ontvangen, deed Occo uitgebreide geldzaken. Ook de Aarts-

[1]) Prof. Kernkamp. Bijdr. Meded. Hist. Gen. te Utrecht. Dl. 36, 1915.

bisschop van Drontheim, Erik Valkendorf, was daar enkele malen te gast en schonk aan Occo als herinnering aan die gastvrijheid een bijzonder waardevol bijbeltje met zeer fraaie verluchtingen in eigenaardig Noorschen stijl. Dit schoon perkamenten boekje, dat thans berust bij den Heer Mr. Joh. Enschedé te Haarlem, moet voor een bibliophiel als Occo een zeer welkom geschenk geweest zijn. Herhaaldelijk, van 1513 tot 1518, behoorde hij tegelijk met Klaas Hein tot de kerkmeesters der H. Stede en beider vriend Alardus van Amsterdam kon niet nalaten bij Occo's dood in 1537, onder groote lofprijzing van diens weldadigheid, het volgende ook van hem te getuigen in een treurzang, Comploratio, en een Epithaphium, die hij op hem maakte:

„Altijd, of bijna voortdurend tot kerkmeester der H. Stede gekozen, verrijkte hij haar weldra zoowel door eigen als door anderer vrome giften zoozeer, dat niemand hem daarin overtrof. Hij zorgde voor de versiering, inrichting, bekleeding en opluistering der geheiligde altaren, en bedekte de marmeren wanden der kerk met beelden, glanzend van de hand des kunstenaars" [1]).

Van Occo's vroomheid getuigt ook een gebedenboekje,

---

[1]) Ik vond deze verzen achter in een boekje dat Erasmus' gedicht „Bucolicon" bevat, het eerste dat van hem bekend is, en in 1538 te Leiden bij Petrus Balenus door Alardus is uitgegeven. Stellig zou men het daar niet verwachten. Ziehier het oorspronkelijke:

Huius Sacrae semper aut semper fer
Aedituus Aedis destinatus, illico
Partim suis, partim piorum sumptibus
Donariisque, sic eam, ut nemo magis
Locupletat; ornat, instruit, vestit. polit
Aras sacratas, marmoreas templi tholos,
Fabra dolatas aggerens statuas manu.

Het geheele Epitaphium wordt medegedeeld in Bijlage 26. De Comploratio heb ik afgedrukt in B. de Bont, Het Geslacht Occo, 1893, bl. 11-13.

waarvan het eenig bewaarde exemplaar berust in de Bibliotheek van den Amstelkring. Occo liet het met schoone omlijstingen versierde duodecimootje in 1519 te Parijs drukken. (Zie bl. 132). Het is getiteld met zijn spreuk: *„In melius singula"*, d. i. „Kiest in alles het beste", en was, blijkens den inhoud en de opdracht, bestemd voor de kooplieden om op hun reizen steeds bij zich te dragen. Van het schrandere en nobele gelaat van Pompejus Occo zijn ook enkele portretten tot op onze dagen bewaard gebleven. Daar zijn nakomelingen meermalen verwant waren met de aanzienlijke Amsterdamsche geslachten Buyck en Bam, bevindt zich de copie naar een van Occo's schoonste portretten in de collectie schilderijen van afstammelingen dier families, namelijk de familie Heereman van Zuydtwyck op het kasteel Surenburg in Westfalen.

Uit zijn spreuk: *In melius Singula,* herkende ik daar een copie van zijn portret, waarvan het origineel, door Dirck Jacobsz, te zien is in de collectie van Vrouwe Von Pannwitz te Heemstede op de Hartenkamp. Ook is het Occo, die met zijn jonge vrouw Gerbrich Claesdr, blijkbaar kort na zijn huwelijk, als donateur neerknielt voor de Moeder Gods in de schoone triptiek van Ertborn in het Antwerpsche Museum, bijgenaamd de H. Maagd met den Kersenmand, van 1515. Dit steeds aan Jacob Cz. van Oostsanen toegeschreven kunststuk erkende Prof. J. Six als een werk van den door mij ontdekten Amsterdamschen schilder Jan van Hout (Zie bij bladz. 112). In het archief van de familie Heereman vond ik het testament van 1537 terug van Pompejus Occo, waarin hij deze triptiek, die Adam en Eva op de buitendeuren geschilderd heeft, vermaakt aan zijn oudsten zoon als „zijn beste tafereel van Adam en Eva", en, als kerkmeester, ook aan „Die heyligherstede drie carolus gl. eens".

Als waar Maecenas stond Occo in betrekking met de voornaamste kunstenaars en geleerden van Amsterdam en een der laatsten, Alardus, zinspeelt op zijn kunstliefde

in de voorrede van een keurig, in 1523 verschenen, maar nu hoogst zeldzaam geworden boekje,[1]) dat 64 houtsneden door Jacob Cornelisz. bevat, zijnde voorstellingen uit het lijden van Christus, met bijschriften van verschillende latijnsche dichters. In de voorrede, een brief van Alardus aan Theodoricus Syrenius, zegt hij, dat hem door Pompejus Occo, den Fries, „viro ut omnium humanissimo, ita studiosorum amantissimo", bij herhaling was opgedragen dit werkje saam te stellen, en vraagt Alardus aan Syrenius o.a. dat hij telkens een gedicht aan het bijbehoorende prentje zou toevoegen. Occo zal dus evenzeer aan de keuze der prentjes, die ook in een ander boek, *Een scoene stomme Passye,* reeds vroeger, in 1521, waren uitgegeven, niet vreemd zijn geweest.

Na deze verklaringen, door een eerlijk en schrander tijdgenoot afgelegd, meenen wij een niet al te gewaagde veronderstelling te maken door den bloei van de Heilige Stede, de wederopluiking van de devotie tot het Mirakel van Amsterdam in die dagen, ook voor een belangrijk deel aan de godsvrucht van den geleerden Pompejus Occo te mogen toeschrijven, en door in hem, zoo niet den schenker, dan toch zeker, den man te zien die buitengewoon veel heeft bijgedragen om de kapel met twee merkwaardige kunstgewrochten op te luisteren, wier schoonheid wij nog in onze dagen kunnen bewonderen.

Wij bedoelen het rijke orgel, dat eenmaal deze kerk versierde en de groote geschilderde doeken, die wellicht gedurende het leven van Pompejus Occo, voor een der hoofdaltaren vervaardigd zijn geworden door een der grootste kunstenaars van de 16e eeuw. (Zie blz. 133-134).

Al kon men in de aloude H. Stede, die de N. Z. Kapel genoemd werd, niet meer dat orgel bewonderen, welks

[1]) Passio Domini Nostri Jesu Christi.... ex optimis.... Poetis Christianis.... concinnatus. Amstelredamis Dodo Petrus Typographus excudebat. 1523.

tonen zoo vaak ter eere van het H. Sacrament van Mirakel door de gewelven gegalmd hebben, dat kunststuk is toch bewaard gebleven en doet nog bij elk feestgetij zijn stem hooren ter eere der heilige Geheimen.

Tot het jaar 1871 was het namelijk op zijn oorspronkelijke plaats behouden, toen het door een gelukkige omstandigheid het eigendom werd van den kunstenaar en kunstkweeker Mgr. G. W. v. Heukelum z.g., pastoor te Jutfaas, waar het sedert, door kundige hand hersteld en van nieuw binnenwerk voorzien, in de Sint Nicolaaskerk gebruikt wordt.

De studie, van den pastoor, opgenomen in het *Jaarverslag van het Sint Bernulphus-Gilde* over 1887, bladz. 43, stelt mij in de gelegenheid eenige bijzonderheden over dit orgel mede te deelen, dat stellig is vervaardigd in het begin der 16e eeuw en een gothiek kunststuk van den eersten rang genoemd moet worden. Het rust op een rijk gesneden sokkel met krachtig profiel, die uit den muur voorkomt. Daaruit ontwikkelt zich de orgelkast. „Een rijzige toren, in achtkant gehouden, vormt de kern, terwijl een vijftal grootere en kleinere torentjes, in de rondte gegroepeerd bij wijze van baldakijnen, de pijpenbundels overhuiven, die op even zoovele sierlijk doorbroken druipers rusten. Het pijpwerk moest hoofdzaak zijn en blijven bij al den rijkdom van architectuur en ornamentatie, en deze moesten op hare beurt zich kenmerken door al de fijnheid en lenigheid van vormen, waartoe het materiaal — het eikenhout — zich kon en mocht leenen.

Ten einde dit karakter van 't geheel en der deelen nog meer te doen spreken en tevens een gewenschte harmonie tusschen het glanzend pijpwerk en zijn sierlijke omlijsting te verkrijgen, diende nog ééne schrede gedaan te worden. De orgelschrijn moest schitteren door goud en kleuren. Nagenoeg geheel verguld, werd er voor eigenlijk gezegde polychromie maar weinig speelruimte gelaten. Krachtig

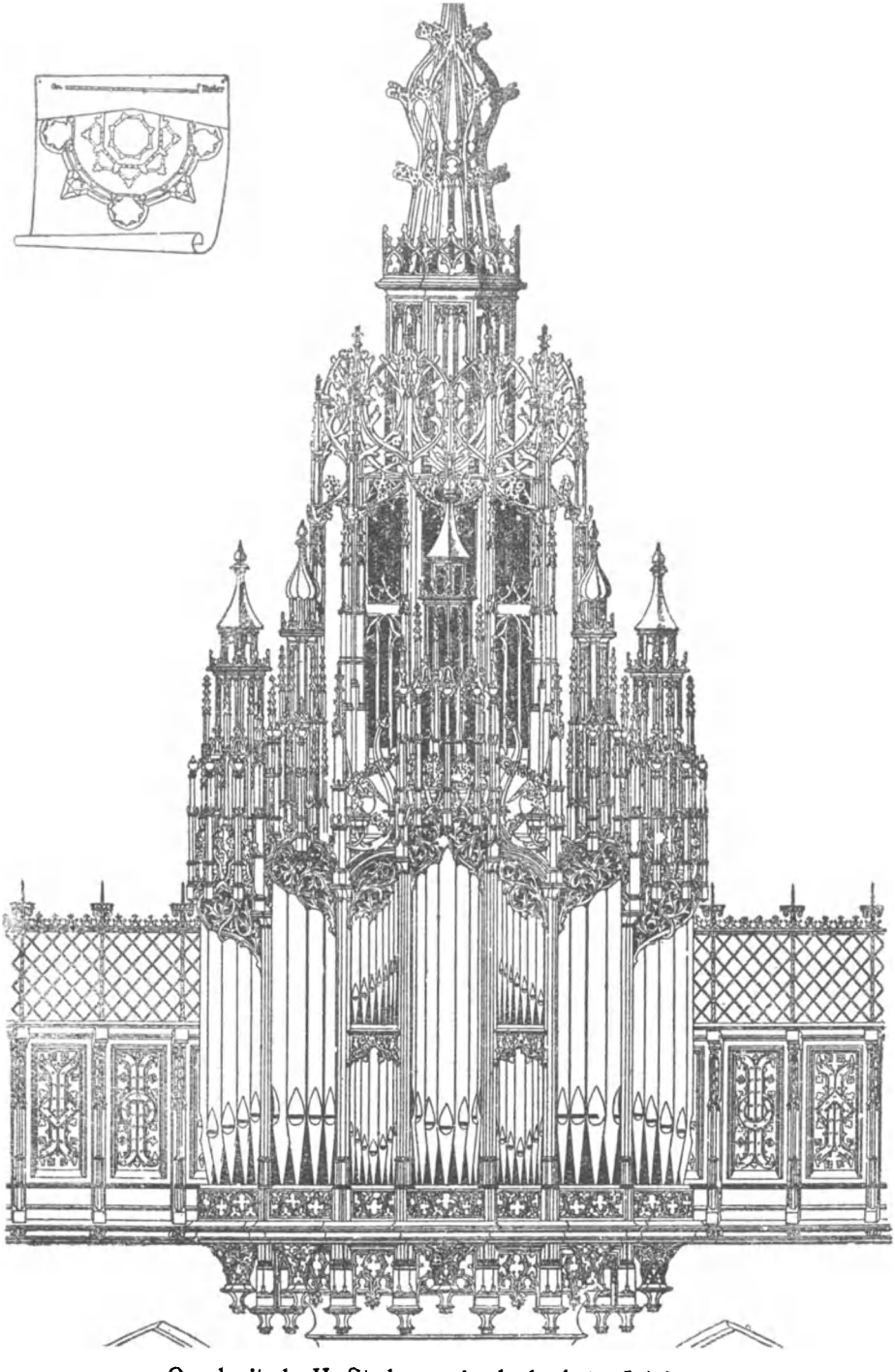

Orgel uit de H. Stede, nu in de kerk te Jutphaas.

antiquis, quæſit via bona, & ambulate in ea, &
Inuenietis refrigerium animabus veſtris. Hiere. vi. 6
State ſuper vias, & audite, & videte, & interrogate de ſemitis
ΙΟΥ
·ALARDVS AMSTELREDAMVS
1523.

Apud ſacroſanctum, religioſumq Amſtelre-
damum, nobile totius Hollandie empo
rium, ad Chriſtianæ pietatis & dec°,
& augmentū DODO Petrus
Typographus ad caſtrum
°angelicum pridie pa-
raſceues Chriſtiane
excudebat Anno

1523,

Laatste bladzijde uit Alardus' Ritus Edendi Paschalis Agni", Amst. 1523, met zijn portret.
(Uit Nijhoff, Art. Typ. Doen Pieterse. IV, 16).

Dirck Jacobsz.

Pompejus Occo.
Kerkmeester der H. Stede. † 1537.

(Verzameling Von Pannwitz).

(Cliché Gildeboek).

sprekende kleuren — rood, blauw en groen — spaarzaam en met tact aangewend, moesten slechts dienen om de profielen meer te doen uitkomen en de wijkende partijen meer diepte te geven."

Wanneer het orgel, dat in het begin der 16e eeuw ter opluistering in de H. Stede geplaatst werd, zoo rijk was bewerkt, hoe schitterend moet het heiligdom dan wel verder in zijn altaren, zijn beelden en schilderijen versierd zijn geweest, toen zij nog waren „glanzend van de hand des kunstenaars", zooals Alardus zegt. Houdt men daarbij in het oog, dat volgens het oordeel van den kunstkenner pastoor Van Heukelum, het orgel „niet slechts een inheemsch, maar meer bepaald een Amsterdamsch kunstgewrocht is", — hetgeen bewezen wordt door „meerdere goudsmeedwerken, omstreeks 1500 en wat later in de ateliers der Amstelstad vervaardigd", die genoeg aanhechtingspunten met het houtsnijwerk van het orgel leveren, — dan vindt men weer overtuigend bewezen tot welken bloei de schoone kunsten in het katholieke oude Amsterdam gestegen waren. Onder die goudsmeedwerken kan men wijzen bijv. op de prachtige monstrans, te Leuven in *N. D. aux Dominicains* bewaard en in 1520 voor het Clarissenklooster te Amsterdam bewerkt.

Bij de kerkschatten der H. Stede sluit zich nauw aan de zoogenaamde Mirakelkist, thans nog in het Burgerweeshuis bewaard.

Als zoo vaak is hier de overlevering in strijd met de waarheid gekomen. Volgens de reeds vroeger genoemden sprokespreker uit de 14e eeuw, Willem van Hillegaersbergh, werd de wonderdadige hostie van Amsterdam bewaard in een scrijn of schrijn, d. i. in middeleeuwsch nederlandsch meest een klein koffertje om kostbaarheden

[1]) Verwijs, in zijn uitgave v. Hildegaersberch, verklaart: „scrijn is schrijn, kastje". Zie mijn „de Mirakelkist en de traditie". C. L. v. Langenhuysen, 1896.

te bewaren. De zoogenaamde Mirakelkist daarentegen is het type van een groote kist, waarin men in die dagen geld en geldswaardige papieren in pleegde te bergen.

Om deze en andere redenen ontstond indertijd bij mij de ernstige twijfel, of de bewaarde kist de „Mirakelkist" zou kunnen zijn. Uit een inventaris, toen in 1579 de kist aan het Burgerweeshuis kwam (zie Bijlage 20) blijkt allerduidelijkst, dat deze kist de gildekist van het H. Sacramentsgilde der H. Stede en niet de kerkekist van deze kapel was, nog veel minder de „scrijn", waarin de miraculeuze H. Hostie werd bewaard. Dat zij beschilderd is met zes door vlammen omgeven hostiën, waarvan een door knielende engelen wordt aangebeden, verklaart reeds de geschiedschrijver Ter Gouw, eenvoudig en ongezocht hieruit, dat elke gilde haar Signum of merkteeken had en voor de H. Stede (lees nu: Sacramentsgilde) deze hostiën het aangewezen merkteeken waren. Als meubel draagt de kist zelf ook geheel het karakter der 16e eeuw en uit die eeuw zijn ook de hierboven beschreven schilderingen. Het ijzeren beslag is mogelijk een goede honderd jaar jonger.

Tot zoover de zoogenaamde Mirakelkist.

In verband met het bezoek van Keizer Maximiliaan worden de vier allermerkwaardigste geborduurde altaarkussens gebracht, die nu nog in de Begijnhofskerk bewaard worden. Zij vormen zeker wel de oudste afbeelding van de mirakelgeschiedenis en stellen voor:

I. De aanbidding der H. Hostie in de vlammen door de Engelen.

II. De vinding van de H. Hostie in het vuur.

III. De vrouw grijpt de H. Hostie ongeschonden uit het haardvuur.

IV. De priester neemt de H. Hostie uit de linnenkast der vrouw om het H. Sacrament in de pixis naar de Oude Kerk te brengen.

Het zeer mooie borduurwerk in kleuren is later op rood

fluweel bevestigd, terwijl op de vier hoeken van elk tafereel een hostie in vlammen, het signum der H. Stede, is aangebracht, ook in oud borduurwerk. Den juisten ouderdom der kussens mogen meer deskundigen op dit gebied dan ik uitmaken. Al dragen zij nog een gothiek karakter, veel motieven schijnen mij aan het begin der 16e eeuw verwant, zoodat de kussens wel aan de opleving der devotie uit dezen tijd hun ontstaan te danken zullen hebben.

Zeer nauwkeurig gedateerd zijn daarentegen de twee met de mirakeltafereelen beschilderde processievaandels, die aan den bovenrand het oudtijds aangebrachte jaartal 1555 dragen. Op rood damast zijde, elk vaan met vijf slippen, alles met gele franje omboord, zijn de vier schilderingen bevestigd, telkens één aan de vóór en één aan de achterzijde, namelijk I voor: de bediening van den zieken man; II. achter: de braking door den zieke, en het werpen der Hostie in 't vuur; op den achtergrond toont de vrouw het Sacrament aan haar man; II voor: de vinding van de Hostie in het vuur, die door de vrouw op haar hand getoond wordt aan haar gezellin, en, op den achtergrond, in de kist wordt gelegd; II achter: de Hostie wordt in solemneele processie door den priester naar de Oude Kerk gebracht.

Het eerste vaandel is zeer beschadigd; maar het tweede is door sterke overschildering bij een latere restauratie bijzonder duidelijk geworden. Het verdient opmerking, dat sommige van de prentjes van Bolswert, in Marius' boekje,[1]) groote overeenstemming vertoonen met de voorstellingen op de vanen en wel I voor met Marius 2, I achter met Marius 3; II voor met Marius 5; II achter met Marius 6.

---

[1]) Zie „Signa et Mirabilia fecit Deus excelsus". Met korte verklaring van de prentjes uit „Amstelredams Eer ende Opkomsten" door Dr. J. F. M. Sterck. Uitg. „Ars Catholica", Leiden 1922.

De vaandels geven echter alles uitvoeriger weer; vermoedelijk zijn beide voorstellingen, onafhankelijk van elkander, genomen naar een ouder voorbeeld, en wel de groote doeken van Jacob Cornelisz, hierna te vermelden. Overeenstemming tusschen vaandels en doeken toonen o.a. de laat-Gothieke kolommen, die bij beide aan weerszijden de tafereelen afsluiten.

Titel en slotpagina van het gebedenboekje, dat Pompeius Occo in 1519 te Parijs liet drukken voor de reizende kooplieden.
(Zie bl. 125).

Cliché „Het Boek".

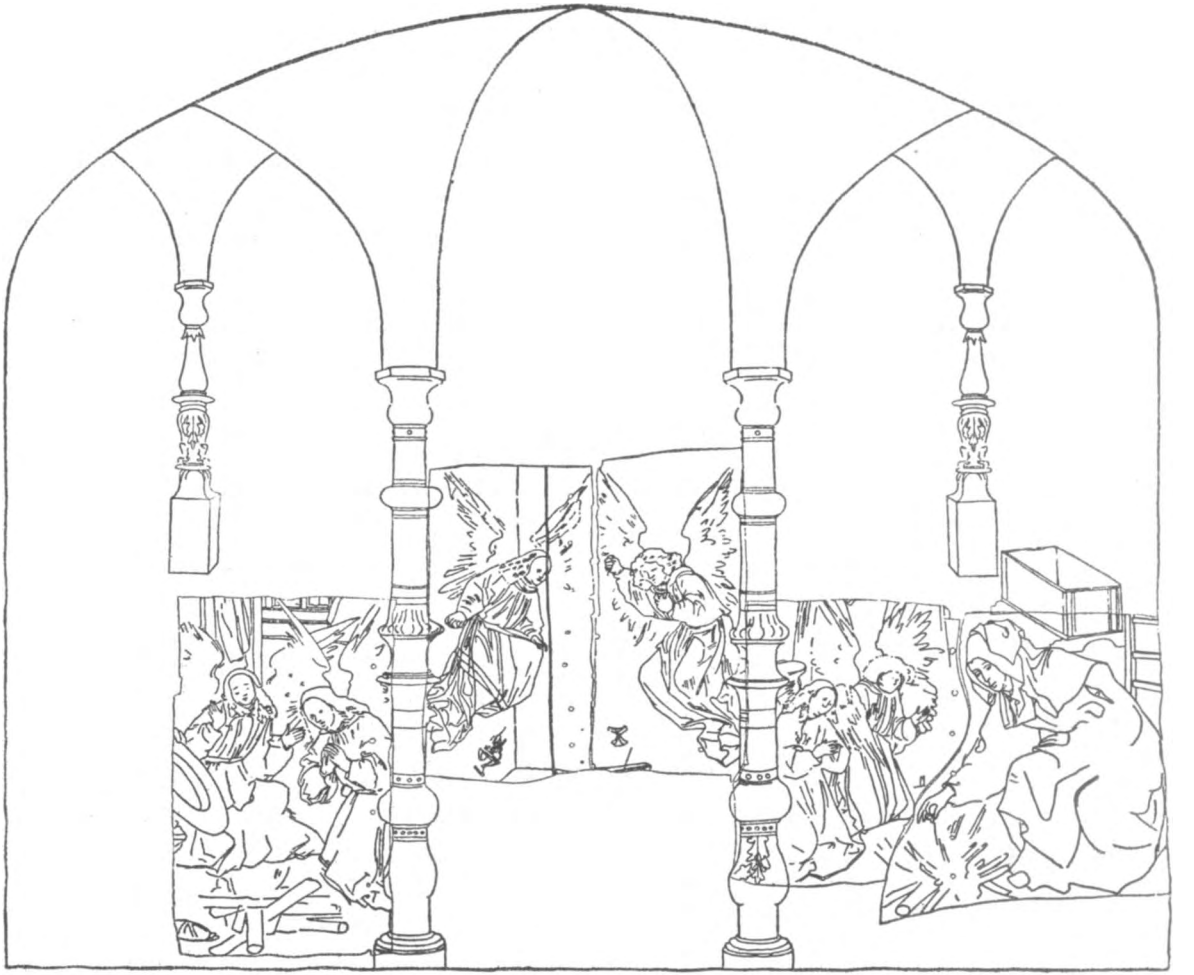

Oorspronkelijke samenstelling der 8 fragmenten naar de schilderij van Jacob Cornelisz v. Oostsanen. (Clichés van Oud-Holland, 1925). Ontwerp van Prof. J. Six.

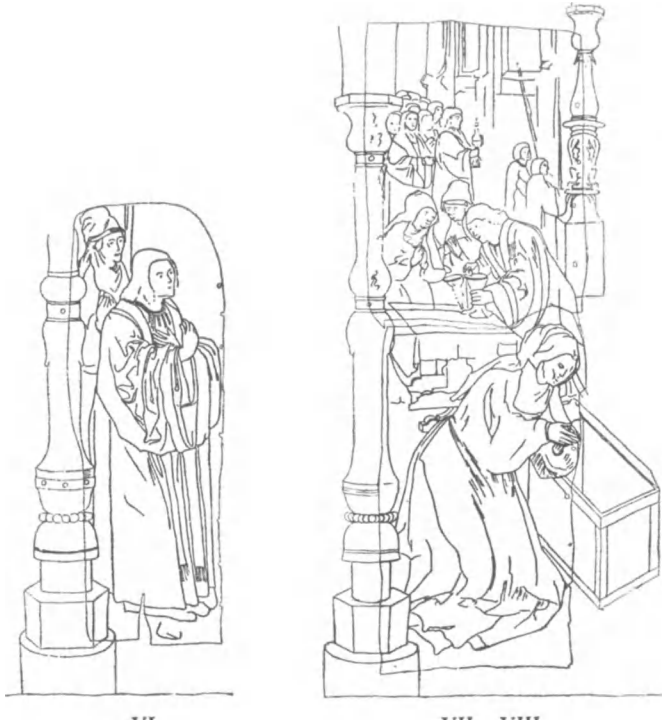

VI VII VIII

Oorspronkelijke samenstelling der 8 fragmenten van de schilderij van Jacob Cornelisz van Oostsanen.

Ontwerp van Prof. J. Six. (Clichés v. Oud-Holland 1925).

HOOFDSTUK V.

VERDERE KUNSTWERKEN IN DE H. STEDE.

Ook op ander gebied is door den echt Amsterdamschen kunstenaar, die zich Jacobus Amstelredamus noemde, ofschoon hij te Oostsaan geboren was, medegewerkt tot den luister van het dierbaarste heiligdom der Amstelaren. Omstreeks denzelfden tijd, zeker binnen de eerste 30 jaren der 16e eeuw, zijn door dezen schilder — die reeds in 1518 het hiervoor afgebeelde bedevaartprentje voor de bezoekers der H. Stede in hout gesneden had, — ter opluistering van dit heiligdom eenige tafereelen geschilderd, waarin de geschiedenis van het Mirakel was voorgesteld.

Een aantal zeer gehavende fragmenten van deze schilderingen zijn door toevallige omstandigheden bewaard gebleven en berusten nog heden in de kerkmeesterskamer van de Nieuwe-Kerk.

Ik geef hierbij reproducties van deze brokstukken met enkele mededeelingen, vooral omdat ook zij een heerlijk bewijs leveren, dat in het begin der 16e eeuw alles in het werk is gesteld om de H. Stede met vernieuwden luister te versieren, en hoe onze vrome voorvaderen daarin voortreffelijk geslaagd zijn.

Tijdens de Historische Tentoonstelling van Amsterdam in 1925, was het voor het eerst mogelijk ze goed te zien, en waren de fragmenten door de zorg van Prof. J. Six zóó aaneengezet, dat men zich een vrij goede voorstelling van het geheel kon maken, zooals bijgaande afbeeldingen doen zien [1]).

Vroeger is meermalen over deze stukken geschreven.

---

[1]) Zie verder Oud-Holland, 1925.

Wagenaar [1]), die het eerst (1765) van deze fragmenten melding maakt, duidt ze aan in de volgende bewoordingen: „Ik heb in 't kabinet [van de N. Z. Kapel] geen oude stukken de kapelle betreffende kunnen vinden. Alleenlijk worden daar nog eenige brokken bewaard van een schilderstuk, waarop het Mirakel der H. Stede en bijzonderlijk de vrouw, die de onbeschadigde Hostie uit het vuur grijpt; de plechtige ommegang met dezelve, de aanbidding derzelve door Engelen en andere bijzonderheden verbeeld zijn."

Na Wagenaar heeft prof. Moll het eerst met een zeer kort woord melding gemaakt van deze schilderstukken in zijn *Kerkgeschiedenis* [2]) (1869), evenals Fr. Muller in zijn *Nederl. Historieprenten* [3]) (1880), nadat Mr. Adr. de Vries in *De Gids* [4]) (1876), er reeds een vrij uitvoerige studie aan gewijd, en het eerst er op gewezen had, dat dit schilderstuk zeer waarschijnlijk aan Jacob Cornelisz. moest worden toegeschreven.

Een juiste beschrijving van elk der acht stukken zal ons in staat stellen om zooveel mogelijk na te gaan, hoe de oorspronkelijke samenstelling van het geheel geweest moet zijn, en met welk doel dit kan geschilderd wezen.

De acht stukken hebben zeer verschillende afmetingen. [5]) en zijn blijkbaar, nadat zij sterk beschadigd waren teruggevonden, in den vorm geknipt dien zij heden hebben. In Wagenaar's tijd hadden zij waarschijnlijk grootere afmetingen, want naar mij van zeer vertrouwbare zijde

---

[1]) „Amsterdam", fol. ed. II. 123. In den tekst staat vóór schilderstuk het woord „gedoodverwd", dit behoort blijkens de „Verbeteringen" III, 508 geschrapt te worden.

[2]) Utrecht. II[3]. 192.

[3]) IV. 21.

[4]) Sept. afl. bl. 536.

[5]) De hier gegeven reproducties van de acht fragmenten zijn verkleind genomen naar de uitgave door Van Kalcken, in Peintures Ecclésiastiques, 1909. Haarlem, H. D. Tjeenk Willink & Fils.

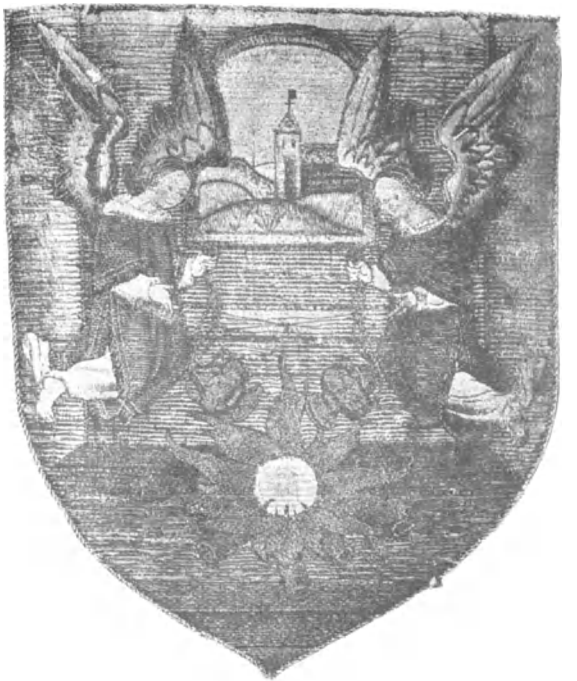

I

II

Geborduurde Altaarkussens der H. Stede.

III

IV

Geborduurde Altaarkussens der H. Stede.

is medegedeeld, zijn de brokken, toen zij, na ongeveer honderd jaar in een met behangsel overplakte muurkast verborgen te zijn geweest, in 1845 voor den dag kwamen, van de al te zeer beschadigde randen ontdaan, en in lijsten achter glas gezet. Enkele der fragmenten dragen groote figuren, andere kleinere, die volstrekt niet in een verhouding tot de grootere staan om één tafereel gevormd te kunnen hebben. Ziehier de nauwkeurige beschrijving:

Fr. I. Twee engelen liggen, in aanbiddende houding geknield voor het haardvuur, dat op den bodem in een schouw brandt, waarvan links op den achtergrond de stijlen zichtbaar zijn. Een hand [van de vrouw] die de schaal met de H. Hostie in het vuur uitwerpt, is aan den linkerkant even te zien. In het verschiet is een bruin houten gothieke kist zichtbaar, waarvan de paneelen met zoogenaamde *brieven* („feuilles de parchemin") bewerkt zijn. Op dit fragm. was dus blijkbaar de braking van den zieken man voorgesteld. Een kolonet sluit rechts 't fragm. af.

Fr. II en III bevatten elk een zwevenden cherubijn, met een wierookvat zwaaiend. Zij zijn naar elkander toegekeerd en kijken naar omlaag. Elk fragment wordt achter de cherubijn door een kolonet afgesloten.

Fr. IV. Twee engelen, evenzeer in aanbidding, naar rechts geknield voor het vuur. Links een kolonet.

Fr. V. Een oudere vrouw, op een houten stoel gezeten, neemt, naar links vooroverbukkend, de Hostie uit het houtvuur. Zij draagt een donkerblauw kleed met rood onderkleed of voering en een voorschoot, haar hoofd en schouders zijn bedekt met een witten doek. Op den achtergrond is een bruin houten kist zichtbaar, met geornamenteerde paneelen en vooruitspringende pooten. Op dit stuk wordt de vinding van de ongeschonden Hostie in het vuur voorgesteld.

Fr. VI. Een priester, gekleed in een wit koorhemd, waarover een roode stool met groene franje, staat vol devotie

met de handen op de borst gekruisd voor zich uit te staren. In het verschiet komt te halver lijve een oude vrouw, of man over zijn schouder kijken. Deze draagt een rood hoog hoofddeksel, waaronder het haar in een netje uitkomt, en waarvan een witte doek afhangt. Het kleed is donkergroen. Wellicht geeft dit fragment het oogenblik weer, waarop de wonderhostie aan den priester vertoond wordt en hij vol verbazing het Mirakel verneemt. Een kolonet sluit het stuk links af.

Fr. VII. Dit bevat twee voorstellingen. A. Op den voorgrond een priester, gelijk op III, legt in tegenwoordigheid van twee vrouwen de H. Hostie in een ciborie met deksel. De twee vrouwen zijn in gelaat en kleeding gelijk aan de oude vrouwen van fr. III en de andere van fr. I. B. Op den achtergrond trekt een processie langs een kerk voorbij, geleid door denzelfden priester, die de ciborie draagt, voorafgegaan door twee acolythen met flambouwen. Aan weerszijden een kolonet. Is een deel van VIII.

Fragment VIII. Een vrouw in aanbidding, met saamgevouwen handen, naar rechts geknield, in een donkergroen kleed, met roode voering, met witten doek om het hoofd. In het verschiet een gothieke tafel, waarover een wit laken in plooien afhangt. Achter de vrouw een kolonet tot afsluiting. Wellicht behoort dit stuk tot het tafereel van de bediening des zieken mans.

Na deze uitvoerige omschrijving der fragmenten valt het niet moeilijk uit te maken tot welk tafereel uit de wondergeschiedenis elk stuk behoord heeft; en in chronologische orde dier gebeurtenis behooren de fragmenten aldus te volgen: I De braking der Hostie, die in het vuur wordt geworpen; V De vinding der ongeschonden Hostie in het vuur, die door de vrouw in haar linnenkast wordt geborgen; II en III behooren bij V, als zwevende engelen boven het voorgaande tafereel (waartoe ook VIII behoort); VI De priester verneemt het wonder; VII De priester legt

de Hostie in een ciborie en brengt haar in groote processie naar de Oude Kerk; VI is niet met zekerheid tot één tafereel terug te brengen; het ligt echter voor de hand dat VII en VIII bijeen behooren en voorstellen de terugkeer van de Hostie in de kist en de priester die de Hostie terugneemt en haar in processie naar de Oude-Kerk brengt. (Zie de afbeelding).

Allerlei conjecturen zijn met minder of meer grond over de oorspronkelijke samenstelling van deze fragmenten gemaakt. Prof. Moll[1]) dacht bij de vermelding van deze schilderingen aan „een groot doek met goed geteekende figuren, waarvan nu nog fragmenten bewaard worden". Adr. de Vries[2]) zegt zeer juist: „Blijkbaar hebben ze, [de doeken] met eenige anderen vroeger een geheel gevormd dat door een verbitterde menigte vaneen gereten is"[3]).

D. C. Meyer Jr. spreekt in zijn *Wandelingen*[4]) (1876) ook van „fragmenten van één of meer groote schilderijen; en Mgr. Klönne stelde eerst in *De Katholiek*[5]) (en herhaalde nog in zijn *Amstelodamensia*[6]) zijne meening over den ouden toestand der fragmenten aldus te boek: „De vrije vakken der hooge muren [in de H. Stede] waren deels met kostbare geborduurde tapijten behangen, deels bedekt met geschilderde doeken, voorstellende de geschiedenis van het Mirakel, in kunstrijke tafereelen geschetst"[7]).

[1]) „Kerkgeschiedenis". T. a. p.
[2]) „Gids", t. a. p.
[3]) Fred. Muller schijnt aan b a n i e r e n gedacht te hebben.
[4]) „Wandelingen op de Historische Tentoonstelling" bl. 129-130. In den „Catalogus" worden de fragmenten onder No. 1653 vermeld.
[5]) Dec. 1890, bl. 373.
[6]) Amsterdam, 1894, bl. 84.
[7]) De schrijver dacht hierbij waarschijnlijk aan de „Acht doeken beschildert, met fluweele lijsten, die men pleecht te hangen op het choor, in 't root laecken, leggende in een casse", welke een inventaris der Nieuwe Kerk van 1578 vermeldt. „Amstelodamensia", bl. 45. De 8 fragmenten in de H. Stede hebben evenwel één geheel gevormd.

Men ziet, al de personen die hun oordeel over de oorspronkelijke samenstelling hebben medegedeeld, geven hun meening zonder bewijzen bij te brengen, hetzij voor de eenheid van het schilderstuk, hetzij voor de afzonderlijkheid der voorstellingen. Volgens mijn inzicht, dat ik gaarne voor beter geef, heeft dan ook geen hunner een juist begrip gehad van de oorspronkelijke samenstelling der fragmenten, omdat zij ze niet nauwkeurig hebben kunnen beschouwen.

Het komt mij voor, dat de stukken evenmin een groot schilderstuk als verschillende kleinere doeken hebben gevormd. Beziet men aandachtig de fragmenten, dan blijkt dat de figuren, zoo verschillend van grootte en proportie zijn, dat zij onmogelijk tot de vorming van één geheel gediend kunnen hebben, zelfs al houdt men de gewoonte dier dagen in het oog om verschillende momenten eener gebeurtenis op één schilderij weer te geven, met of zonder afscheidingen. Bovendien, elk fragment is, zooals ik heb aangegeven, aan één of beide zijden afgesloten door een kolonet, dat blijkbaar ten doel heeft het af te scheiden van een nevenstaand tafereel. De jonge vrouw in aanbidding heeft een kolonet *achter* zich; de staande priester evenzeer; de twee cherubijnen, die met wierookvaten zwaaien en naar elkander zijn toegewend, hebben elk zulk een afscheiding achter den rug; en het tafereel van de processie wordt aan weerszijden daardoor afgesloten.

En toch mogen wij daaruit ook niet tot afzonderlijke schilderijtjes besluiten, omdat de voorstellingen te veel samenhangen en zeker bestemd zijn om door den beschouwer in ééns overzien te kunnen worden. De fragmenten zijn dan ook niet zoo fragmentarisch als men wel zou kunnen denken.

De eenige redelijke verklaring welke men zich van het geheel maken kan, wanneer men, zoowel de afscheiding als den samenhang in het oog houdt, is deze, dat al de

fragmenten te zamen in de Kapel der H. Stede een groot tafereel gevormd hebben, hetzij op het hoofd- of een der zijaltaren, waarvan ook in andere kerken nog verschillende voorbeelden kunnen worden aangewezen. Bij een schilderij met verscheidene afdeelingen is zoowel de afscheiding van enkele tafereelen, als het verschil in proportie der figuren, alsmede de onderlinge samenhang van al de voorstellingen verklaarbaar. De kleinere figuren, zooals bij de processie, zijn door den schilder gebruikt, waar hij eenige tafereelen, zonder afscheiding, op één vlak wilde voorstellen, gelijk bij VII, dat men het ciborie en dat met de processie. In de groote figuren heeft de kunstenaar de hoofdtafereelen weergegeven; zoo behooren de beide afzonderlijke vrouwefiguren (VIII en V) tot het tafereel der bediening en tot dat der vinding; zoo zijn de priester (VI) en de engelen (I en IV) ook stellig aan de voorname momenten der geschiedenis van het wonder ontleend. Men kan dus aannemen dat juist eenige stukken van de hoofdmomenten bewaard zijn gebleven, ofschoon wij nog missen de volgende voorstellingen die bij het wonderverhaal stellig niet ontbroken kunnen hebben: de vrouw die de hostie in de kist legt; het kind dat in het vuur valt en genezen wordt; de vergadering van den Magistraat, die de oorkonde van het wonder opmaakt; den brand der kapel ter H. Stede; en het bezoek door Maximiliaan daaraan gebracht.

Reeds hiervoor heb ik gewezen op de groote en opvallende overeenkomst welke in de voorstelling bestaat tusschen eenige dezer fragmenten en de twee oude processievaandels, met het jaar 1555, welke in de pastorie van de Begijnhofskerk bewaard worden; alsook op de merkwaardige verwantschap die aan den dag komt wanneer men de fragmenten en de vaandels gezamenlijk vergelijkt met verschillende der prentjes door Boëtius à Bolswert gesneden voor het werkje, dat de pastoor van 't Begijnhof, Leonardus Marius, in 1639 uitgaf, onder den titel: *Amstelredams Eer*

ende opcomen, door de denckwaerdighe Miraklen aldaer geschied A° 1345. Eenige der figuren van de fragmenten komen bijna trek voor trek op sommige dier prentjes voor. Het is dan ook mijn overtuiging, dat in enkele dezer prentjes de verschillende tafereelen bewaard zijn die eenmaal het groote schilderstuk der Kapel ter H. Stede gevormd hebben. [1])

De meeste der prentjes in *Amstelredams Eer* dragen te veel een XVIe eeuwsch karakter, (dat ook blijkt uit het voorkomen van verschillende tafereelen uit één geschiedenis in hetzelfde vertrek, op één *tableau,*) om oorspronkelijk door à Bolswert te zijn geteekend, en zij bieden te groote overeenkomst met de fragmenten in de N.Z. Kapel en de vaandels van het Begijnhof, om niet de aanwijzing aan de hand te doen hoe die fragmenten te reconstrueeren zouden zijn, indien daaraan niet zoovele stukken ontbraken.

Uit eenige woorden bij Prof. Moll en Fred. Muller in hunne reeds meermalen aangetogen werken [2]), meen ik te moeten besluiten, dat ook zij de overeenstemming van de fragmenten met de prentjes vermoed hebben, zonder verder daarop in te gaan.

Bij de groote pracht waarmede in den aanvang van de veelbewogen eeuw der kerkhervorming het Amsterdamsche heiligdom werd opgeluisterd, mag men ook niet de hier volgende versierselen uit het oog verliezen, met welke de kerk was begiftigd geworden.

Vooreerst het raam van gebrandschilderd glas, dat aan de zuid-oostelijke zijde, dus in het koor, geplaatst was. Het

---

[1]) In het R.K. Maagdenhuis te Amsterdam wordt bewaard een 17e eeuwsch schilderijtje, waarop 9 tafereelen uit de mirakelgeschiedenis zijn voorgesteld, waarvan 8 geheel gelijk zijn aan de gravures in het boekje van Marius. Vermoedelijk heeft à Bolswert ze daarnaar gesneden.

[2]) „Kerkgeschiedenis" en „Historieprenten". T. a. p.

is van algemeene bekendheid, dat deze glazen, waarvan in 1832 nog fragmenten aanwezig waren, door Maximiliaan van Oostenrijk geschonken zijn, nadat hij in 1484 de H. Stede bezocht had.

De beide onderste helften van het raam zijn afgebeeld bij Wagenaar, en in zijn boek over de H. Stede door Prof. Pluym en in dit boek hierneven overgenomen. Ter Gouw [1]) heeft het eerst er op gewezen, dat het jaar 1484, hetwelk onder de gravure bij Wagenaar voorkomt, niet het jaar der schenking kan zijn, en aangetoond welke personen op de ramen zijn voorgesteld.

Weet men evenwel eenmaal wie de afgebeelde personen zijn, dan is het ook wel mogelijk op een paar jaar aan te geven in welken tijd de ramen vervaardigd moeten zijn.

Van het groote raam zijn slechts de beide onderste gedeelten bekend gebleven door de afbeelding bij Wagenaar. Daar deze deelen slechts knielende figuren bevatten, moet er in het bovenste gedeelte van het raam nog een voorstelling, hetzij van God, hetzij van Christus in het H. Sacrament zijn geweest, waarvoor zij in aanbidding liggen neergeknield. Misschien waren de ramen oorspronkelijk elk aan een zijde van het hoofdaltaar geplaatst, zoodat de vorsten daarheen gewend waren. De knielende personen stellen, volgens de zeer juiste verklaring van Ter Gouw, voor:

Op de linkerhelft:

1. *Maximiliaan I,* gestorven in 1519.

2. *Maria van Bourgondië,* zijn eerste vrouw, met wie hij huwde in 1477. Zij knielt de tweede achter Maximiliaan, omdat

3. *Blanca Maria Sforza,* zijn tweede vrouw, met wie hij in 1494 huwde, op de eerste plaats achter hem, knielt, nu zijn vorige overleden is.

Vóór dit laatste jaar kan dus de linkerhelft niet ver-

[1]) Ter Gouw, „Amsterdam" III, 227—228: V, 168.

vaardigd zijn, omdat anders Maxiliaans tweede vrouw er niet op zou kunnen voorkomen.

Op de rechterhelft staan afgebeeld:

1. *Philips de Schoone,* gestorven in 1506.

2. Zijn vrouw, *Johanna van Arragon,* de dochter van Ferdinand en Isabella, die bij den dood van haar man krankzinnig werd. Zij was met hem gehuwd 21 Oct. 1496.

3. Hunne kinderen: *Karel V,* geboren 1500. 4. *Ferdinand I,* geboren 1503. 5. *Eleonora,* geb. 1497, gehuwd met Emmanuel van Portugal, later de vrouw van François I. 6. *Elizabeth,* geb. 1501, gehuwd met Christiaan II van Denemarken. 7. *Maria,* geb. 1505, gehuwd met Lodewijk van Hongarije. 8. *Catharina,* geb. 1506, gehuwd met Jan III van Portugal.

De jongste der op de rechterhelft voorgestelde personen is Catharina, geboren 1506. Het glas zoude dus nog een jaar of zes na 1506 vervaardigd moeten zijn, omdat Catharina, op zijn minst als zesjarig kind, er in is afgebeeld, en het raam dus omstreeks 1512 geplaatst zou kunnen zijn. Maar het is niet aannemelijk, dat het geschenk eerst 28 jaar na Maximiliaans bezoek gegeven is geworden. Daarom geloof ik, dat elk der helften op een afzonderlijk tijdstip in het koor geplaatst is: de linkerhelft na 1494 en de rechter eenige jaren na den dood van Philips den Schoone, misschien wel tot zijn herinnering, omstreeks 1512. Karel V komt dan op het glas voor als 12-jarige knaap, Ferdinand I op zijn negende jaar, en Catharina op haar zesde. In elk geval blijkt, dat de belofte van Maximiliaan om het glas te schenken, niet eer dan 10 of 12 jaar na zijn bezoek aan de H. Stede, of in 1494, vervuld kan zijn, omdat zijn tweede vrouw er in voorkomt, met wie hij in dat jaar trouwde, en ook omdat de vrouw van Philips de Schoone er in staat afgebeeld, die eerst in 1496 zijn echtgenoote werd. De rechterhelft is zeker nog van later tijd.

Mane primo, dum Matrona Formâ plene relucentem;
Focum curat, videt prona Stupet, tollit refulgentem
Hoſtiam, ſpectabili Luce admirabili.

Het wonder van de H. Stede, uit Marius' Amsterdams Eer, etc. door Boëtius à Bolswert naar de oude afbeeldingen van Jacob Cornelisz van Oostsanen.

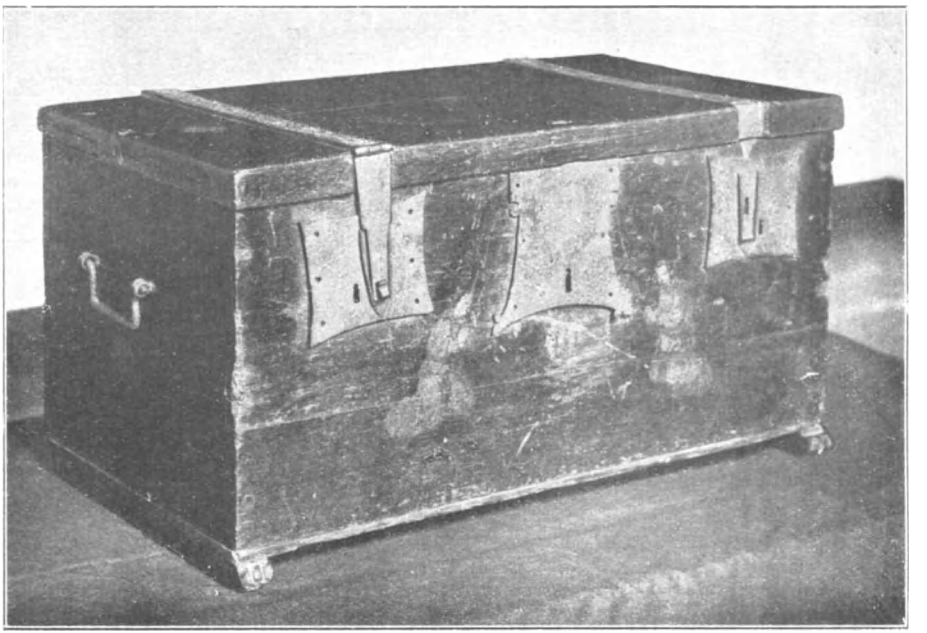

Archiefkist van het H. Sacramentsgilde.

HOOFDSTUK VI.

ALTAREN EN GILDEN.

Het moet een onvergetelijke aanblik zijn geweest, wanneer door die rijk gekleurde ramen, aan de zuid-oostelijke zijde geplaatst, waarin Maximiliaan en Philips de Schoone, met hunne vorstinnen, in vol ornaat stonden afgebeeld in aanbidding voor het Allerheiligste, de zon hare warme stralen naar binnen schoot en niet slechts het schitterend vergulde orgel, in de noordelijke zijbeuk, maar ook de acht altaren bescheen met hunne veelbeteekenende schilderstukken en glanzende beelden. In het koor stond het H. Sacraments-altaar, natuurlijk hier het hoofdaltaar, waaraan het voorname vrouwengilde verbonden was, dat in 1531 zoo moedig de rechten van het heiligdom verdedigd had. Dit altaar was „gefondeerd ende gemaect voer een ygelyck ende besonder voer allen gelovigen ellendigen menschen ende dat onderhouden wordt sonder eten of drincken of enighe werscip te hebben of te houden." (Bijlage 14). Geheel in overeenstemming met de middeleeuwsche symboliek der kerken bevond zich het Lieve Vrouwe-altaar aan de noordzijde der kapel; ook dat van S. Rochus (waaraan het Gilde der Weversknechts verbonden was); terwijl de, aan het H. Kruis, S. Laurens, S. Gangulfus en S. Hieronymus, toegewijde altaren elders de kerk opluisterden. Aan dat van S. Gangulfus was een gilde van ongehuwde jongelieden, het Vrijers-gilde, gehecht, terwijl bij dat van het H. Kruis het gilde der Geeselbroeders zijn devotie verrichtte. Een kwijtscheldingsbrief van 14 Maart 1457 bewijst dat er ook in de H. Stede een altaar aan Sint Sebastiaan gewijd was, waaraan Claes Sybranse in dat jaar drie beiersche goudgulden schonk. *(Archief B. W. Recueil,* fol. 234, No. 41). Dit altaar, dat

wellicht met het schuttersgild in verband stond, wordt noch bij Pluym, noch bij Ter Gouw (*Amsterdam,* V. 168) vermeld.

Onder de Gilden, die aan de H. Stede verbonden waren, is er nog een dat bijzondere vermelding verdient, namelijk het *Kalende-* of *Memorie*-gilde. Ook dit moet reeds van zeer ouden datum zijn, omdat men er, om zoo te zeggen, van de eerste oprichting der kapel behoefte aan gehad zal hebben. Het is door een akte, opgesteld in 1550 ten behoeve van Willem Jacobsz, den drukker der getijden- en bedevaartboekjes van de H. Stede, dat wij het bestaan van dit gilde kennen. Ook deze akte ligt nog in het archief der H. Stede nu in 't Gemeente-archief (Dl. II. B I. No. 320) en verdient hier te worden afgedrukt om haar merkwaardigen inhoud:

„Wij Jan Claeszoon van Hoppen ende Henrick Janszoon Croock, Schepenen in Aemstelredamme oirconden ende kennen dat voor ons quam Willem Jacobszoon boeckprenter, Ende geliede schuldich te wesen 't Kalende Ghilt in die heyliger Stede binnen desz. stede de somme van twee karolus gulden tot twintich stuvers vande ordonnancie van de munte die ingegaen is den eersten Julij anno XVc negen ende dertich gerekent jaerlicxe losrenten houdende op alle zijn goeden roerende ende onroerende tegenwoirdich ende toecoemende te betalen dese renten alle jaer in februario, behoudelicken datmen dese renten tot allen tijden zal moeghen lossen mits gevende ende betalende voor elcken penninck der voorz. renten achtien diergelijcke penn. ende daertoe d'onbetaelde verschenen renten nae beloop des tijts. Voorts quamen voor ons schepenen voornt. mr. Bart. Henricx cyrurgyn ende Marten Walichszoon Inde vergulden trip, beloovende te samen en elcx een voor all als waerborghen de voorz. renten jaerlicx zelver te betalen, indien de voorn. Willem Jacobszoon in dit te doen gebreckelick bevonden wordde; des beloofde de voorsz. Willem Jacobszoon wederom zijn voorn. waer-

borghen van deze lossenisse ende waerborchtochte vry ende scadeloos te houden als 't behoort, sonder arch ende list. In oirconde desen brieve bezegelt mit onsen zegelen. Gegeven upten achsten dach in februario, in Jaer ons heeren duysent vijfhondert en de vijftich". (D. i. wegens den Paaschstijl 8 Febr. 1551).

Dat te Amsterdam zoowel in de Oude als in de Nieuwe Kerk een Kalende- of Memoriegild bestond, heeft Ter Gouw medegedeeld (*Amsterdam*, V, bl. 143 en 160); uit dit document blijkt, dat ook de H. Stede zich in zulk een gilde mocht verheugen. Het doel van dergelijke broederschappen kunnen wij niet duidelijker aangeven dan door enkele zinsneden over te schrijven uit de stichtingsakte van de beroemde Utrechtsche *Kalende* van 1436, afgedrukt in het *Tijdschr. voor Gesch., Oudh. en Statist. van Utrecht*, 1839, Dl. V, 222. Deze „mynentlicke broederscap van der gedenckenisse der ellendiger zielen mit aenroepen des namen gods" was gesticht in de Buerkerk en telde „tot 40 eerbare mannen toe ende also vele zusteren als den gemenen broederen of dat meeste deel van hem, tot alre tyt dat nut ende oirbairlic sel doncken wesen." Een andere bepaling geeft het doel nog duidelijker aan: „Item so sellen onse broeders op elken manendach en op elken alre zielen dach tot zevender uren of dairomtrent in der kercken ende opten autaer voirscr. een scoen zielmisse zingen of doen zingen voir onser ouders ende voir alle ellendige vergeten zielen".

Een innige band ontstond door dit gemeenschappelijk gebed voor elkanders dierbare overledenen onder de leden van dit gilde, en evenals bij de ambachtsgilden, werd ook door deze kerkelijke broederschap jaarlijks een gezamenlijke maaltijd gehouden. Voor de Utrechtsche kalende werd dit feest door de volgende bepaling geregeld: „Item des naesten manendages na alre zielen dach zellen onze broederen te samen onse maeltijt ende Refectie houden

en die procuratoers in der tijt sellen die broeders elc byzonder vragen, ofte doen vragen bij onsen bode, achte dagen te voren wie dair comen wil of niet. Die niet komt betaelt boete en zijn maaltijt alsof hij er geweest ware."

Hieruit valt af te leiden welk tweeledig doel, een geestelijk en een tijdelijk, ook het Kalende-Gilde in de H. Stede gehad heeft.

Nog een heilig plekje, behalve de altaren, bezat de kapel in den noord-westelijken hoek (nu aan de Kalverstraatzijde), die, zooals Wagenaar schrijft, nog in zijn tijd de *Heilige Hoek* genoemd werd. (Wagenaar, *Amsterdam* fol°. II, bl. 121), omdat daar vermoedelijk het huis stond, waar het Mirakel gebeurd is en nog tot 1624 de haardstede bewaard is gebleven door het wonder geheiligd. „Ende desen haert was ghemaeckt van roode steenen, ende boven den haert was een cleyn schoonstentje oft snuyvertje teghen een pilaer aen, in gedaente van een huyve ofte tente van eenen spieghel". Pater Augustijn van Teylingen[1]), de Amsterdamsche Jezuïet, geeft nog in 1666 met deze woorden een zeer nauwkeurige beschrijving van dit merkwaardige plekje, dat na de alteratie een donker hok werd onder de galerij.

Elijkbaar is de haard, afgebeeld op het oude bedevaartsprentje van 1518, een getrouwe weêrgave van den echten schoorsteenmantel, waar in de H. Hostie onverteerd was gebleven en die in het nauwste verband met het wonder had gestaan.

Bevond men zich op dezelfde hoogte aan de buitenzijde der kapel, dan stond men nabij een andere niet minder geheimzinnige plek van de H. Stede, die mij vóór de afbraak getoond werd door den architekt C. B. Posthumus Meijer. De deur die men daar zag onder de toenmalige kerkmeesters- of diakenkamer, geeft namelijk toegang tot

[1]) Opcomste der Nederl. Beroerten, Keulen (Amsterdam) 1666.

een onderaardschen gewelfden doorloop, dien men eenige schreden kan vervolgen, totdat men op ingestort puin stuit en de gang schijnbaar ophoudt. Zij loopt in de richting van het Burgerweeshuis en is daarmede onder den grond blijkbaar in verbinding geweest. De nonnen van het S. Lucia-convent, dat zich daar eertijds aan de overzijde bevond, schijnen dus in zeer innige verhouding tot de H. Stede gestaan te hebben.

Dit blijkt nog des te klaarder, wanneer men opmerkt, dat ook elders van een bijzondere uitgang van het convent der nonnen van S. Lucia naar de H. Stede wordt melding gemaakt. In een *„Recueil"*, dat kort na de reformatie werd opgemaakt van de bezittingen, welke aan dat klooster hadden toebehoord, staat het volgende te lezen:

„Roerende den gront eygen ofte Convents erven ofte getimmert daer op staende, dat die susteren nu ter tijt bewonen ende mede tgunt daer of te huer gaet.

In den eersten, die huysen tot drien toe aghter een volgende, *met die convents uytgangh naer die hijlige stede* bezijden de voorseyde huysen op de Zuytsijde, staande dese 3 huysen *met den voorseyde uytgangh* op d'oostzijde van den voorseyde convente, streckende van de voorseyde Convents muure *tot die middel Calverstrate"* [1]).

Hier is niet van een gewone uitgang sprake, of van een deur die in de Kalverstraat uitkwam, want uitdrukkelijk wordt gezegd, dat die uitgang een bepaald doel had: de uitgang naar de H. Stede. Ook is het zeer opmerkelijk dat, waar hier gesproken wordt van „den gront eygen ofte convents erven", van deze uitgang wordt gezegd dat zij was: „streckende van den voorseyde Convents muure tot die middel Calverstrate". Tenzij inderdaad van een gang, of galerij, van een bepaalde lengte sprake is, blijft deze uitdrukking onverklaarbaar. Verstaat men haar echter van

[1]) Arch. B. W. No. 44, fol. 62 a a a a.

een gang, die loopt van den kloostermuur tot op de helft der Kalverstraat, dan is zij voor een ieder begrijpelijk.

Zulk een gang evenwel heeft nooit, en kan ook niet bestaan boven op den openbaren weg; waar heeft die dan anders te zoeken dan onder den grond? De eene helft behoorde dus blijkbaar tot op het midden der straat aan S. Lucia-convent, de andere, die nog gedeeltelijk bestond en bij de helft van S. Lucia aansloot, aan de H. Stede. Hiermede is, naar ik meen, de vraag over het bestaan van een ondergrondsche gang onder de Kalverstraat, wel iets nader bij de oplossing gebracht.

De afbeeldingen van het uitwendige der H. Stede, die op bl. 25 en 64 en 91 in dit boek voorkomen, doen zien dat het gebouw ook in de tweede helft der 16e eeuw nog een belangrijke uitbreiding heeft ondergaan.

De kleinste is genomen naar het prentje dat Lelong geeft in zijn *Geschiedenis der Reformatie van Amsterdam,* en hetwelk deze weer ontleend heeft aan de kaart van Cornelis Anthonisz. Deze kaart is in 1544 uitgegeven; maar reeds vroeger, vermoedelijk omstreeks 1536, had de schilder Amsterdam al in vogelvlucht afgebeeld op een groot schilderstuk, dat, ofschoon later overgeschilderd, nog op het stedelijk archief bewaard wordt, en misschien wel het eerste ontwerp voor de kaart geweest is. Onze afbeelding van de H. Stede stelt dus het heiligdom niet ouder voor dan 1536. Natuurlijk moet men zich de kapel omringd van huizen denken, die, om haar hier beter te doen uitkomen, zijn weggelaten, terwijl de kapel bij bladzij 90 uit deze kaart genomen, des te duidelijker voorkomt. Ook de tweede vogelvlucht-prent naar de kaart van Balthasar Florisz. van Berckenrode geeft een goed denkbeeld van de ligging en de latere uitbreiding der H. Stede.

De groote prent, hiervoor afgedrukt, is uitgegeven in de 17e eeuw. De kapel is echter daarop afgebeeld in den toestand, dien zij (althans uitwendig) reeds voor de refor-

matie, dus vóór 1578, bezat, want het is zeker dat zij na dien tijd geen uitbreiding meer ondergaan heeft. En toch vertoont de oudste afbeelding bij de jongere een belangrijk verschil; tusschen 1536 en 1578 heeft het koor een groote uitbreiding verkregen. Terwijl op de prent van 1536 de absis slechts het middenschip van de kapel afsluit, en de beide zijschepen in vlakke wanden eindigen; ziet men op de afbeelding door Van Meurs, evenals op de beide vogelvlucht-kaartjes, dat, waar het kleinere koor stond, nu de absis gevormd wordt door een zeer ruim koor, dat zoowel het middenschip als de beide zijschepen afsluit. Op den plattegrond tegenover blz. 152 is het duidelijk te zien, dat, waar vroeger de schelp van de kleine absis stond, nu vier kolommen geplaatst zijn, waaromheen een zeer ruime omgang gebouwd is. De teekening uit Weissman (bl. 63) doet dit nog duidelijker zien. Dat deze belangrijke uitbreiding vooral met het oog op de groote processiën, die in de kapel evengoed als daarbuiten gehouden werden, is uitgevoerd, ligt voor de hand. De H. Stede kwam toen nog met het koor zeer dicht aan het water van het Rokin, totdat de regeering van Amsterdam in 1559 de kade deed aanleggen [1]), hetgeen wellicht juist geschied is in verband met den grooten omvang dien het koor gekregen had.

De plattegrond van de N. Zijds-Kapel, verkleind naar een 17e E. gravure (blz. 152), die de bestemming had de verschillende zitplaatsen in de banken en stoelen aan te wijzen voor den gereformeerden dienst, geeft eigenlijk maar een zeer onvolkomen voorstelling van het oude katholieke heiligdom. En toch is dit plan van veel nut om een denkbeeld te geven van de inrichting der H. Stede. Vooreerst kan men de zoo juist beschreven uitbreiding

---

[1]) Zie: „Amsterdam in de Zeventiende Eeuw". 's-Gravenh. v. Stockum 1897. Afl. 1, bl. 60 en A. W. Weissman, De N. Z. Kapel, Amst. 1908.

aan de oostzijde er duidelijk op waarnemen. Te midden van de ruime absis stond het H. Sacramentsaltaar; de juiste plaats de acht andere altaren, die op bl. 145 vermeld zijn, is niet met zekerheid aan te geven. Vermoedelijk stonden zij tegen de kolommen, en in elk geval naar het oosten gericht. Vondel dichtte van die zuilen dat

achtien stommen tuigen,
Haer pijlers, die om gunst noch afgunst buigen,
Noch weifelen, maer dragen 't Godsgebouw,
Als Reuzen, sterck en trouw.

De zuidelijke muur is geheel ingenomen door 33 zoogenaamde koorbanken, met *„misericordes"*, terwijl er nog vier aan de zuid-oostzijde in het koor zijn. De pijlers zijn ook te zien op de plaat, die de ruïne van de H. Stede van binnen voorstelt zooals die in 1908 er uit zag. De koorbanken waren wellicht bestemd voor de geestelijkheid uit de stad, die de H. Diensten bijwoonde, of voor bijzondere corporaties en gilden. Wandelen wij op den plattegrond den zuid-oostelijken muur van het koor langs, dan komen wij voorbij de ramen, die eenmaal het geschilderde glas van Maximiliaan en Philips den Schoone omlijst hebben, dat tusschen 1494 en 1512 daar geplaatst moet zijn. Het is niet met zekerheid uit te maken, welk der ramen aan die zijde daarmede versierd was; evenwel moet het een dergenen zijn geweest, die bij de verbouwing van het koor, kort na 1536 of 1544, zijn blijven staan, ofwel, de gekleurde glazen zijn toen ook in een nieuw raam overgezet. Midden in de oostzijde, door het koor, loopt nu een uitgang met een in 1621 gebouwd portaal; het spreekt, dat ook de doorloop naar het Rokin van dien tijd dagteekent. Langs de noordzijde voortgaande komen wij aan de plaats van het reeds uitvoerig beschreven orgel, en eindelijk bereiken wij weder de merkwaardigste plek van de H. Stede, den noord-westelijken hoek, die zooals reeds gezegd is, van oudsher de *Heilige Hoek* genoemd werd.

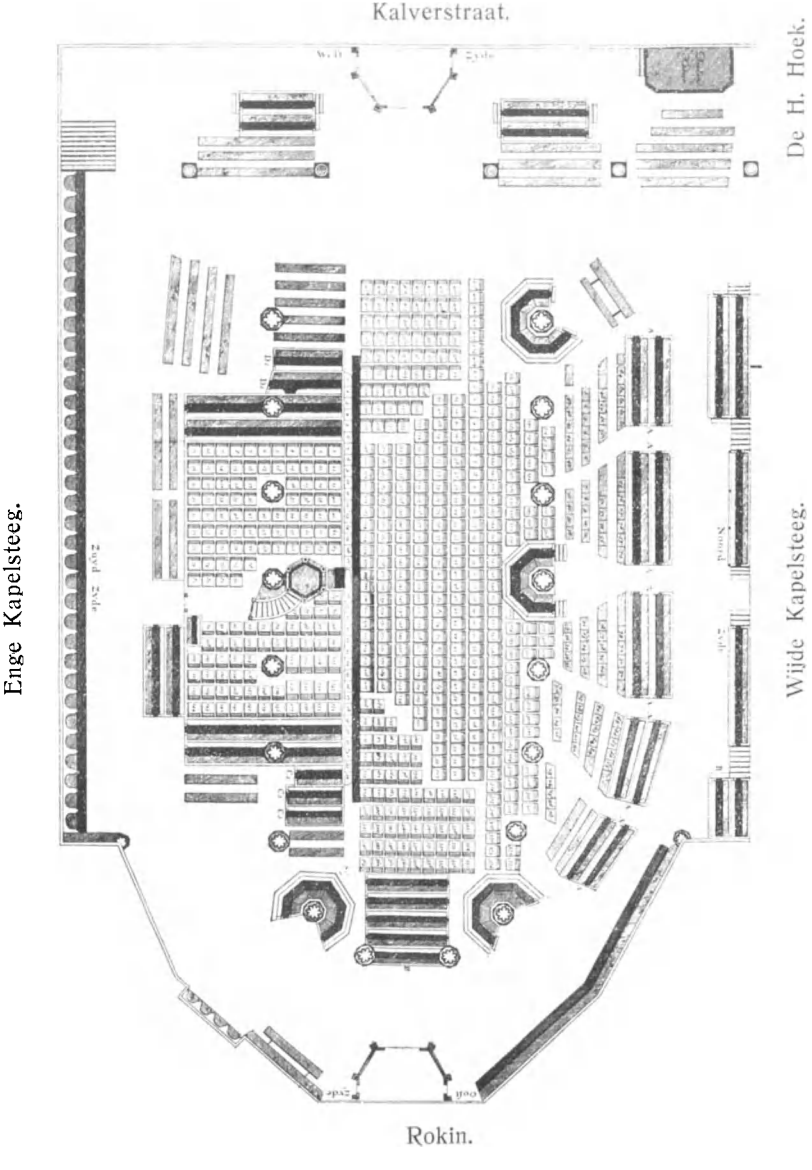

Plattegrond van de H. Stede, kort na de Reformatie.

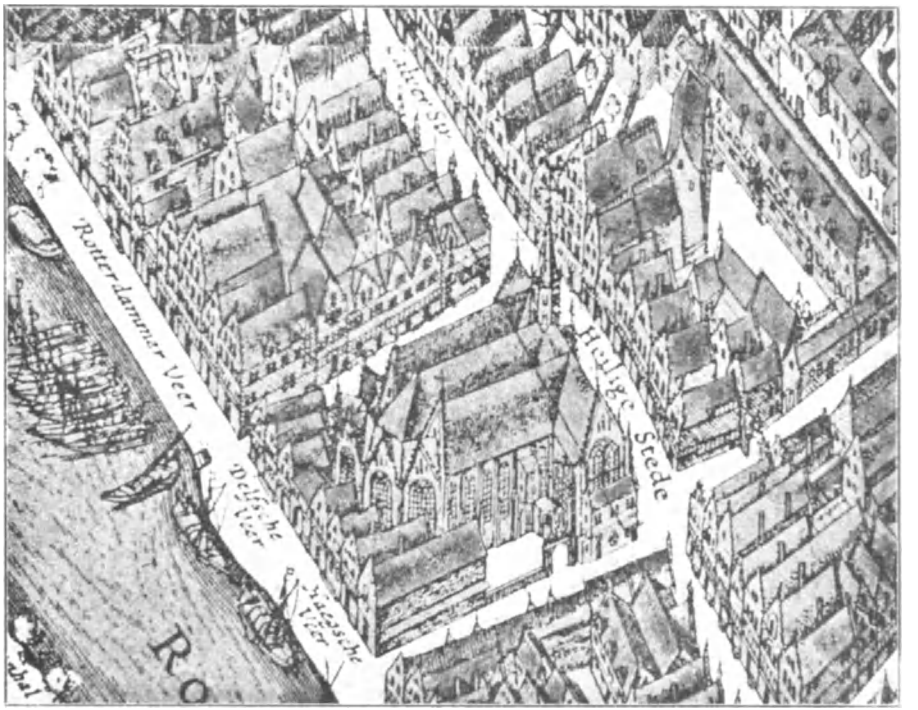

De H. Stede in 1625, naar de kaart in vogelvlucht van Balthazar Floris van Berckenrode. De absis is belangrijk uitgebouwd en de Rokinkade verbreed.

I

Voorzijde.

II

Achterzijde.

Een der twee Processievaandels der H. Stede. A.

(Clichés van Het Gildeboek).

III

Voorzijde.

IV

Achterzijde.

Een der twee Processievaandels der H. Stede. 1555. B.
(Clichés van Het Gildeboek).

Deze belangrijke zijkapel van het heiligdom was natuurlijk de meest bezochte plek voor bedevaartgangers. Zij was, volgens Weissman [1]) van de overige ruimte door een hek afgesloten; doch m. i. van de straat af steeds toegankelijk voor de bezoeken der vromen.

---

[1]) A. W. Weissman, De Nieuwe Zijds Kapel, Amst. 1908, bl. 14.

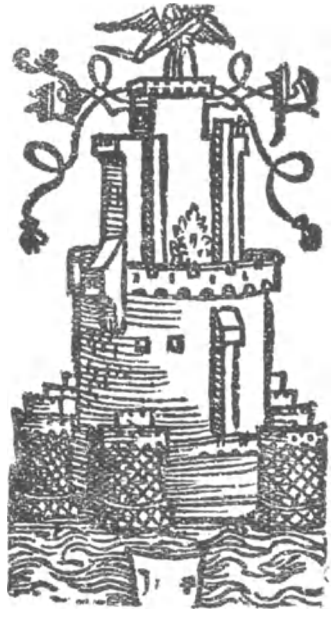

„De Enghelenburch", drukkersmerk van Doen Pietersz., en daarna van Willem Jacobs, die boekjes van het H. Sacrament hebben gedrukt.
(Zie bl. 145).

HOOFDSTUK VII.

AANVALLEN OP HET HEILIGDOM.

Ondanks de groote devotie en de bijzondere vereering, waarvan de katholieke Amsterdammers in de 16e eeuw en vroeger, blijk gaven ten opzichte van het H. Sacrament des Altaars, bleven de noodlottige gevolgen van de nieuwe leeringen ook voor de Amstelstad niet uit. Meester Wouter Deelen, de onderwijzer voor het Grieksch, schroomde niet in zijn lessen de waarachtige tegenwoordigheid van Christus in de H. Eucharistie te loochenen. Dit geschiedde reeds in 1534.

Weinig mocht het baten, dat de Latijnsche scholarch, de toekomstige Jezuïet Meester Cornelis Crocus, openlijk tegen deze dwalingen protest aanteekende; MeesterWouter en zijn ambtgenoot Joannes Sartorius, bleven de oude ketterij der Sacramentisten weer met vernieuwden ijver voorstaan, en wat erger is, de eerste was een der trouweloozen, die den verraderlijken aanslag der Wederdoopers te Amsterdam, die stad en godsdienst bedreigden, in 1535 hielp mogelijk maken.

Aanval op aanval had de katholieke godsdienst van de nieuwgezinden te verduren, en toen Alardus van Amsterdam zich weer niet onbetuigd liet, waar het de geestelijke zaken van zijn vaderstad gold en een „Verhandeling over het Allerheiligste Sacrament der Eucharistie, een heilzaam tegengif voor de rechtgeloovigen tegen het pestaardig gif der Sacramentariërs" [1]) schreef, kon hij niet nalaten in de voorrede aan zijn vriend Theodoricus van Katwijk, pastoor te Wassenaar, van uit Amsterdam in 1537 te schrijven: „Ofschoon het Anabaptismus is ingesluimerd of

[1]) „Dissertatio de Augustissimo Sacramenta.... adversus pestilentissima Sacramentariorum venena". Rescius te Leuven 1537.

juister, is uitgedoofd, heeft de secte der Sacramentariërs nog niet opgehouden te woeden".

Ook Martinus Duncanus, van Kempen, de toekomstige Amsterdamsche pastoor, toen nog te Wormer, trad krachtig op tegen de Anabaptisten of Wederdoopers in een boekje, dat hij ten jare 1547 opdroeg aan den Raad en het volk van Amsterdam en hetwelk ten titel voert: ***Anabaptisticae haereseos confutatio,*** en te Antwerpeen in 1540 verscheen. En niet zonder reden liet hij zijn stem hooren, want volgens geloofwaardige getuigen telden de Wederdoopers, die oproerige Anabaptistische fractie, te Amsterdam alleen 3500 volgelingen in 1534.

Wel benard moeten de omstandigheden geweest zijn, toen zich later bij deze godsdienstige rampen nog politieke verwikkelingen openbaarden, waarin ook Amsterdam betrokken werd, en de geesel Gods niet uitbleef om de bevolking met verwoestende pest en ziekten te bezoeken. Maar hoe de tijden ook waren, hoe donker de toekomst werd, de Katholieken van Amsterdam namen telkens met grooter vertrouwen tot het H. Sacrament hun toevlucht, waardoor de Almachtige steeds op zoo zichtbare wijze hun stad begunstigd had.

Ook stoffelijk werd de weg naar het heiligdom door het stadsbestuur verzorgd. Van 't jaar 1562 dagteekent 'n akte in het H. Stedearchief bewaard, waarbij opnieuw de verplichting van het onderhouden van den Heiligen Weg geregeld wordt. Aanvankelijk behoorde deze weg, de groote toegang tot de stad aan de zuidzijde, geheel in eigendom aan de H. Stede, maar we zagen hoe hij in 1371 met de verplichting tot onderhoud, verkocht werd aan het Gasthuis, en hoe in 1415 de weg zoodanig vervallen was, dat het Kapittel van de H. Maria in Den Haag het onderhoud opdroeg aan de regeering van Amsterdam. De akte waarbij zij dit erkent wordt in dit jaar nogmaals bekrachtigd door Schepenen van Den Haag. (Zie Bijlagen 3, 6, 7 en 8).

Toch schijnt het twaalf jaar later twijfelachtig te zijn geweest aan wien de verplichting tot onderhoud van den H. Weg toekwam, zoodat Burgemeesteren en Raden van Amsterdam den 10n Juni 1562, na een bespreking met Regenten van de H. Stede, dezen nogmaals ontlasten van het onderhoud van dien weg buiten de stad. Deze akte, naar ik meen nog onuitgegeven, luidt aldus:

„Wij Burgemeesteren ende Raden der Stede van Aemstelredamme bekennen mits desen briefe dat wij nae voergaende communicatie gehadt mitten Regenten teser tijt vande capelle ter Heyligher Stede. ende nae zekere resolutien hierop bij ons mitten zesendertich Raeden deser stede den negen en twintichsten in Aprille lestleden genomen, belooft hebben van dese wegen als wij beloven mits desen den voersz. Regenten ofte Capelle voertaen te vrien ende tontlasten van donderhoudinge vanden heylighen wech gelegen buyten deser stede dien wij tot laste deser Stede hebben aengevaert te maicken ende tonderhouden ten ewigen daghen buyten coste vande voersz Capelle voer zooveel dezelve Capelle gehouden es geweest den zelven wech te maicken ende tonderhouden, ende voerder neyt. Sonder arch ende list. In kennisse der waerheyt hebben wy der voersz. Stede van Aemstelredam zegelen ter saicke beneden aen desen gedaen hangen. Gegeven den thienden dach in Junio. Int jaer ons heeren dusent vyfhonderd twee ende tzestich. *Frans Delff*". (Arch. B. W. Afd. A, No. 7). Dat deze weg zoo voortdurend hersteld en onderhouden moest worden, wijst op een veelvuldig gebruik door de beêvaartgangers.

Boven in den westelijken gevel van de H. Stede, aan de Kalverstraat, stond met groote letters, die aan iedereen verkondigden waarom dit heiligdom gesticht was, deze spreuk: SIGNA ET MIRABILIA FECIT IN TE DEUS EXCELSUS. En inwendig, (waarschijnlijk boven het altaar in den Heiligen Hoek, vertoonden de heerlijke schilderijen

van Jacob Cornelisz den volke waarin de „teekenen en wonderen" bestonden, die God daar gewrocht had. De edele kunst werd dus te baat genomen om het heiligdom zoo waardig en prachtig mogelijk op te luisteren.

Maar niet alleen aan de H. Stede zelve werden kosten noch moeite gespaard om de godsvrucht krachtig op te wekken, ook in de stad, *apud sacrosanctum, religiosumque Amstelredamum, nobile totius Hollandiae emporium,* „in het hoogheilige en godsdienstige Amsterdam, de edele koopstad van geheel Holland", gelijk Doen Pietersz., de boekdrukker haar in 1523 genoemd had, door geheel Amsterdam werd alles aangewend om de geloovigen voortdurend op dat heiligdom te wijzen.

Naast de schilder- en houtsnijkunst, spande ook de boekdrukkunst, toen te Amsterdam nog in haar eerste ontwikkeling, haar beste krachten in, om door de verspreiding der Mirakelgeschiedenis, het oude geloof weder te doen herleven en te versterken, en vooral bij de geestelijkheid en het volk de gebeden tot het H. Sacrament weer dagelijks in gebruik te brengen.

Reeds in 1506 heeft Hugo Jansz. van Woerden *„Ghe-prent tot Aemstelredam Bider heiligher stede"* een boekje genaamd: *„Een wandelinghe der Kersten menschen mit Ihesu den brudegom der sielen inden hof der bloemen".* (Moes, Amst. Boekdr. No. 14-15).

Omstreeks het jaar 1555 verscheen te Amsterdam *In Antiquo latere, in vico dive Annae, sub intersignio arcis Angelicae,* „aen die oude side, in Sinte Annen straet.... in Englenburch" bij den drukker Willem Jacobszoon, bekend door zijn overeenkomst met het kalendegild, een klein beknopt getijdenboekje in het Latijn, voor de geestelijkheid bestemd. Het geeft een kort verhaal der Mirakelen *(Succincta enarratio miraculorum)* zie bl. 11, en tevens een *Ordo dicendi horas in commemoratione venerabilis Sacramenti.*

Ook hieruit blijkt dat de geestelijkheid door vernieuwde devotie tot 't H. Sacrament, in die gevaarlijke dagen, waarin zoovelen hunner afvallig werden, het oude geloof trachtte levendig te houden. Nog slechts weinige jaren zouden zij deze getijden ongestoord kunnen lezen. Reeds in 1566 grepen er te Amsterdam feiten plaats, die het ergste deden vreezen voor de Katholieken. In den zomer waagden het voor 't eerst eenige nieuwgezinden, buiten de stad in het openbaar hun leer te verkondigen. Die hagepreeken, in het open veld gehouden, werden weldra door ernstige daden gevolgd. Op 23 Augustus drong het gepeupel door in de Oude Sint-Nicolaaskerk, en vernielde daar alle beelden en heilige zaken, die het bereiken kon. Slechts de gekleurde glazen, waarop Maria's sterfbed zoo prachtig staat afgebeeld, die tien jaren geleden aan de kerk geschonken waren, en nu nog de bewondering van iedereen opwekken, werden gespaard. Den 26en en 27en September waren de beide groote kloosters, der Minderbroeders en der Karthuizers, aan de beurt, en werden door het grauw verwoest en geplunderd. Slechts kort te voren, op 17 September had hetzelfde gepeupel een aanval gewaagd op de H. Stede; maar hier had het, evenals de magistraat in 1531, ondervonden dat dit heiligdom een gilde van voorname en moedige vrouwen bezat, die haar leven waagden voor de verdediging van het H. Sacrament.

De bekende geschiedschrijver, de Jezuïet Famianus Strada, verhaalt (in de hollandsche vertaling van zijn *„Nederlandtsche Oorloge"* in 1655 uitgegeven) deze gebeurtenis aldus: Toen de kerkschenners in de H. Stede gevallen waren, „de welcke daer seer vermaerdt was door vele wonder-wercken, die Godt Almachtigh dagelicks vertoonde in 't hooghweerdigh Sacrament des Autaers, en 't selve met hunne onsuyvere handen dreygende te vernielen; soo syn eenige vrouwen die den Autaer omringden, met mannelicke moede opgestaen, verklarende 't sa-

men daer liever de doodt te willen sterven, dan toe te laten dat in harer tegenwoordigheydt soodanige ongoddelichheydt soude bedreven worden; aldus hebben sy dit geboeft soo door dreygementen en ontsagh (want vele onder haer van grooten aansien waren) als door geschreeuw, niet alleen wederhouden, maer oock uyt de kercke gedreven; waermede sy, oock tot verwyt van de mans, eeuwigen lof bij de nakomelingen verdient hebben".

In de onlangs uitgegeven *„Correspondance française de Marguérite d'Autriche avec Philippe II"* (Tome I, 186) wordt het verhaal gedaan van de plundering der Minderbroeders en Karthuizer-kloosters in 1566, dan vervolgt de schrijfster: „et de la mesme fureur voulurent faire violence sur le reste des églises voires rompre le St. Sacrement de Miracle qu'ilz ont en ladicte ville, ce que les femmes ont a force deffendu".

Het volgende jaar werd de toestand voor het katholieke Amsterdam nog ongunstiger. Den 27en Februari 1567 kwam Brederode, het hoofd der Geuzen, in de stad.

Dit belette de vroedschap met doortastende maatregelen tegen de hervormers op te treden, zooals zij tegen de hagepredikers had gedaan. De vrees sloeg allen om het hart bij de gedachte, wat er toch wel gebeuren zoude wanneer, bij het jaarlijksche Mirakelfeest, dat in Maart gevierd moest worden, de groote processie door de stad zou trekken. De ergerlijkste baldadigheden waren te duchten. Uit voorzichtigheid besloot de raad dat de processie dezen keer binnen de muren der H. Stede zoude gehouden worden; er was ook noch dienst, noch predicatie op den avond van den Sacramentsdag. Dit deed een tijdgenoot de klacht uiten: „en is dat nooit gheschiedt en is, van dat Godt dat Mirakel heeft laten gheschien tot dezen tijt toe". Den 11en Mei kon de processie echter weer uittrekken.

De kerkelijke zaken namen een gunstiger keer toen Alva in 1568 als landvoogd in de Nederlanden optrad. Voor de

Katholieken kwam een tijd van verademing, en terstond richtten zij hun oogen weer op de H. Hostie in de vlammen.

Het kan dan ook geen toeval genoemd worden, dat reeds in Juni van hetzelfde jaar, weer door Willem Jacobszoon *„aen die oude side in sinte Annenstraet, in Englenburch"*, een boekje werd uitgegeven om de vereering van het wonder der H. Stede te bevorderen.

Was het voor eenige jaren een Latijnsch getijdenboekje, nu moest het een echt Hollandsch volksboekje zijn, bevattelijk voor elkeen. (Zie bl. 11.). De titel luidde: *Hier beghint die vindinge vant hoochweerdige en heylighe Sacrament int vier ende vlam miraculoselyc ongequetst en geheel geconserveert het welcke rustende is binnen der stadt van Aemstelredam en die plaetse wert ghenoemt ter heyliger Stede"*. En de drukker zorgde tevens dat het aloude bedevaartprentje, dat reeds in 1518, bij het eerste zwakke optreden der Sacramentisten, onder het volk was verspreid, ook nu weer, zoowel in het Latijnsche getijdenboekje, als in vele exemplaren van het Hollandsche volksboekje, werd afgedrukt. Men schijnt aan die oude afbeelding veel gehecht te hebben. Verschillende drukken van dit boekje geven het bewijs dat de geloovigen het gretig gekocht hebben en de devotie tot het Mirakelsacrament weer met nieuwe krachten herleefde.

Willem Jacobsz in Enghelenburgh voerde hetzelfde „intersignium" of uithangbord als Doen Pietersz de drukker van eenige werken van Alardus; en uit het feit, dat Willem voor zijn *Succincta enarratio* (1555) dezelfde houtsnede van Jacob Cornelisz (het mirakel van Amsterdam) gebruikte, als Doen achter zijn *Ritus Edendi* (1523) (Moes, Amsterd. Boekdrukkers No. 47); alsmede dat eerstgenoemde in hetzelfde mirakelboekje dezelfde blokjes, met het wapen van Holland en met de hostie in de vlammen, afdrukt als Doen Pietersz reeds benut had in zijn serie *De XII artikelen des Geloofs* (1520) (Moes No. 31); uit

I. VI.

Fragment van het schilderstuk in de H. Stede.

II

III

Fragment van het schilderstuk in de H. Stede.

dit alles kan m. i. met vrij veel zekerheid worden afgeleid, dat er meer verband tusschen beider uithangborden „In Enghelenburgh" bestaan heeft, dan men tot nog toe meende te mogen veronderstellen [1]). Dat van Doen Pietersz staat hier afgebeeld op bl. 153. Willem Jacobsz heeft dit later ook gebruikt.

Een opmerkelijk bewijs voor de groote bekendheid van het Mirakel van Amsterdam ook buiten de stad is te vinden in een handschrift, dat berust in de rijke bibliotheek van Sir Thomas Phillipps Bart., te Cheltenham († 1872), genaamd *Bibliotheca Philippica.* (No. 11080) [2]). Dit manuscript bevat, behalve vele heiligenlevens en legenden, ook op fol. 24a: *„Hyer beghint die vyndinghe des heylighen waerdighen Sacraments het welcke rustende is binne der stadt van Amstelredam en die plaetse wert ghenaemt Ter Heyliger Stede".* — Het is vermoedelijk een afschrift van het hierboven genoemde gedrukte boekje en, volgens de aldaar op fol. 34b gegeven aanwijzing, *„Gheschreeven door mijn Broedr Aernt Janszoon dye Raedt van Bommel conventuaal in klooster van den Hem buyten Schoonhoven Int jaer ons herren Duysent vyfhondert ende drye boven tseventich op den S*[acraments] *dach Julii".*

Het gedrukte boekje, toen, in 1573, blijkbaar reeds zeldzaam geworden, werd dus door Arent Janszoon nog merkwaardig genoeg geacht om het voor zijn klooster te Schoonhoven af te schrijven. Zoo beroemd was de Heilige Stede nog op het einde der 16e eeuw in ons vaderland; ook Amsterdam hield de godsvrucht voor het oude wondersacrament onverzwakt.

Niet meer dan tien bange jaren na Alva's komst bleven de Amstelaren nog in het bezit van hun dierbaar heiligdom. Steeds waren zij in staat geweest, telkens wanneer

[1]) Vglk. De Roever, „Oud-Holl." Jg. 1884. bl. 77—78.
[2]) Zie Dr. R. Priebsch, „Deutsche Handschriften in England". I. bl. 112.

de H. Stede, of de devotie tot het H. Sacrament, bedreigd werd, door krachtige middelen het geloof zoodanig aan te wakkeren, dat zij zegevierden over dwaling en geweld, die, opmerkelijk genoeg, zich te Amsterdam juist bij voorkeur tegen het H. Sacrament gekant schijnen te hebben.

In 1578 was geen weerstand meer mogelijk, toen trouweloosheid in eigen boezem de stad aan den vijand van den alouden godsdienst overleverde. Van dat jaar kon Jacob Buyck, de pastoor der Sint-Nicolaaskerk, later zoo terecht zeggen, in een latijnsch gedicht, waarvan de eerste regels hier vertaald worden, terwijl hij de stad bij een schaap vergelijkt:

Verraden zijt gij, niet verwonnen, Vaderstad!
Verraden door wie elk uw steun en stut geloofde,
Terwijl hun hand U melk en pluim en vacht ontroofde,
En 't wilde beest uw merg, de wolf uw beendren vrat! [1])

De H. Stede werd ontruimd om voor den hervormden dienst te worden ingericht. Het zoude evenwel nog tot December 1590 duren eer daar het eerste nachtmaal gehouden werd. De geloovigen hadden van de kostbare sieraden nog gered wat zij konden; het missale van het Sint-Rochus-altaar werd nog in allerijl in veiligheid gebracht; de vier kostbaar geborduurde oude altaarkussens en de twee processievaandels uit het jaar 1555, welke vermoedelijk aan het H. Sacramentsgilde toebehoorden, zijn, wel daardoor, onaangetast gebleven en door de voorname vrouwen bij de Begijntjes in bewaring gegeven, waarbij velen harer familieleden telden. De andere, gou-

[1]) De verzen van Pastoor Buyck op het verraad der stad luiden:

Tradita, non victa es, mea patria, tradita ab illis
Queis commissa salus et tua vita fuit.
Hi dum nudarant et plumis, vellere, lacte,
Objecere feris viscera et ossa lupis. Etc.

(Handschrift Univ. Bibl. Amst.).

den en zilveren kerksieraden, waaronder een zware gouden kelk door Maximiliaan geschonken, werden versmolten. Van de rentebrieven, aan het Sacraments-gilde toebehorende, werd in 1579 een inventaris opgemaakt door de vroedschap. (Zie bijlage 20).

Den 10n Maart van hetzelfde jaar besloot de vroedschap aan het Weeshuis in de Kalverstraat, dat later in het S. Luciaklooster gevestigd zou worden, in eigendom te geven: „alle den goeden en de Renten de voorsz. capelle toebehoort hebbende gheenen uytgesondert; ende de vaders voorts geconsenteerd bij provisije tgebruyck van voorsz. Capelle mede tot behouff van de voorsz. kijnderen".

Om evenwel wat voordeel te kunnen trekken van deze schenking moesten de vaders ook zorgen dat, behalve de inkomsten welke zij van de huizen en andere eigendommen der kapel hadden, dit gebouw zelf iets opbracht. Daarom besloten zij het als bergplaats aan verschillende kooplieden te verhuren. Het was vooral een huidenhandelaar, Jan Jacops, die een belangrijk gedeelte van de H. Stede innam voor de berging van het voor zijn vak benoodigde zout. Eerst een kapel aan de westzijde en later het koor. Ook huiden werden er in geborgen. In het door de Vaders aangelegde boek van *„Profyten van de rente die de capel van de Heilige Stede in comende heeft bij ons angevanghe d. 16 Septemb. 1578"*, dat nog in het Gemeente-archief [1]) voorhanden is, staan al deze inkomsten geregeld van jaar tot jaar opgeteekend.

Reeds toen heeft de H. Stede groot gevaar geloopen gesloopt te worden, en is zij van ondergang gered door niemand minder dan Prins Willem van Oranje, den grooten Zwijger, bij zijn bezoek aan Amsterdam, 17-23 Maart 1580.

De oude geschiedschrijver Augustijn van Teylingen S.J. verhaalt dit feit in de volgende woorden (in Opcomste der

[1]) Dl. I. No. 52.

Nederl. Ber.): „'t Ghebeurde een wijle na de verwoestinghe van de voorseyde Capelle, dat den Prins van Orangie daer voorby passeerde, ende dat Mr. Willem Bardesius Burghermeester, gaende aen sijn zijde, hem van verre de Letteren thoonde die in den steen ghegraveert waren voor de H. Stede: Teeckenen ende wonderlijcke dinghen heeft in u gedaen den grooten Godt. Siet, seyde Bardesius schimpswijze, waertoe dese vermaerde plaetse ghecomen is. Den Prins antwoordde: Doen sij dit aen 't ghewijde, wat salt van de reste wesen? Bardesius stondt evenwel stijf daer op aen, dat men de H. Stede 't eenemael soude raseeren, noch den eenen steen laten ligghen op den anderen. Maer den Prince schuddende syn hooft, seyde: zijt ghy sonder sonde, werpt den eersten steen".

De Vroedschap besloot vervolgens dan ook de Kapel ten gebruike af te staan aan de Waalsche Gemeente, en haar voorloopig te behouden.

Zoo was het aloude heiligdom van Amsterdam voorgoed ontwijd, maar het werd niet vergeten, al trachtten de hervormers ook zelfs den naam H. Stede uit de herinnering weg te vagen, en dien te vervangen door de niets zeggende benoeming van Nieuwe Zijds Kapel.

Hoe krachtig de gedachtenis aan haar oude bestemming en aan de vervlogen dagen van openbare godsvrucht tot het H. Sacrament van Mirakel, nog lang na de sluiting der H. Stede, bleef voortleven, deelt de katholieke rechtsgeleerde en klassieke dichter Cornelis Gijsbertz Plemp mede in een uitvoerig dichtstuk op zijn *Vaderstad,* dat hij *De Patria* betitelde en omstreeks 1616 schijnt vervaardigd te hebben. Hij was het oude geloof trouw gebleven en had, zoowel het Heiligdom in de Kalverstraat, als de andere oude kerken van Amsterdam, nog in den vroegeren luister gekend, want hij was vier jaar toen, in 1578, zijn vaderstad de nieuwe richting koos. Zoo gaarne stelde hij zich daarom „die Capelle" nog in haar ouden bloei voor den geest. Zijne

verzen op de H. Stede en het Mirakel zijn merkwaardig genoeg om ze in dit boek af te drukken, vooral omdat zij na 1631 niet meer zijn uitgegeven. In Bijlage 24 vindt men het geheele gedicht, zoover het de Kapel betreft. Opmerkelijk is zijn verzuchting over de H. Stede:

O sanctas aras, o cultu et carmine dignas!
Vos puero visas torqueor esse mihi.
Vos utinam vir ego, aut potuissem tangere ephebus!
Audissem festas verba canora preces.
Vidissem turbam, et mystas; ritusque notassem
Divinos. Patriae quis fuit ille furor?
Quae fuit haec rabies Batavorum dira meorum?

Maar hij tracht zich en zijne stadgenooten te troosten over het gemis van die heilige plaats; zij bestaat ook nu nog, zegt hij, en haar feestdag blijft nog behouden en in 't geheim gevierd:

Limina sacra manent hodie, et vestigia perstant,
Nobilis a vitulis qua via nomen habet.
Servaturque dies fastis celeberrima nostris,
Et videt haec nudos annua mane pedes.
Clam veniunt multi memores, valvasque salutant,
Sacrum et adorant ter, circumeuntque locum.
O Deus, o pietas, vigiles ne desere cives,
Qui nondum sedem deseruere tuam![1])
Da simul o, Divûm laudes celebrare tuorum;
Aedes, o, liceat rursus adire sacras! [1])

---

[1]) Men zoude Plemp's verzen als volgt kunnen vertalen:

O, heilge altaren, waard te zijn vereerd, bezongen!
Mij kwelt het, dat ik slechts als kind u heb aanschouwd.
Och, hadde ik u gekend als man, of zelfs als jongen,
't Welluidend lied gehoord, waarmeê men hoogtij houdt;

Is het niet merkwaardig dat zoowel uit de 16e als uit de 17e eeuw zulke onwraakbare getuigenissen bewaard zijn, van Alardus en van Plemp, twee latijnsche dichters, omtrent de vereering van het Sacrament van Mirakel voor en na de hervorming en vooral aangaande de stille processie, die Plemp ook zoo treffend beschrijft. Deze geleerde advocaat, van wien Vondel, bij zijn overlijden in 1638, getuigd heeft dat hij

„.....boven poezij en snaar
Omhelsde ijvrig 't Roomsch altaar;

en die, ofschoon hij, volgens zijn eigen woorden:

....novos capere et magnos potuisset honores,

toch:

....tenax priscae relligionis erat,

deze dichter had zich ijverig toegelegd op de studie van het oude, katholieke Amsterdam; men mag dus zeker aan zijn mededeelingen geloof hechten.

Plemp vormt de schakel van de „oude burgerij" uit den

't Geloovig volk gezien, de godlijke geheimen
En plechtigheên betracht!.... Wat woede greep u aan,
Mijn vaderstad? Vanwaar die gruwbre razernijen,
Die u aan 't heiligdom uws volks de hand deên slaan?

De heilge drempels en de sporen van 't verleden,
Goddank! zij zijn nu nog ter Kalverstraat bewaard.
Op 't wijdberoemde feest gaan jaarlijks nog de schreden
Van velen, barrevoets, in d' ochtend tempelwaart;
Zij komen in 't geheim, de vromen en getrouwen
En brengen U hun groet, verlaten heiligdom,
Om 't Wonder-sacrament te aanbidden: om te aanschouwen
De heilge plek, en gaan haar plechtig driemaal om.
Genadig God, verlaat de wakkre burgers niet,
Wier trouwe godsvrucht nooit uw Heilge Steê verliet.
Verleen, dat wij opnieuw dit heiligdom betreden,
En uwer heil'gen lof verkonden met gebeden.

tijd van Alardus en Crocus met dien van het 17e eeuwsche Amsterdam van Vondel en Marius. De oude traditiën uit den roomschen tijd, die de advocaat van zijn leermeester Simon Sovius en anderen had vernomen, hij heeft ze aan zijn jongeren vriend Joost medegedeeld, die evenals eerstgenoemde, maar in heel wat schitterender verzen, de H. Stede en haar wonder bezongen heeft in *Het Eeuwgetij* van 1645, en in vers 1019 en volg. van zijn *Altaergeheimenissen*[1]). Vondels lier vond weerklank in de harp van Broere, die in 1845 door zijn onvergetelijke *Dithyrambe op het Allerheiligste* tijdgenoot en nageslacht heeft opge-

---

[1]) Vondel heeft het wonder als volgt herdacht:

Het vratig vier trompette, o Amsterdammers
Den Aemstel toe, hoe Godt in d'Outerlammers
Wort aengebeên, daer 't vinnighste element
't Aertsheiligdom der Kercke zengt noch schent;
Het zij men 't laet de kolck des haerts bevolen;
Het zij de vlam uw koopstadt leit in kolen,
Met Godts kappel en 't heiligh paviljoen;
Daer zelf de gloet der zercken noch den schoen
Der burg'ren blaeckt: waerom zij 't Wonder groeten
Eerbiedighlijck, met ongeschoeide voeten,
Als Amrams zoon de heiligheit der steê,
Daer 't vier in 't bosch het loof geen hinder deê.
(Altaergeheimenissen, v. 1019 volg.)

Bij het derde eeuwgetij, in 1645 heeft Vondel gezongen:

Nu 't Eeuwgetij van 't vierenswaardig wonder
Zijn derden ringk op heden toesluit, ronder
Dan gouden pen of passer ronden sluit.
Zoo breek als bloesem, uit
In Lentemaant, met haer verkwikte loten;
O Burgerij, uit Gijsbrechts erf gesproten,
En nooit veraard van uwen ouden struik
In 't wettig kerkgebruik.
Almogentheid, gelei toch d'Amsterdammers
Uw heirbaan op in 't eeuwigschijnend licht!

wekt tot vernieuwde en krachtige godsvrucht voor het aloude wondersacrament. Want

Een Koningswoord klinkt de eeuwen door en langer,
Der Vorsten spoor volgt steeds een jonger zanger
Met de echoos van hun hooger lied.

En de echo, die reeds vijf eeuwen door Amsterdam weerklonken had, zij werd reeds herhaald, toen in Juli 1924 bij het Eucharistisch Congres, evenals in 1895, bij het zesdehalve eeuwfeest van het Mirakel, geheel de katholieke stad optrok om hoogtijd te vieren. In 1895 trad een „jonger Zanger" op, wiens onsterfelijke verzen, naast die van Vondel en Broere, ter eere van Amstels Wonder de eeuwen door zullen blijven klinken, omdat zij ontsproten zijn aan denzelfden verheven vromen geest, aan een even vurig en oprecht geloof als ook hen beiden bezield heeft.

De „hemelliederen", aldus zong Dr. Schaepman, [1])

Zij klinken door, of woeste stormen komen,
Of plaag op plaag valt op 't gemeenebest,
Of 't oud geloof de krone wordt ontnomen,
Een nieuwe leer gelde in Sint Niklaas vest,
Steeds klinkt het lied, het lied der Heilge Stede
En 't vroom gebed in allen zwaren nood:
Verborgen God en Koning van den vrede
Geef Amsterdam uw levensbrood.

Steeds klinkt het lied, al wordt het soms gefluisterd,
Wanneer de schaar verborgen, maar gerust,
Den Heilgen Weg, als de avondure duistert,
Volgt met een hart vol goddelijken lust,
Als 't oud geloof met de oude trouw te samen
In één gebed zoo roerend samenvloot:
Geef, Heer, der Stad, die ze Uwe waarheid namen,
Geef Amsterdam Uw levensbrood.

---

[1]) „Van het H. Sacrament van Mirakel tot Amsterdam", Utrecht, Wed. van Rossum. 1895.

IV

V

Fragmenten van het schilderstuk in de H. Stede.

VII Fragmenten van het schilderstuk in de H. Stede. VIII

De H. Stede gedurende de afbraak in Juni 1908.

Succincta
enarratio miraculoꝝ quae
glorioſe operatus eſt dominꝰ per
venerabile Sacramentum in Sa-
cello ſacri loci in Amſtelredam,
excerpta ex libris & literꝭ per
notarios & figꝫla confir-
matis, in quibꝰ miracu-
la ipſa plenius decla-
(.:.) rantur. (.:.)
Multꝫ enim valere tibi
ſoli ſuper erat ſemper.
Sapi. xj.

Oudst gedrukte boekje over het Mirakel,
door Willem Jacobsz te Amsterdam in 1555.

BIJLAGEN

DE DRIE OUDSTE CHARTERS VAN 1346 EN 1347 ZIJN OP BL. 16—18 AFGEDRUKT.

BIJLAGE 1. (Begijnhofs-archief).

SCHEPENBRIEF VAN 1361.

Wi heyn koc ende heynric dircs soen Scepene [1]) in Aemstelredamme orconden ende kennen dat voer ons quamen lobberich coppelanen wiif, was mit godevart hoeren soen, hoeren mombaer ende wouter laen en broedertgin hoer tvie zonen en ghauen mit ghesamenderhant eenen vryen eyghendoem den provisoers van den crucebroeders toter heyligher stede van den verndel van den huse ende erue dat macte wouters plach toe te behoeren ende gheleghen is twschen heynric iacops soene erue optie een zide ende willam harmes erue op tander zide ende si ghelieden daer of al betaelt den lesten penninc mitten eersten. voert so ghelouеden si den provisoers voerscreuen dit verndel van den voerscreuen huse ende erue vry te waren iaer ende dagh als men vry erue en eyghen scoudich is te waren en alle oude brieue of te nemen sonder die brieue die han woudeken soen sprekende heeft van synen pachter van den huse en erue voerscreuen. In orconde desen brieue beseghelt mit onsen seghelen. Ghegheuen in den iare ons heeren m. c. c. c. een ende tsestich op sinte lourens auonde.

BIJLAGE 2. (Begijnhofs-archief).

1368.

Wi Jacop ruusche aernes soen ende Jan boduunre scepene [2]) in aemstelredamme orconden ende kennen dat voer ons quam roelof die kuussche ende gheliede da thi gheheurt heeft jeghens den provisoers van onser vrouwen outaer ter heyligher stede een huus ende een erue

[1]) Eerstgemelde schepen, Heyn Koc, komt bij Wagenaar D. III. bl. 329 ook op het jaar 1364 voor; de tweede, Heynric Dircs soen, vindt men daar niet. Wagenaar vermeldt de schepenen van 1361 niet.

[2]) Wagenaar t. a. p. noemt geen schepenen op 1368; doch vermeldt de hier genoemden beide in 1365.

gheleghen in grimenesse tvisschen ghisebrechts scouten erue optie een zide en gherwart agheten soens erue optie ander zide tot eenen eeweliken pachte jaerlix om drie pont hollands an coemans ghelde te betalen alle iaere ter heylighe misse vryes ghelts ende sonder eenigerhande ofbrec. In orconde desen brieue beseghelt mit onsen seghelen. ghegheuen des donresdaechs na sinte Johans dach decollacio int iaer ons hen m. c c c. achte ende tsestich.

BIJLAGE 3. (Handvesten van Amsterdam, I, bl. 421).

1371.

„Wij Jan Dier, Vrank Dirken, Tyman Abbe Pietersz, Heynrick Molenaer, Willem Noert, Pieter Hollardt, en Alsteen Jacobsen, Schepenen in Amstelredamme, oirconden ende kennen, dat voor ons quamen, de Provisoors en Bewaarders van der H. Stede binnen Amstelredammen, en gelieden, dat sy vercoft hebben, bij goeddunken des gemenen Gerechts van der Stede voorsz., den Gast-huyse binnen Amstelredamme, den Heyligen Wegh, opgaende eggen en eynden lant en slot, alsoo asse hy daer nu gegraven en leggende is, alsoo asse die Heilige Stede daer leggende heeft, uyt den Lande dat die Stede leggende heeft, in dat naeste weer, op die Zuit-zvde van de Heylige Wegh voorsz. opgaende van den Amstel tot Sloten recht toe. Ende sy gaven den Gast-huyse voorsz. van den Heyligen Wegh en Landen voorsz. eenen vryen eygendom en gelieden wel en al betaelt den lesten Penning met den eersten. En hiervoor soo geloven de Overmans van den Gasthuyse, van des Gast-huys-wegen voorsz. weder te bewaren den Heyligen Wegh, te maken, oft te doen maken, ten eeuwige dage, in alle manieren als men te maken plecht; dat men vryelyk op en neder wandelen magh, bij goedtdunken van den Gerechte van Amsterdam. In oirconde, desen brieve besegelt met onse zegele. Gegeven des woensdaghs na de H. Kers-dagh in t jaer ons Heeren 1371".

BIJLAGE 4. (Rijksarchief in Noord-Holland).

1380.

AFSCHRIFT VAN EEN CHARTER Ao. Di. 1380, WAARIN DE H. STEDE (CAPELLA Si SACRAMENTI) TE AMSTERDAM GENOEMD WORDT.

Officialis Curie Trajectensis Iudex, Cunctis pateat evidenter, quod constitutus personaliter in judicio coram nobis discretus vir dominus

Arnoldus filius Petri alias dictus Springer presbyter curatus ecclesie parochialis in Vredelant rectorque capelle in Corthoeven Trajectensis dyocesis sub nativitatis Domini millesimo trecentesimo Octuagesimo feria tercia post festum Sacramenti de mane hora coram nobis in loco solito pro tribunali sedentibus significavit, Quod dudum tunc temporibus decursis, orta questionis materia inter procuratores seu provisores fabrice Capelle Sacramenti opidi de Aemstelredamme dicte dyocesis ac beate memorie magistrum Gotscalcum presbyterum dictarum ecclesie et capelle de Vredelant ac Corthoeven curatum et rectorem, super negotio infrascripto, dicti procuratores seu provisores pro tempore existentes coram venerabili viro domino Officiali Curie Trajectensis pro tempore existenti, super eodem negotio predictum Gotscalcum ut curatum et rectorem antedictum traxerunt in curiam et ordine juris servato, tandem prefatus dominus officialis noster antecessor pro parte dicti Gotscalci curati et rectoris contra dictos procuratores et provisores sententiam tulit diffinitivam eosdem ipsi in expensis condempnando. Que quidem sententia ut prefatus significans coasseruit, nulla appellatione suspensa in rem transivit judicatam nulla mentione nulloque contrario contra ipsam sententiam subsecutis. Quoque super hujusmodi negotio fuissent certe acta et munimenta confecte sufficienter. Sed propter diuturnitatem temporis, diversorum curatorum et rectorum dictarum ecclesie et capelle mutationes, guerras patrie multiplices et alia plurima excusabilia nulle reperirentur. Qua propter idem significans pertimescens sibi vel suis sequacibus dicte capelle rectoribus periculum posse evenire Nobis humiliter supplicavit ut sibi super hujusmodi negotio subvenire remedio dignaremur in domino oportuno, ne rei hujusmodi geste veritas defectu probationum supprimeretur. Nos vero de premissis tunc notitiam non habentes citari fecimus procuratores et provisores fabrice Capelle Sacramenti opidi predicti quoque tunc existentes contra significantem memoratum ad certum promptum terminum competentem coram nobis Trajecti, ad audiendum et videndum simplice et de plano ac sine strepitu et forma judicij in perpetuam rei geste memoriam testes ydoneos super eodem negotio pro veritate inquirenda et pro parte ipsius significantis producendos debite recepi et jurari si vellent et ad procedendum ac procedi videndum ac audiendum per nos gradatim et successive ad singulos actus in hac parte necessarios expediendos usque ad finalem de premissis decisionem, cum intimatione, quod, si non venirent, nos in ipso negotio prout equitatis fore procederemur. Qua die citationis dictus dominus Arnoldus comparuit coram nobis, parte altera non comparante..... ipsius partis adverse accusantis et non obstante etiam..... pro

hujusmodi inquisitione facienda certos positiones et articulos cum petitione summaria editos in scriptis judiciale dedit et porrexit talis continentie et tenoris.

Positiones et articulos dat et probare intendit Arnoldus filius Petri alias dictus Springer presbyter curatus ecclesie parochialis in Vredelant et rector capelle in Corthoeven, contra procuratores fabrice capella Sacramenti opidi de Aemstelredamme ac omnes et singulos sua interesse credentes communiter vel divisim sub protestationibus consuetis, in primis quod quidam viri seu procuratores fabrice capelle Sacramenti predicte asserentes et pretendentes minus veraciter, quod rector dicte capelle de Corthoeven, ejus capelle rectore, pro tempore existens annuatim perpetuis temporibus et ipsa capella dicte fabrice, ad solvendum unum modium siliginis forent ac essent obligati, quendam bone memorie dominum Gotscalcum curatum et rectorem ecclesie de Vredelant in Corthoeven eorundem super hujusmodi modio siliginis et ejus occasione traxerunt coram venerabili viro domino Officiali curie Trajectensis, pro tempore existenti, dudum prelibatis annis retroactis in curiam, Qui dominis Officialis judex inter dictas partes super hujusmodi negocio et in ipsa canonica rite procedens servatis in talibus servandis, ordineque intervenire pretermisso, inter cetera per suam sententiam diffinitivam pronunciavit, decrevit et declaravit canonice et in scriptis, dictos procuratores et provisores pretensos in probatione sue intentionis in hac causa defecisse et dictum curatum et rectorem ejusque successores curatos et rectores ecclesie de Vredelant et capelle de Corthoeven ad solvendum hujusmodi modium in toto vel in parte ipsis procuratoribus seu provisoribus fabrice capelle Sacramenti oppidi Amstelredamme annue fore vel esse obligatos ipsum Godscalcum curatum ac rectorem ab impetitione ipsorum procuratorum et provisorum pretensorum absolvendo ipsis ..... perpetuum silentium super premissis imponendo ac condempnando eosdem ipsi Gotscalco in expensis legittimis ob premissa factis. Item quod hujusmodi sententia diffinitiva, nulla appellatione suspensa in rem transivit judicatam. Item quod super hujusmodi processu judiciario et aliis causis hujusmodi concernentibus fuerunt acta, litere et munimenta auctentice desuper confecte. Item quod hujusmodi acta, litere et munimenta successu temporis propter diuturnitatem temporis, guerras provintie Trajectensis et alias causas multiplices fuerunt et sunt preter culpam curati et rectoris pro tempore existentis, deperdite et amisse.

Quare petit dictus dominus Arnoldus curatus et rector de veritate premissorum fieri inquisitionem diligentem et petitque vobis, de premissis constitutis per vos pronunciari, decerni et declarari dictam sententiam diffinitivam per vestrum antecessorem Offialem pre-

fatum ut premittitur latam, fuisse et esse canonica et suum debitum perpetuis temporibus debuisse et debere sortiri effectum. Quibus peractis, nos Officialis curie Trajectensis, judex modernus in hujusmodi negotio sive causa rite procedentes super hujusmodi positionibus et articulis eorumque circumstancijs universis inquisitionem fecimus diligentem. Et quia invenimus fide dignorum testimonio, servatis in talibus servandis et alia plurima documenta universa et singula hujusmodi per dictum dominum Arnoldum nobis significata et in positionibus et articulis contenta, fore ac esse vera et ea ita contigisse hujusmodi sententie diffinitive preexpresse, per nostrum antecessorem Officialem prefatum ut premittitur tanquam juste ac canonice late, cum ipsa nulla fuerit appellatione suspensa sed in rem transivit, quemadmodum recepimus judicatam, nostrum decretum tenore presentium interponimus judiciale pariter et nostram ordinariam auctoritatem decernentes ac volentes eandem sortiri, debuisse et debere perpetuis temporibus effectum et quod eidem sententie diffinitive late stetur et creditur tantaque fides de cetero ubilibet locorum tam in judicijs quam extra adhibeatur, quanta adhiberetur originalibus literis. actis, instruments eidem sententie ac munimentis desuper habitis si in judicio vel extra producerentur vel exhiberentur seu illese reperirentur. In quorum omnium testimonium et munimentum, presens instrumentum per Nijcholaum notarium publicum infrascriptum scribi et publicari mandavimus nostri sigilli Officialitatis fecimus appensione communiri.

Datum et actum Trajecti in consistorio nostro Trajectensi sub anno nativitatis Domini millesimo Trecentesimo Octuagesimo, indictione tertia, mensis Junii die quarta-decima, hora sexte vel quasi, pontificatus Sanctissimi in Christo patris et domini nostri domini Urbani divina providentia pape sexti Anno tertio. Presentibus ibidem viris discretis dominis Lenardo de Smilde(?) sancti Johannis — ac Laurentio Maseland sancte Marie presbyteris ecclesiarum Trajectensium perpetuis vicarijs nec non alijs ac pluribus testibus fidedignis ad premissa vocatis et rogatis.

Et ego Nijcholaus dictus Nerinc clericus Trajectensis dijocesis, publicus imperali auctoritate notarius, dum premissa omnia et singula prout superius per me posita sunt et conscripta fierent et agerentur ipsis unacum prenominatis testibus presens interfui eaque sic fieri et audivi. Ideo hoc presens publicum instrumentum exinde confeci quod signum meum consuetum una cum appensione sigilli dicti domini Officialis apposui in testimonium veritatis omnium premissorum.

BIJLAGE 5. (Begijnhofs-archief).

1409.

Heyn noert Scout, Jan die backer ende Jan berwouts soen scepenen in Aemstelredamme orconden ende kennen dat voer ons quamen Ghisebrecht ians soen ende Dirc Jacob ghisen soens soen die scepene waren in den iare voer ons. Ende brochten ons aen dat sij mit den voirn. scout daer ouer ende ane ware alse scepene dat den ouermans van onser vrouwen outaer dat staet in der heyliger stede binnen aemstelredam optie noirtside van der capellen voirsz. alse coptgin ysebrants soen, claes heyn claes soens soen en Willem gheryts soen gheeyghent wart mit rechte ende mit vonnisse anden husingen ende eruen ghelegen in gansoerde tusschen claes heynen soens erue andie ene side en Ghisebrecht die backers erue, dat hi in pachte houdt optie ander side raeckende van der haluer strate tot ander ouder grafte toe twie pont ende acht scellingen hollands an coemans gelde alse van iare rente die tot meye lest geleden verscenen mits eenen pacht brief inhoudende dat lutgin vrese gehuert heeft yegens den overmans van onser vrouwen outaer voirsz. die helfte van den huse en erue voirscr. tot eweliken pachte iaerlixe om twee pont en acht scellinge hollands an coemans gelde. In allen scyn en maniren als die ppre. pachtbrief daer af inhoudt. Welke husingen en eruen voirscr. vry gescat worden van den gherechte van Aemstelredame voer hondert en tsestich goede gouden vlaemse nobelen. Des so zal men afcurten van desen gelde voirscr. voer elken eenen pennync jaerlixe rente op enige van de voirsz. husinge en eruen toten eweliken pachte staende achtien penninge. Ende die scout voirn. van scepen wegen die gaf den ouermans voirs. dese eygheninge ouer Enen ygheliken behouden syns rechts. In orconde desen brieue besegelt mit onsen segele. Gegeuen opden twintichsten dagh in maerte Int iare ons heren Dusent vierhondert ende neghen.

BIJLAGE 6. (Handvesten van Amsterdam, I, bl. 421).

1415.

De Deken en 't Capittel van de Heilige Maria in den Hage willen dat door desen tegenwoordigen (brieve) aen allen en een iegelyck kennelyk gemaekt worde: Alsoo wy overwegen dat de Capelle, gelegen in Aemsterdam, gemeenelyk genoemt die Heylige Stede, aen het dak en andere hare gestichten, alsmede de gemeene weg, gewoonelyk die Heilige Weg genoemt, tot deselve Capelle behoorende, seer vervallen zyn en ten grooten deele over hoop leggen, en geschaepen staen tot een puinhoop te worden, soodanig dat deselve sonder groote moeiten en kosten niet kunnen herstelt worden of

onderhouden; willende derhalven dat deselve, soo veel in ons is, te beter herstelt en de Dienst Gods bevordert worde, soo hebben wy aen Burgemeesters, Raden en Regeerders der voorseide stad Aemsterdam door onse tegenwoordigen (brieve) vergunt en toegestaen, vergunnen en staen toe, suiver en eenvoudig om Gods wille, opdat (de geseide Capelle en Weg) daerdoor te spoediger en vlytiger mogen herstelt, en aldus herstelt zynde in toekomende tyden voor altoos onderhouden worden, in voege en maniere als volgt: namelyk dat de voornoemde Burgemeesters, Schepenen, Raden en Regeerders der stad Aemsterdam, die nu zyn en in der tyt zullen wesen, van nu voortaen en altoos in toekomende tyden zullen heffen, lichten en ontfangen als Administrateurs, ten gebruike der Fabryk en tot herstelling en gedurig onderhoud der voorseide Capelle en Weg met den aankleve derselven en tot vermeerdering van den Dienst Gods te doen, alsmede tot bequaem of behoorlijk onderhoud en salaris van den in der tyt wesenden Capellaen derselve Capelle, alle de byzondere Vruchten, Renten en Inkomsten, als mede de offerhanden, baten en giften, die tegenwoordig tot deselve Capelle en Weg met den aenkleve derselven behooren, en in het toekomende, hoe het wesen moge, behooren zullen, en wat gaven aldaer alsmede in het Offerblok, staende in de Kerke van St. Nicolaes voor het Sacrament van het Lichaem en Bloet onses Heere Jesus Christus, het welk miraculeuslyk gevonden is ter plaetse daer de voornoemde Capelle staet, en dat in de voornoemde Kerke bewaert wort, en die des selven Sacraments wille in het toekomende zullen gegeven worden. En zullen alsoo de voorseide Burgermeesters, Schepenen, Raden en Regenten soodanige Renten, Inkomsten, Offerhanden en baten bekeeren en uitleggen tot het voorseide gebruik en ter vermeerdering van den Dienst Gods en bequaem onderhoud van den selven Capellaen alleen en niet anders; behoudens echter dat indien het voorseide Sacrament uit deselve Kerke St. Nicolaes waer in het alsnu bewaert wort in de voornoemde Capelle t' eenige tyd weder zal worden overgebracht, gestelt en gelaten, alsdan het voornoemde Offerblok zal worden weggenomen en weggenomen blyven, soolang als het voornoemde Sacrament in deselve Capelle bewaert zal worden; en dat de voorseide Burgermeesters, Regeerders en Raden, soo dikwyls als het hun goed dunken zal, sekere personen, wesende Burgers van Aemsterdam, mogen lasten en afsenden om soodanige Renten, Vruchten, Inkomsten, Offerhanden en baten te ontfangen, te lichten en tot het voornoemde gebruik te besteden; en welke afgesondenen gehouden zullen syn jaerlyks aen de voorseide Burgermeesters, Schepenen, Raden en Regeerders, van alle soodanige ontfang en uitgave behoorlyke Rekeninge op te maken en te doen, met volkomene uitsluitinge en afweeringe van alle bedrog, erg en list.

En zullen deselve Burgermeesteren, Schepenen, Raden en Regeerders, soo dikwyls als het hun ten dienste van de Capelle noodig dunken zal, aen ons Deken en Capittel en aan onse Successeuren, in der tyt wesende, een bequaem Priester benoemen, die in deselve Capelle in den naem van den Deken en ons Capittel als bloot Capellaen, den Heylige Dienst zal waernemen volgens de gewoonte 'n de gemelde Capelle sedert Tien, Twintig, Dertig, Veertig, Vyftig naest voorgaende jaren tot nu toe gebruikelyk geweest, op navolgende wyze; namelyk dat in deselve Capelle alle dagen vroegtyts voor de Hoog-Misse, die in onse Parochie-Kerken te geschieden staet, aen het Hoog Autaer zal mogen en moeten gelezen worden eene Misse, en na het Completorium der Parochie-Kerken, gezongen worden een Antiphona met het Vers en de Collecte tot lof en eere van God Almagtig en het Sacrament des Lichaems en Bloets onses Heere Jesus Christus, en alle Woensdagen onder soodanige Misse een Sermoen gedaen worden tot het volk in de gemeine tale. en onmiddelyk na de voorseide Misse voor het Hoog Autaer gesongen worden een Lofsang met de Antiphona, het Vers en de Collecte van het Sacrament des Lichaems en Bloets onses Heere Jesus Christus, doch andere Heilige Diensten en Ceremonien zullen geensins in de gemelde Capelle moeten geschieden; behoudens evenwel dat op de drie andere Autaren van deselve Capelle vier Missen zullen gecelebreert worden. volgens gewoonte en geene meer. En den voornoemde Capellaen zullen wij en onse Successeuren toelaten tot de Tafel van ons Capittel, en tot al het voormelde, het welke tot onderhoud van deselve Tafel aen den Deken, en het Capittel is gegeven geweest; opdat evenwel eenigsins te gemoet gekomen worde tot vergoedinge der schade van dese Tafel, soo zullen de voornoemde Burgermeesters, Schepenen, Raden en Regeerders, voor de voorseide vruchten, Renten en Inkomsten, by hen te genieten, tot onderstant van deselve Tafel in vergeldinge derselver vruchten geven, betalen en leveren, op hunne kosten en perikelen, alle jaren op het feest der geboorte van onsen Heere Jesus Christus aen ons Deken en Capittel in den Hage voornoemt, en aen onse Successeuren of aen onzen Vicecuratus (den genen dien wy hiertoe aenstellen) ten eeuwigen dage, een Mark fyn silver, voor welke betaling te syner tyt deselve Burgermeesters, Schepenen, Raden en Regeerders aen ons in onsen name en in dien van ons voorseide Capittel bequame cautie zullen stellen en sich wettig verbinden. In oirconde en getuigenis van al het welke het segel van ons Capittel aen den tegenwoordigen brieve is aengehangen. Versoekende ootmoedig den Eerwaerden Vader in Christus, den Heere onzen Heere Frederik Bisschop van Utrecht, dat hy het voorschreven alles en ieder in het byzonder door syn gewoon gesag gelieve te aproberen. ratificeren

en confirmeren; opdat deselve hier door zyne kracht en vastigheid moge verkrygen. Gegeven in den Hage in het Jaer onzes Heere Duisent vier hondert en vyftien op den dag van den Apostel Matthias.

BIJLAGE 7. (Approbatie van Bijl. 6, Handvesten als voren).

1415.

Frederik door Gods genade Bisschop van Utrecht doen cond aen allen en een iegelijk, dat wij de gifte en vergunninge door den Deken en het Capittel van de H. Maria in den Hage aen de Burgemeesteren en Regeerders van de stad Aemsterdam gedaen, en al wat verder verhaelt en bevolen wort en breeder begrepen is in den Brief, waer door deze tegenwoordige Brief van Confirmatie is doorgestoken, uit onse rechte wetenschap ratificeren en approberen, voor geratificeert en vast houden, en voortaen altoos onverbrekelijk sooveel in ons is willen gehouden hebben, en confirmeren wij deselve uit onze gewone autoriteit door het getuigenis van onsen Brieve. Gegeven in het Jaer onzes Heere Dusent vier hondert vyftien, des daegs na Bonifacius.

BIJLAGE 8. (Wagenaar, Amsterdam, II, 179).

1415.

„Wy scepenen in den hage doen condt allen ende eenen yegelicken dient behoort. Dat wy gehandelt gesien en gelesen hebben eenen scepenen brieff van der Stede van Aemstelredamme begrijpende elf geheele regelen vuythangende bezegelt met een groenwassen zegele van der voorsz. Stede, wesende noch heel gans gave zonder eenige correctie van raseringe daer inne gedaen zijnde dat wy mercken conden luydende van woort tot woorde als hier nae volcht".

„„Wy Schout scepene ende rade der Stede Aemstelredamme doen ende te wetene allen luden want die Eerbare lude deken ende capittel van der cappellen inden hage om goids wille ons gegonnet hebben op te bueren alsulcke offerhande ende aelmissen als inder heylige Stede tot Amstelredamme geoffert ende gebrocht zullen worden en oic mede sulke vruchten ende renten als comen sullen van den lande dat daer toe behoort te hulpe totter timmeringe in de heylige stede voorsz. ende houdinge der heyligen weges gelyken die brieven die

zy ons dair of gegeven hebben inhouden ende begripen zoe hebben wy dat aengesien ende van rechter deuchden ende gunsten wegen ende in beteringe ende meernissen van hoerre provende den heeren van den capittel voorn. wedergegeven ende geloeft geven ende geloven mit desen brieve van der voorsz. stede wegen een marck fijns zulvers ewelic duerende, welc marc zulvers of die waerde dair voir men betalen sal alle jaire den heeren voorn. of horen vicicureit tot Aemstelredamme binnen den Kers-heyligen dagen commer vrij buyten haeren coste. Ende waert dat wy des nyet en deden zoe wes coste of scade dat die heeren voorn. daer by leden dien geloven wy hem up te rechten ende te beteren bij horen sympelen woerden zonder enich wederseggen alle dinge zonder arch ende liste te verstaen. In oirconde ende in kennisse der waerheden zoe hebben wy desen brieve bezegelt mitter voorn. Stede zegele hieraen gehangen. Gegeven upten vierden dach in mairte. Int jare ons heren duzent vierhondert ende vyftien"".

„In oirkonde der waerheyt soe hebben wy scepenen voorn. in forme van vidimus desen brief bezegelt met ons gemeen zegele hier onder aengehangen upten achtentwintichsten dagh van Junio int jair ons heeren duysent vijf hondert ende vyftich".

BIJLAGE 9. (V. Mieris, Gr. Charterboek, IV, 662).

1422.

Johan, enz. doen cond alle luden, dat wy om gunsten wille, die wy dragen, tot onsen getruwen Dirc Hollant, den selven ghegonnen, gheoerloeft, ende geconsenteert hebben, oirloven ende consenteeren mit desen brieve van sinen eygeliken goeden, ende renten een Gasthuys te doen stichten, ende tymmeren binnen der stede van Aemsterdam tiegens des heilichs Sacramentshuys over, dat men hiet ter Heiliger Stede, ende dat Gasthuys te doteren mit syns selfs eyghenen goeden, also vele, also luttel, als hem goetduncken sal. Welke Gasthuys voirsz. mit sinen toebehoren bewaren, ende regeren sullen die vier Mannen, die 't heilichs Sacramentshuys voirnomt in der tyt regieren sullen, sonder ons, of onsen erven, ende nacomelingen of anders gemant hem der in enigher wys te bewinden. Ende omdat wy willen, dat dit ymmer geschie in der manieren voirsz. so geloven wy mit desen brieve voir ons, onsen erven, ende nacomelingen Dirc Hollant ende die vier bewaerres voirnoemt daer in te houden, ende te starken tot ewighen daghen. In oirconde enz. Gegeven in den Hage XIII dagen in Novembri, int jaer XIIIIc twee ende twintich.

BIJLAGE 10. (Begijnhofs-archief).

1438.

„Wy goedeuert wermbouts soen ende meester Jacob ruysschen soen Scepene in Amstelredamme oirconden ende kennen dat voir ons quame die bewairres van der heyliger stede bvnnende der voirn. stede alze Jan bout alberts zoen, Jan beduynre alberts zoen, ende dirc Jacobs zoen. Ende scouden quyt van der heyliger stede wegen voirscr. den ghemeen priestren jn onser vrouwen prochye. Enen guede gouden Johannes beyerssche gulden iof payment dat also guet js jaerlixer renten totten eweliken pachte staende vpten huyse ende erue dat ysebrant dircx zoen nv ter tyt bewoent en toebehoirt gelegen vpten heylighen wech mitten eyghendoem van den selue huyse en erue dair naest bij gheerft zijn gherijt cainyng an die westzijde ende der voirn. stede graffte vptie oestzyde jn alle schijn alst daer js gelegen en betymert staet Te betalen dese voirsz pachte alle Jare tot mye vryes gelts en sonder enych afbrec Behoudelic dat die ghemeen priesteren voirscr. hier voir jairlixe sullen doen en begaen die memorien van claes willems soen jtem kerstyn zyn wyff en katharyn zyn dochter en hoir graeve belichten mit drien kaersen. In oirconde desen brieue besegelt mit onsen zegelen gegheuen vpten tienden dach jn Julio jnt Jare ons heren dusent vierhondert acht ende dertich".

BIJLAGE 11. (Begijnhofs-archief).

1443.

Wy Ruyssche peters zoen ende Joest Joests zoen, Scepene jn Aemstelredamme, oirconden ende kennen dat voir ons quamen zuster heylwych jans dochter pryorisse ende tghemene conuente der canonissen regulierissen tsinte marien velde mit dirc symon haren ghecoren mondbair ende ghelyeden mit hairs mondbairs hant voirn. dat sy van hairs conuents weghen voirsz vercoft hebben den ouermans van des heylige cruus ghilde en outare staende in der heylighe stede tot des selven ghilden en outairs behoef enen haluen ouden engelssche nobele goet van goude en zwair van ghewichten iof payment dat alsoe goet is jaerlixer renten die zy hadden mits enen scepene brieue sprekende op Symon abbe Janszoen totten eweliken pachte staende op vier husen en eruen ghelegen opten nyendycke tusschen den burchwalle an deene zijde en Jan claes zoens erue op dander zijde streckende van der ouder spoye tot sinte Jacobs strate toe. In allen

schyn en ghelikerwys die proper brief voirsz dair of inhoudt en begrypt, welken brief dat die pryorisse en tghemene conuente der canonisse voirsz mit haire mondbairs hant voirn den voirsz ouermans tot des ghilden en outairs behoef voirn opdroeghen quytscouden en ouergaven. En ghelieden dair af vol en al betaelt den lesten pennync mitten eersten voirt zo ghelouedeen dese priorisse en canonissen mit hairs mondbairt hant voirsz den seluen ouermans tot des ghilden en outairs behoef voirn desen halven nobele jairlixer renten voirscr. te vryen en vry te waren jair en dach alsmen vrye pachten en renten is scoudich te waren ende alle oude brieue af te nemen. In oirconde desen brieue bezeghelt mit onsen zeghelen Ghegeuen vpten neghenden dach in februario Jnt Jair ons heren Dusent vierhondert drie ende viertich.

BIJLAGE 12. (Begijnhofs-archief).

1455.

Wy meeus peter ryners soen ende dirc pouwels soen scepene in aemstelredamme oirconde ende kenne dat voir ons quam peter symons soen en scout quyt dat heylige cruus ghilde in die heyliger stede bynnen der voirn. stede enen gouden vrancrixe scilde jairlixer rente totte ewelike pachte staende vpt halue huys ende erue dair lambert die cuper nv ter tyt inwoent gelegen uptie nyendycke ruerende van toudt eygen vande selue huyse ende erue dair naist by geerfft zyn symon ackerman andie suytsyde ende jan gheryts soen die stilgancmaker andie noirtside ouermits dat die pachtbrief van den heyligen cruus ghilde van dese vrancrixe scilt siaers voirsz verbrant en verdwael is.[1]) Ende hy gelieder af voldaen to wesen den lesten penync mitten eersten betalen alle jare dese voirscr. pachte tsinte Jacobs dage apostel vryes gelts ende sonder enych afbrec. In oirconde dese brieue bezegelt mit onsen zegelen gegeven upten derden dach jn Julio jnt Jaer ons heren dusent vierhondert vyf en vyftich.

BIJLAGE 13. (Begijnhofs-archief).

1456.

Wij rembout andries zoen ende peter allert scepene in Amstelredamme oirconden ende kennen dat voir ons quam Jan gysen ende geliede sculdich te wesene die ouermans van dat heylich cruys outaer

[1]) Die pachtbrief was zeker verloren gegaan in den brand van 1452.

staende in die heiliger stede an die noirtzyde totten seluen outaer behoef twe guede goudene gwilhelmus hollantse scilden lest tdordrecht geslegen jof payment also goet jairlixe renten totten eweliken pachte staende vpten huyse ende erue gelegen buten die byndwyker poirte dair Jan gysen voirn nu ten tyd inwoent dair naist by geerft syn mertyn jan ghysen zoens zoen an die zuutzyde ende der Stede water an die noirtzyde streckende van der haluer strate an die amstel toe In schyn alst dair gelegen is Te betalen dese voirsz renten alle jaer tot sinte peters dach ad cathedram vryes gelts ende sonder enich afbrec. Voirt so gelouede jan gysen voirn den ouermans voirsz totten seluen outaers behoef tvoirsz huys ende erue vry te waren jair ende dach als men huyse ende erue is scoudich te waren ende alle oude brieuen af te nemen wtgeseit van enen ouden hollandtse scilde jairlixe renten totten eweliken pachte staende vpten huyse ende erve voirsz. Ende dese renten syn gecoft om een stucke lants gelegen tot sloterdyck jn den uterdyck gemeen mit geertruydt beth meeus zoens. In oirconde desen brieue besegelt mit onsen segelen gegeuen vpten lesten dagh in februario jnt jaer ons heren dusent vier hondert sess ende vyftich.

BIJLAGE 14. (Begijnhofs-archief).

1498.

Wy jan claes zoen [1]) ende jan clements zoen [2]) Schepenen jn Aemstelredamme Oirconde ende kennen dat voer ons quamen Geertruydt huge jan zoens wedue [3]) Nelle boel [4]) Jacob Bickers [5]) wijf

---

[1]) Jan Claesz. komt bij Wagenaar, III. bl. 298 met den bijnaam van Hoppen voor en wordt door hem opgegeven als Schepen in 1469, 1474, 1488, 1494, 1498, 1500, 1502, terwijl hij in 1479 en 1490 Burgemeester was en in 1483 Raad werd.

[2]) Jan Clementsz. wordt bij Wagenaar, t. a. p. Jan Clement Hendricksz. genoemd, die in 1496, 1498 Schepen was en in 1491 Raad werd.

[3]) Wellicht is deze de moeder van Jan Huyg Jansz., die door Wagenaar t. a. p. bl. 176 als Schepen in 1513 vermeld wordt.

[4]) Deze was gewis uit het geslacht van Boel, uit welk niet minder dan vijftien personen tusschen 1360 en 1563 de betrekkingen van Burgemeester, Schepen of Raad vervulden.

[5]) Zij was getrouwd met Boel Jacobsz. Bicker, die in 1481 Schepen en in 1495 Burgemeester was. Zie Wagenaar, t. a. p.

Elysabeth meester Willem andries zoens [1]) wyf ende Wendelmoet claes heynen [2]) wyf ouerste ouerwiuen van tsacraments gilde ende outaer jnder heillger stede dat gefondeert ende gemaect es voer een ygelyck ende besonder voer alle gelouigen ellendigen menschen ende dat onderhouden wordt sonder eten of drincken of enighe werschip te hebben of te houden Ende gelieden alsoe zy als ouerwyuen van 't voirsz. gilde by goetdunken van meer andere inde zelue vergaderinghe zynde up handen hebben omme tot lof ende eer van gode van hemelryk dat waerde heilighe sacrament in troest ende hulp van allen gelouigen kersten zielen te maken fonderen ende te. laten doen alle weke vijf missen upten voirsz. outaer bouen die dagelixe eerste missen die men upt voirsz. outaer doende es ende van an beginne altyts gedaen heeft, Soe ist dat zy daer omme ende omme donderhoudenisse van des voirsz. es van wegen voirsz. gilde voer hem ende haer nacomers ouerwyuen bij consent der Raide van der voorn. stede den priester die by den ouerwyuen in der tydt wesende den dienst van de voirsz vyf missen ter weke gegunt gegeuen ende verleent worden sal begeuen upgedragen ende quytgeschonden hebben Geuen vpdragen ende schelden quyt mits desen sonder wederroepen den pachten Renten en goederen hier nauolgende. In den eersten vyf maden lants ende een vierendeel van een mat gemeen mit jacob braseman ende es gelegen tot sloterdyck ende geldt zestalfue gulden siaers Jtem tot diemen een hont lants in grawert jan hertgerzoens zaet ende gelt vyf ende twintich stuuers siaers Jtem vier Wilhelmus schilden siaers staende up henrick barbiers drie cameren inde pouwels broertges steech [3]). Jtem twe vrancrixe scilden siaers staende up ghys bonten huys upten middeldam [4]). Jtem vyftien karolus stuuers siaers staen up geryt Nelys zoens huys upten nyewedyck Jtem vyftien karolus stuuers siaers staende up die zalm up twater Jtem vyftien karolus stuuers siaers staende up Emme klaes hagens huys in die gansoert [5]). In allen schyn die brieue daer of zynde dat inhouden ende begrypen welke brieue vande voirsz pachten ende goeden die voirn. ouerwiuen geleuert hebben in handen van den Regierers van der heiliger stede ome die

---

[1]) Mr. Willem Andriesz. werd in 1478 Schepen in 1480 Raad en in 1494 Burgemeester, Ald.

[2]) Denkelijk Claes Heinen Claesz „aan de plaats", die in 1467 Schepen. in 1486 en in 1503 Burgemeester werd. Ald.

[3]) Waarschijnlijk gelegen naast of bij de Walen-Kerk, eertijds de kerk van het Paulianen- of Paulus-broeders-klooster.

[4]) Thans de Vijgendam.

[5]) Thans de Nes.

tot versekertheit van den priester die den voirsz dienst bedienen sal bewaert te worden ende alsoe die voirsz pachten ende goeden te mogen gebruken Behoudelyken dat den Priester die by den ouerwyuen van tvoirsz gilde in der tyt wesende den voirsz dienst gegeuen werden sal gehouden es ende wesen zal wel ende getrouwelyken die voirsz. vyf missen ter weke te doen ende dat terstont na dat die eerste misse up tvoirsz outaer gedaen ende uyt wesen sal sonder argelist Jn oirconde desen brieuen besegelt mit onsen zegelen Gegeuen int jaer ons heren duysent vierhondert acht ende tnegenttich.

(Get.) Mynne [1]).

BIJLAGE 15. Begijnhofs-archief).

1500.

Wij Jan melis andries zoon ende mertin dircx zoon Schepenen in Aemstelredame oirconden ende kennen dat voir ons quam Jan banninck [2]) tezen tyt schout der voorsz stede ende gaf over droecn vp ende schout quyt tot eenen vryen eygendome de prouisoirs of bewairders des outaers ende ghildes van theilige cruus staende jnde heiliger stede dat men noemt tgezel brooders ghilde eenen brief van drie gouden guldenen ewige renten staende vp Jan cupers huzinge vpten dam binnen der voirsz stede zo ende jn zulcken schyne als de principale brief dat inhout ende begrypt Ende dat over de volle betalinge van een acker lants gelegen tot meerhuzen in brairs zate Ende de voirsz Jan banninck [2]) geloifde de zelue brief te vryen ende vry te waren als men vrye eygene binnen der voirsz stede sculdich es te waren In oirconde dezen brieue bezegelt mit onzen zegelen Ghegeuen vpten negenden dach van februario int Jair ons heeren Dusent vyfhondert.

BIJLAGE 16. (Verg. Breen, Rechtsbronnen, bl. 376).

1501.

Wy Schout, Burgemeesteren, Schepenen, ende Raden der Stede van Aemstelredamme, doen kondt ende te weten allen den gheenen

[1]) Wagenaar, III, bl. 495, vermeldt als stads-secretaris op het jaar 1503 Koenraad Jansz. Mynne. Uit dit stuk blijkt het, dat hij reeds vroeger dien post vervulde.

[2]) Jan Banninck of Benning Jans zoon, dezelfde die voorkomt in de bovengen. ordonnantie van 1498, was Schout van 1495-1509. Zie Wagenaar, D. I. bl. 284.

die desen Brief sullen sien of horen lesen; ende bysonder den eerbaren, voorsienigen ende wysen Burgermeesteren, Schepenen ende Raden der Stede van Haerlem, onsen geminden vrienden: Dat bij wille, Ordonnantiën ende goedtdunken, van onsen Heyligen Vader den Paus, binnen dese Stede ghekomen zyn, die Gracien, Pardoenen, ende Aflaten van Romen, in zulcker macht ende kracht. als in den jare van 1500 binnen der Stadt van Romen geweest heeft; ende die alhier geintroniseert zyn, ende gesolempniseert sullen werden, van nu beginnende, tot beloken Paesschen toe naestkomende. Ende omme die selve Gracien te sorteren hare volle effect, ende dat wy genegen zyn nae ons vermogen, ter eeren van de voorsz. Gratien ende Aflaten, ellick die des begeert, zijn conscientie te bevryen, ende te ontlasten. Soo ist: Dat wy daeromme, uyt macht van zekere opene bezegelde Brieve, van onsen ghenadighsten Heere den Erts-Hartoge van Oostenryck, premier Grave van Hollant, gegunt, gegeven en verleent hebben, gunnen, geven ende verlenen mit desen onsen Brieve, vry, vast ende goet seeker geleyde, komende, gaende merender, ende wederom keerende, in lyf ende goet, allen den genen ende een ygelyk van hem bysondere, die binnen dese Stede komen sullen, omme die voorsz. Gracien ende Aflaten te verdienen, van alle schulden, boeten ende breucken, 't zy van diefte, doetslagen, ende anders diergelyke, uytgescheijden den vyanden van onsen voorsz. genadighsten Heere, ende den genen die gedaen hebben „crimen lesae Majestatis", alsse vrouwekracht, moirt, brant, merct-, straet-roef, conspiracie, ende anders diergelijke saken, gedurende 't selve geleyde tot ses dagen toe nae beloken Paesschen eerstkomende, ende ten eynde dat een yegelycke van de voorsz. Gracien ende Aflaten, mitsgaders van den geleyde, hierinne verklaert, sal mogen wesen geadverteert ende gekundight, soo versoecken ende begeren wy daaromme aen u, dat uwe Eirbaerheit believend wille desen onsen Brief voor den ghemeenen volcke te doen verkondighen ende uytroepen; mitsgaders ook die Cedulle van den Articulen van der Gracien te doen stellen voor de Kerck deure, die u den brenger van desen oik overleveren sal om ellick hem daer na te mogen reguleren; 't welck wy in gelyke of meerder, des versocht zynde, gaerne wederomme doen willen. In kennisse der waerheyt, hebben wij den Zegel van Saken der voorsz. Stede hier up doen drucken. Gegeven op ten x v j dagh van Mairt, Ao. XV hondert en een.

BIJLAGE 17. (Willekeuren van Amsterdam, A. bl. 5) van Bezettinghe.

Item enich man of vrouwenaem die binnen der stede coemt zijn pelgrimmaedze te doen ten heylighe sacramente dien en mach men niet becommeren noch besetten binnen der vryhede noch dair buten

van onsen poirters mer, want dat hij om ander zake quame dat zoude staen tots gherechts bekeuringe. En dan sullen zy toe doen alze den gerechte zal guetduncke" [1].

BIJLAGE 18. (Uit Succincta narratio).

1504.

„Fredericus Marchio de Baden Dei et Apostolicae Sedis gratia Episcopus Trajectensis dilectis nobis in Christo Presbyteris, et beneficiatis, ac Officiatis oppidi Amstelredammensis nostrae Diocesis et in illo commorantibus, presentibus et futuris in sacris ordinibus constitutis & aliis ad horas canonicas legendas oblygatis Salutem in Domino sempiternam.

Cum annis singulis solemnis, et deuota processio Sanctissimi Sacramenti cum deportatione Eucharistae Sacramenti per dictum oppidum de Amstelredam in Sacello sacri loci in Amstelredam cum clero et populo celebratur, et deuotissime certo die Quadragesime conseruatur. Quodque in eodem sacello hore canonice die processionis huiusmodo de venerabili Sacramento et die octava eiusdem diei decantari publice solent et decantantur. Vt igitur eodem die processionis solemnis huiusmodi et in octavis diei eiusdem horas canonicas de venerabili Sacramento decantare ac legere, ordinario Traiectensi non obstante. & si contingat in dicto die Processionis, ac die octavo eiusdem aliquod festum in ecclesia dei celebrandum occurrere (festo Annunciationis gloriosissime virginis Marie dempto) in alium diem congruum et convenientem transferre, & transponere possitis, & valeatis vobis tenore presentium licentiam & authoritatem concedimus & impartimur. Datum nostro sub sigillo ad causas presentibus appenso. Anno Domini Millesimo Quingentesimo quarto die vero tertio mensis octobris".

BIJLAGE 19. (Als voren).

1555.

„Georgius degmont dei et Apostolice sedis gratia Episcopus Trajectensis dilectis nobis in Christo presbyteris beneficiatis & officiatis oppidi Amstelredamensis nostre diocesis Trajectenis & in illo com-

[1] Marius, bl. 75 en anderen, die deze keur opgeven, vermelden het jaar niet, waarin zij gegeven is; in het stuk zelf wordt ook het jaartal niet aangegeven. Waarschijnlijk is ze uit het begin der 15e E.

morantibus presentibus & futuris in sacris ordinibus constitutis & alijs ad horas canonicas legendas obligatis Salutem in domino sempiternam. Cum annis singulis solemnis & deuota processio ter Sacrosancte ac venerabilis Sacramenti cum deportatione Eucharistie per dictum oppidum Amstelredamum ex sacello sacri loci ejusdem oppidi cum clero, & populo celebretur, & deuotissime certo die quadragesime conseruetur, ac in eodem Sacello ex concessione pie recordationis Reuerendissimi Domini frederici de Baden Episcopi Traiectensis prediscessoris nostre hore canonice ipsis processionis huiusmodi, ac in octaua diebus non obstante ordinario Trajectensi tunc occurente de venerabili Sacramento publice decantentur & hactenus solite sint decantari nos deuotionem Christi fidelium in hoc augmentare volentes ut reliquis sex diebus intermedijs, perinde ac ipsis processionis huiusmodi et octava diebus, horas Canonicas de venerabili Sacramento antedicto ordinario Traiectensi non obstante decantare & legere, et si contingat in dictis processionis aut reliquis sex intermedijs vel octava diebus aliquod festum in Ecclesia dei celebrandum occurrere (annunciationis intemerate et gloriosissime Deipare virginis Marie dempto) in alium diem congruum et convenientem idem festum transferre et transponere possitis et valeatis vobis tenore presentium authoritate nostra ordinaria licentiam, et authoritatem concedimus et impartimur. Datum sub sigillo nostro ad causas presentibus appenso. Anno Domini Millesimo Quingentesimo Quinquagesimo quinto, die ultima mensis Augusti.

De mandato
LANTSVVERDE".

BIJLAGE 20. (H. Stede-archief in 't Gem. Arch.)

1579

Op huyden den xx Januarij xvclxxix hebben Jan Pietersz. Coeckebacker ende Heindrick Henricxz. van Marcken regenten van de Capelle van de heyliger Stede door laste van myn heren de burgemeesteren gedaen openen een viercante groene kist toebehorende tsacraments ghilde staende in tsacristie van de voirn. Capelle ende daer inne bevonden den perchelen van rentebrieven en andere [1]) hier naer gespecificeert.

In den eersten een rentebrieff van zeven carolusguldens sjrs. verleden by Anthonis Jacobsz. tot behouve van theylich sacraments outaer in de Heyliger Stede gedateerd den 28 Julij lxviij. [1568.]

[1]) In plaats van a n d e r e stond g o e d e r e n dat geschrapt is.

Een Rentebrieff van drie carolus guld. Jrs. verleden by Arent Henricx Leydecker tot behouve als voirs van dato de viije Aprilis anno xvcvlvij. [1547.]

Een rentebrieff van xij carolus gulden sjrs. verledn by Arent Heremansz. scheepstimmerman tot behouve van de overwyven vande sacramentsghilde ter heyliger stede van date anno xvclij. [1552.]

Een rente brieff van vier goede goudene Wilhelmus hollantsche schilden, verleden bij Henrick Arentsz. tot behouve vant sacraments outaer ter heyliger Stede van date die vije dach in decembri xiiijclviij. Op welcke brieve gelost is een wilhelmus schilt wt blycken by tghene op de rugghe van selve brieve gescreven staet. [1458.]

Een rentebrieff van xv guld. sjrs. verled by Jan Sael op reder [1]) tot behouve van Symon Jans Inde harnich, die de voirsz. brieve getransporteert die vrouwen [2]) ofte regenten vant sacraments ghilde tot behouve vant selve gildt; gedateerd de rentebrieff den xxje Junij xlj. [1541.]

Een rentebrieff van zes gulden sjrs. verled bij Jan Otsz. huystimmerman tot behouve als boven. In date den xxxe meye dusent vyfhondert lix. [1559.]

Een rentebrieff van xvi gulden sjrs. verled bij Pieter Jelisz. tot behouve als bove gedateerd den iiij Julij dusent vyfhondert en tsestich. [1560.]

Een rentebrieff van zess carolus gulden sjrs. verled by Cornelis Ren Int duifjen ten behouve ut supra. In date den xxiiije dach Julij dusent vijfhondert lxiiij. [1564].

Een oudt eygen briefke van veertich schellinck hollants verled by Roemer Arents, Jan Rode ende Symon Smit Meynertsz als overluyden van Sinte Pieters gasthuyse tot behouve als voersz. van date imiijc lxxiiij. [1374].

Een oudt eygen brieff van twintich leliaerts daer voer men betaelt xx carolus stuvers houdende upte saen verschynen meye [3]).

Een brieff van twee vranckrycxe schilden sjrs. verled by Ghyske Bock Jansz. tot behouve vant sacrmnts ghilde van date des saterdaghe na Ste. Martinus dach in de winter imiijclxiij. [1363].

Een vidimus van een rentebrieff van xxxiij schell. hollant verleden by Gerrit Jansz. van Warmer [4]), Pouwels Gerritsz. en Claes Ger-

---

[1]) Een o p r e d e r is de persoon die de lakens opvouwt, wanneer zij van de ramen komen. Zie Brouwer Ancker „De Gilden", bl. 211. Symon Inde Harnich — in het harnas — is zeker een wapensmid.

[2]) Hier stond o v e r w i v e n, wat is doorgehaald.

[3]) Staande op de Zaan.

[4]) Van Wormer.

ritsz. vuyt welcke brieve tsacrament ghilde competeert een schellinck sjrs. in date den iiij Junij imiiijcix. [1409].

Een hantscrift ofte obligatie van xij gulde sjrs. verled by Claes Pietersz, Marten Symons, Jan Visscher en Jacob Franssen Zael, regenten van de Leprosen inde name vande selve Leprosen tot behouve van tsacramentsghilde, in date den xxvije february xvclxx. [1570].

Een register getituleerd dat boeck die heylighe Stede ende is inhoudende van die rente ende pachten toebehoerende theylich cruys outaer in die heylighe Stede.

Item ende noch een gulde aen payemente.

Actum ut supra presentibus Jacob Banninck en Gerrit Jansz. Delff schepene.

In kennisse van my als secretaris.

Cornelis [...merk...] 1579.
secrts.

(Archief, No. 183, Afd. B[5]).

BIJLAGE 21 [1]).

Panegyris sive gratulatio, simul et gratiarum actio, Caesari Carolo Imperatori V Semper Augusto, ob sacrosanctam Eucharistiam in aestuantissimis flammis repertam et aliquot retro saeculis inauditis coruscantem miraculis, apud religiosum Hollandiae Amstelredamum religiosius invisenti, juxta ac magnificentissimis muneribus impertienti, aedilium nomine per Alardum Aemstelredamum exhibita.

Si merito semper summoque celebrandus honore,
Charus et esse solet, dignus qui jure vocetur,
Ac sit item verus patrae custosque paterque,
Quisquis in hoc vigilat, multumque et saepe laborat
Ut superum cultus vigeat, coalescat ament
Ac eversores fidei, pietatis et hostes,
Relligionis item, terrave, marive lacessat,
Publica privatis praeponat commoda rebus,
Rebus in extremum ductis discrimen ut adsit,
Ut levet afflictos, ut fortiter asserat omneis
Quos violenta premit manus, excruciatque tyrannis,

[1]) Bijlagen 21 en 22 zijn genomen uit: „Parasceve ad sacrosanctam Synaxin, seu praeparatio ad Augustissimi Eucharistiae sacramenti perceptionem.... per Alardum Aemstm. Coloniae apud Petrum Quentell". (1532 is 1542).

Utque stet a fidei caussa constanter ut usque
Inprimis equidem ter maximus ille monarcha
Carolus Augustus semper, semperque canendus,
Instructus pariter Martisque, et Pallados armis.... etc.

Vos Batavi gaudete mei, vos semper amandi,
Semper honorandi, semperque hoc nomine digni
Laudibus Aemstelredami, quos nulla malorum
Vafricies, vobis toties quam nautica vexit
Colluvies, quam clam populus submisit Apistus
Vicinus nimium Batavis, vicinus et Anglis
Undique corruptus, satagens corrumpere nostros. etc. etc.[1])

BIJLAGE 22.

Alardus Aemstelredamus Nicolao Heynio Philoptocho S. P. D.....

Proinde cum multa prudenter admodum, Philoptoche charissime. a majoribus nostris huius celebris sacelli aedilibus inventa ac instituta sint, tamen nihil praeclarius: quam quod haud cunctanter a sacrosancta Eucharistia in aestuantissimis flammis reperta, et aliquot retro saeculis inauditis coruscante miraculis, magnificum inprimis templum, juxta ac loculamentum, ubi tum incomparabilis divinae potentiae thesaurus atque adeo *Κειμήλιον* reponeretur, eodem quo repertum fuit loco aedificarunt. Deinde quod huic tam recondito thesauro fideliter asservando, nisi vigilantissimos simul et integerrimos Hierophylaces praeesse voluerunt. Tum quod non parum multos sacerdotes, viros non minore morum probitate, quam doctrina praeditos, prope quotidianis liturgis cohonestantes, instituerunt. Praeterea quod quarta quaque feria, universus urbis Aemstelredamorum clerus, ut hoc quidem saeculo etiamnum multo frequentissimus, atque idem longe syncerissimus celeberrimo hominum conventu, in honorem venerabilis sacramenti vesperas laudes gratis praecinerent, precario obtinuerunt atque adeo ultro obtulerunt. Postea quod suo ipsorum exemplo aeditui, eo venerationis, et alios q(uo)que omnis generis accolas, advenas, inquilinosque et *παροίκους* provocarunt, et extra pauculos Lutheranos, nemo ex tanta municipum et *αὐτοχθώνων* hoc est indigenarum frequentia sit, qui non hodieque cum saepe alias tum praecipue quartaquaque feria ab ipso statim lucis exortu, aperto

[1]) Kantteekening der oude uitgave: „Excusat Hollandos et in his Aemstelredamenses cum primis. Obiter laudat Aemstelredamenses".

capite, nudis pedibus, vestitu honesto quidem sed parum splendido, ardentem faculam plerumque circumferens, vultu in terram dejecto, nemine inter eundum salutato, singulari quadam animi summissione, quampotest reverentissime, iterum atque iterum obambulando adorabundus suspiciat, veneretur, adoret. O spectaculum, o theatrum plenissimae in sacrosanctam Eucharistiam fidei index, Christo atque eius angelis longe acceptissimum .....

Haec aliaque id genus sexcenta nunquam satis laudanda, annos abhinc amplius centum, apud religiosum Hollandiae Aemstelredamum, religiosius semper observata, in causa fuerunt, cur huius sacelli longe auspicatissimi, tanta apud exteras quoque nationes fuerit celebritas, ut non crederent Hollandiam terram invisisse, nisi et hanc aedem multo celebratissimam, atque adeo octavum orbis (ut absit dicto invidia) miraculum. invisisset. Neque id solum a mulierculis aut popularibus viris fieri solitum accepimus, sed a maximi etiam notis Heroibus, quorum erat cum primis post homines natos, Carolus ille, unicum Burgondionum decus, ornamentumque, Maximilianus item Imperator optimus, et optimorum literatissimus, cuius propter egregia illa *'ακροθίνια*, hoc est exuvia ab hostibus intercepta, et alia complura liberalitatis elogia, ibidem cuivis in propatulo suffixa contemplari paratum est. Quid quod ter maximus ille Carolus V imperator, vir praeter summam clementiam etiam optimus singulari quadam religione, in hoc sacellum plane religiosum adeo propensus sit tumque eius celebritati, minimique tribuat ut ob votum peregre susceptum, vix dum Ingressus Hollandiam, quam potuit religiosissime inviseret atque muneribus, tanto imperatore non indignis, donaverit.

Proinde cum ob *'απερείσια δῶρα* aedilibus a Caesare donata dispicerent Hieryophylaces nostri, ecq. ei tandem referrent gratiam imo agerent. Nimirum aediles nostrates si boni gratique sunt viri, ut certe sunt, etiam si cumulatissimis Caroli beneficiis referre gratiam non possunt, habere certe possunt. Posteaque igitur, mi Philoptoche, tibi inter aediles facile principi, fortito (ut par erat) accidisset ut eo nomine.... plurima agenda esset gratia.

Alardus zegt verder, zijn „Panegyris" gedicht te hebben: Ut singularem hanc Caesaris venerationem erga sacrosanctam Eucharistiam, ergaque hanc aedem modis omnibus suscipiendam religionem quali carmine complexus, posteritati consecrarem.... Bene valebis Aemstelredami. Idibus Martiis.

BIJLAGE *23.*

Alardus Amstelredamus. F. Theodorico Syrenio S. D. P.

....Nunc autem quum plus satis otij suppetat tibi, quod mihi deest, et p. q. aeleganter elementa depingas, quibus unice delector,

et ego omnem semel animum despondero, nisi tu me quamq. semper alias nunc vero plusq. satis defatigatum tot hisce fascibus a Pompeio Occone Phrisio viro ut omnium humanissimo, ita studiosorum amantissimo, derepente in humeros nostros priore adhuc mole fatiscentes reclinatis, levaris. Non igitur par est, te gratis tam diu omne is musas meas postulare usurarias. Proinde te etiam atque etiam rogo, ut omnibus omnium librorum horum marginalibus oris gnaviter explicatis, obiter annotata a nobis carmina fideliter describas primum, deinde suis quisque imagunculis adijcias. Etc..... Vale. Lovanij pridie Calendas Januarij 1523.

(Passio Domini nostri Jesu Christi.... ex optimis quibusque poetis Christianis.... concinnatus per Alardum Amstelredamis Dodo Petrus Typographus excudebat M. D. XXIII).

BIJLAGE 24.

DE H. STEDE EN HET MIRAKEL.

Verzen van Cornelis Gijsbertz Plemp in 1631 door hem uitgegeven in zijn „Poëmatia, partim iterum, partim recens edita. Antverpiae, Typis Tapianis. CIↃ. IↃC. XXXI. „De Patria", lib. II. pag 187 seq. — Het gedicht is vermoedelijk reeds vijftien jaar vroeger geschreven.

Est locus (Amstelii templum fecere priores)
Non vana dictus relligione Sacer.
Hunc, age, Musa refer cur inclita fama sonoro
Nomine per terras, et celebrarit aquas.
Mira fides, sed vera fides, testata sigillis
Censorum, et ceris sat stabilita bonis
Nec seris nostro damnanda nepotibus aevo,
Que plebs Calvini carmine laesa furit.
Sed celebranda magis: viget annos pene trecentos:
Hanc mea forte canens Musa perennis erit.
Grata profecto piis; Superisque accepta vel ipsis:
Christi namque volunt hi benefacta cani.
Credimus ergo satis, quod et argumenta loquuntur,
Morbo languentem decubuisse virum.
Et pastum sacra tandem vomuisse Synaxi,
Quod dedit ardenti femina cauta foco.
In quo mane dies ostendit postera Christi
Corpus adumbratum, quem tulit ara, cibo.
Compositum digitis muliercula moverat ignem;
Mox rapit e calido sacra alimenta rogo.

Quæ tractata manu cæpere rubescere ab albo:
Post maculam a tactu sustinuere viri.
Sed non perpetuam: deletam tempore narrant.
Quorum nostra potest stare Camæna fide.
Virque manu inspiciens dum mystica membra teneret,
Spiritus est fibris visus inesse suus.
Tanta vocatus adest celer ad miricla sacerdos,
Orbiculumque videns credit adesse Deum.
Excipit, et loculo (anne argenteus ille?) recondit;
Quin pacta loculum clausit et arca sera.
Non bene; nam celebranda sacra, haud celanda fuerunt;
Noluit inclusus luce vacare Deus.
Hæc ea causa fuit, cur et quæsitus abesset;
Nec cito depositum redderet arca suum.
Debuit ostendi venerandum numen in ara,
Non arca; latuit rectius illud ibi.
Tertia lux aderat; Deus, ecce, repertus ibidem
Tollitur, et parocho templa ferente subit.
Justo non deerat sua nunc reverentia facto;
Quem res poscebat, cultus honorque fuit.
Jamque loco biduum steterat spectabilis alto
Pascere et Angelicos quæ solet esca choros,
Verbis increpitans uxorem cum vir amaris.
Diceret: o mulier, garrula lingua tibi est.
Te prodente palam nunc omnes mira loquuntur;
Ore tuo historico, quæ latuere, patent.
Ista vir; e gremio cui mox delabitur infans,
Corripiente sacro membra tenella malo.
Qui cum præterea bis diriguisset, in ædem
Fertur, ubi positus pastio vera Deus.
Illaque post vomitum superans sacra panis imago:
Fuderat hic genitrix cum genitore preces.
Ut sine deliciis mage seria vola valerent,
Nulla intra lanam linea vestis erat.
Calcabantque solum nudis vestigia plantis:
Sic rediit puero prisca repente salus.
Hæc cito fama pias ruit evulgata per aures:
Relligio, ut nunc, tunc non erat alma jocus.
Sanavit puerum præsenti numine Christus,
Cujus et hinc carnem credimus esse cibum.
Credebant genitor pariter genitrixque puelli;
Necnon illa fides causa salutis erat.
Quid cineres, Deus in quibus est, panisque repertus
Mysticus? ecquid ii jure fuere sacri?

Jure quidem: et Petrus retulit miracula mystes;
Aucto se cineres distribuisse modo.
Vellit nunc dextram Justus mihi Lipsius aurem;
Seu me clara viri tangere fama potest.
Et monet; Hallensem haud tacui; haud ego Sichemiensem:
Tu miranda tuæ ne taceas patriæ.
Turpis adulator narret placitura popello,
Postponens nugis magna, vetusta novis.
Non igitur pietas potuit cessare: sacellum
Gnava loco statuit, quo sacer ante focus.
Aedificare viros juvat, haud excindere templum,
Forma cui haud magna, at maxima fama fuit.
Maxima fama ob res mirandas numine factas:
Non equidem fieri numine vana solent.
Vix tandem miris finem centesimus annus
Imposuit: Christum non piget esse pium.
Adfuit ille suum corpus venerantibus idem:
Mica videbatur candida; corpus erat.
Idque fide indubia populusque, patresque tenebant;
Id quoque posteritas nunc numerosa tenet.
Sive autem cultu coram quis corpus adiret
Seu vota huc terris verteret e Libycis;
Si qua forte miser foret is, mox clade solutus
Prodiit, et potuit dicere lætus, io!
Paucula de multis memoranda exempla supersunt.
etc. etc. etc.

(Volgen de mirakelen: 1 De priester die doof was; 2 de blinde; 3 de lamme; 4 de vrouw uit het water gered; 5 de schipper; 6 de soldaat uit Bremen; 7 de brand; 8 de Clarisse).

Quique apud Amstelios cumulatus honore solebat
Longe etiam miseri ferre frequenter opem.
Non ea te regem, Maxæmiliane, tacebit
Languentem morbo, quo prope funus eras.
Vota etenim fecisti, et venisti Amsterodamum
Salvus, io, calicem dona, ferensque facem.
Et magni vestes pretii, quibus usus ad aras,
Quas numero senas fama fuisse refert.
O sanctas ares, o cultu et carmine dignas!
Vos puero visas torqueor esse mihi.
Vos utinam vir ego, aut potuissem tangere ephebus!
Audissem festas verba canora preces.
Vidissem turbam, et mystas; ritusque notassem
Divinos; patriæ quis fuit ille furor?

Quae fuit haec rabies Batavorum dira meorum?
Heu, squallorem adytis, intuleruntque situm.
Sed leve crimen erat: poterant evertere fundo;
Templum sacrilegi deripuere boni.
Franciscanorum sacra si domus illa fuisset,
Iam vestigia non ulla relicta forent.
Culmina celsa pius jam frustra quæreret hospes,
Vixque stetisse suo crederet ista loco.
Limina sacra manent hodie, et vestiga perstant,
Nobilis a vitulis qua via nomen habet.
Servaturque dies fastis celeberrima nostris,
Et videt hæc nudos annua mane pedes.
Clam veniunt memores multi, valvasque salutant,
Sacrum et adorant ter, circumeuntque locum.
O Deus, ô pietas, vigiles ne desere cives,
Qui nondum sedem deseruere tuam!
Da simul, o, Divum laudes celebrare tuorum;
Aedes, o, liceat rursus adire sacras!
Quarum non minimas Jacobus et ante tenebat,
Et nunc exclusa relligione tenet.
Parva, in qua vidit sua sacra Georgius olim,
Hospitium leprae, deinde fuit senio.
Coetibus, o, pateant iterum sua claustra pudicis.
Et liceat monachis hic habitare bonis!

BIJLAGE 25. (Het oudste gedicht op Amsterdam. ± 1380).

Het naïeve dichtwerk van Willem van Hildegaersberch, hoe weinig aantrekkelijk voor den gewonen lezer, mocht, als, een der oudste beschrijvingen van het Mirakel, hier niet ontbreken. Dat de grafelijke hofminstreel een uitvoerig gedicht heeft gemaakt op het nog kleine Aemstelredam bewijst, dat de stad reeds omstreeks 1380 door het wonder een groote bekendheid had verkregen. Zijn werk is bovendien merkwaardig omdat het 't oudste dichtwerk is, waarin de stad wordt bezongen.

De tekst is genomen naar de uitgave, die Prof. Pluym in 1845 van het Brusselsche handschrift heeft gedaan, met door mij aangebrachte verbeterde lezingen naar de uitgave van het Haagsche handschrift door Verwijs en Bisschop. Deze herdruk is niet bedoeld als een wetenschappelijke uitgave, maar als een voor iederen lezer verstaanbare tekst, met enkele korte verklaringen. Het facsimile is genomen naar het Haagsche handschrift. Het Brusselsche is sedert de uitgave van Pluym niet meer gedrukt.

VAN DEN SACRAMENT VAN AMSTERDAMME.

1

Gods mirakel machmen sien,
Menichfoudelijc ghescien
Alle dage in eertrijken
Twaer groet wonder soude ons twien:
Want alle die werelt, groet ende clien,
Heeft God vervult mildelijken

2

Met synre genaden menichfout.
Coren, gras, silver ende gout
Heeft God den mensch toe gescepen,
Bomen, die wassen in dat wout,
Alle die vruchten, jonc ende out,
Die die werelt heeft begrepen,

3

Visschen, vogel, ander beest,
Diemen begeert in menige feest,
Is des menschen behoef, sonder waen.
Nochtan was dat alre meest,
Dat hi hier neder quam in geest,
Ende van eenre maget waert ontfaen,

4

Ende sijns genas ende maget bleef,
Aldaermen lange tijt af screef,
Eer hi qaem hier int leven,
Ende zeder voer ons allen keef,
Enden viant soe verdreef,
Dat wi mit hem sijn ghebleven,

5

Op dat wi ons allen daer in willen houden:
Want hi buten sinen scouden
Hier op eertrijc waert gepijnt.
Die alles dinges mach gewouden,
Hi soude ons geerne ter doecht vouden.
Dit mogen wi merken, alst wel scijnt.

6

Twifelde ons iet, dat waer groet wonder,
Want God, die alle dinc heeft onder,
Die liet ons hier dat sacrament
Ende droech daer na den swaren vlonder,
Daer hi aen cochte menigen sonder,
Die totter hellen was gewent,

7

Overmids der groter misdaet,
Die Adam bi sijns wijfs raet
Hadde ghewrocht int Paradijs,
Al daer hi seer om was versmaet
Want hi quam uut hoger staet.
Des waert hi meniger sorgen wijs,

8

Eer God dit grote wonder wrocht
Ende Adam uter hellen brocht,
Al daer hi lange in had geseten.
Want God alle dingen mocht
Wel volbrengen mit enen gedocht,
Soe mogen wijs oec die waerheit weten,

9

Dat hi ons liet dat heilige broet,
Dat elc begeert in sijnre noet.
Soe wie mit crancheit is beladen,
Al weren sijn sunden noch soe groet,
Heeft hi berou voer sinre doet,
Hi comter mede tot genaden.

10

Dat doet, tis mechtich ende breit
Tsacrament, alsmen ons seit
Ende wi oec wel geloven mogen,
Want wide wordt gespreit
Ende elc heeft grote moghentheit,
Dat mogen wi sien voer onsen ogen

11

Aen een mirakel, scoon ende claer,
Dat ymmer viel al openbaer
Tot eenre stede in Amsterlant.
Horen naem is wide maer:
Men moch wel seggen overwaer,
Amsterdam is si genant.

12

Daer dit mirakel binnen sciede,
Dat ons een teiken groot bediede
Van enen man, die siec lach,
Die begeerde voer die liede,
Dat hem God alsoe beriede,
Die alle dingen wel vermach,

13

Dat hi opt einde worde bewaert:
Want hi waende trecken opdie lange [vaert,
Daer wi allen henen moeten:
Want die doot niet veel en spaert.
Soe had hi dat sacrament begaert.
Dat liet ons God tot eenre boeten,

14

Met sinen jongeren daer hi sat
Tot Jherusalem binnen der stat
Ende die hoge maeltijt dede,
Daer Judas quam ende mit hem at
Ende verriet dat reine vat,
Dåt hem was trouwe tot elker stede.

15

Daer ginc een bode mit groter vlijt
Ende haelde den man in corter tijt
Enen priester, als hi begeerde,
Die hem aen dede alsulc abijt,
Dat hi mocht trecken inden strijt
Stoutelijc, als donververeerde,

16

Tegen den viant vander helle
Ende gaf daer tot enen geselle
Tsacrament, dat weet voerwaer,
Tis waerheit dat ic u telle,
Die priester seide, oft geviel
Dat hijt weder keerde daer,

17

Datmens ymmer name goom
Ende goeten rive in enen stroom
Of inden vier, dat een van tween.
Dat ic u seg dat en is geen droom.
Wie dat poot alsulken boom,
Men behoefter nauwe toe te sien,

18

Dat si hem ymmer houden staende.
Wants die priester dus vermaende,
Soe namen sijs waer hoet hem verginc.
Al waest dat hijs behouden waende,
Crancheit brochten over gaende,
Datmen in een vat ontfinc

19

Hem, die heer is alre heren.
Ende want die man voel plach te keren,
Soe vermaende hijs aldus dier.
Dat volc was lede tot deser meren;
Maer si volchden des priesters leren
Ende goetent haestelic in een vier,

20

Dat heter was dan enige gloet,
Dat docht hem allen wesen goet.
Daer laecht in den langen nacht,
Tsacrament, vleis ende bloet,
Mechtich alst aenden cruce stoet
Ende voer ons allen zege vacht.

21

Smorghens, als die dach verbaerde,
Ginc die vrou mit snelre vaerde,
Die des nachts hadde gewaect
Ende den siecken man verwaerde,
Si dede hem rust, als hijs begaerde,
Ende soude hoer bedde hebben gemaect.

22

Die wijl dat si daer over stont,
Soe waert si selver soe ongesont
Van groter coude, die hoer began,
Dat si niet langer om een pont
Ende had gebeit, dat waert mi cont,
Ende si ginc weder totten man

23

Biden vier, daar si in goet
Den selven God die ons geboet,
Die si geheel daer liggen sach.
Tvier en dede hoer genen noet;
Sij stacker in hoer hant al bloet,
Ende nam hem uut al daer hi lach.

24

Doe en geerde si meer no min
Tvier daert sacrament lach in:
Soe dat hoer die coude was vergaen,
Die hoer God sende inden sin,
Dat ons bediet een groet gewin,
Woudement wel te recht verstaen.

25

Si keerdent om in hoer hant,
Tsacrament, dat si daer vant
Ende van alder werelt is heer,
Dat hier van boven is gesant
Ende ons verlicht den swaren bant.
Des mogen wi hem dancken zeer.

26

Bi hoer quam een ander vrouwe,
Die dat sacrament aenscouwde
En si gaeft hoer mat haeste weder.
Si waren beide malcander trouwe
Ende dancten Gode, mit berouwe.
Doe leiden sijt op een cussen neder,

27

Ende droecht daer mede in hoer scrijn.
Daer wilde hi in besloten sijn,
Die milde God van hemelrike,
Die hier op eertrijc doechde pijn
Aenden cruis, dats wel aenschijn,
Doer ons allen oetmoedelike.

28

Thans daer na soe quam gegaen
Des crancs mans soen, al sonder waen,
Ende sach hoet biden vader stoet.
Doe deden si hem aldus verstaen,
Wat teiken God daer had gedaen.
Des wouden si ymmer wesen vroet

29

Ende hiet datmen hem dat screin
[ontdede.
Daer ginc hi toe, dats waerhede,
Ende liet hem dat mirakel togen.
Doe lede hijt in sijn hande mede
Ende setten sinen vingre teenre stede.
Daer sach hijt aen mit sinen ogen,

30

Dattet ene smette creech.
Doe lede hijt neder ende sweech
Inden screin daer waert besloten.
Van groten anxt hi neder seech
Ende den sacrament toe neech.
Die tranen in sijn ogen scoten,

31

Overmids den groten vaer
Vander wonderlicker maer,
Die inden huse was ghesciet;
Mer hi sprac al openbaer;
„Het tis best, dat weet voerwaer,
„Datmen den priester al hier ontbiet:

32

„Want wi en wetender wat toe doen.
„Al was dat herte mijn soe coen,
„Dat icket roerde mitten hande,
„Ic heb daer dwaesheit an geploen,
„Oec wie der mi daer toe verspoen;
„Want hi is heer van allen landen".

33

Doe ginc hi heimelic mit sinnen
Ende deedt den priester aldus bekinnen,
Wat mirakel daer was gevallen.
Hi antwoerde: „soe houwet binnen,
„Des bid ic u met rechter minnen,
„Of men souder veel af callen;

34

„Mer ic wil gaen op desen dach
„Met u ende sien, alst wesen mach,
„Als ghi mi hier hebt vertelt".
Doe quam hi al daer hijt sach.
Doe had hem meerre wonder nach;
Mer hi naemtin sijn gewelt,

35

Tsacrament, als hem wel dochte,
Dat hi in eenre bussen brochte,
Die om viel ter selver tijt,
Datmens vijnden niet en mochte,
Tsacrament, hoe wel ment soche,
Dus waert hijs voer sijn ogen quijt,

36

Dat nyemant en wiste groet noch cleen
Vanden sacramente reen,
Dan God, die alle dinc is cont,
Die die werelt heeft gemeen
Verlicht mit sinen bloede alleen
Ende vanden Joden waert gewont.

37

Den doec, daert op had gelegen,
Heeft hij mitter hant gedwegen,
Over een water scoen ende claer,
Doer sijn eer, die waert geslegen
Aen een cruis, dat hi woude dregen
Voer ons allen openbaer.

38

Als dit mirakel was gesciet,
Die priester stont ende hem beriet,
Menichwerf in sijn gepens
Ende hi sprac: „dat ghi hier siet,
„Dat en suldi openbaren niet.
„Tseggen is soe menichsins,

39

„Wanneermen vereischtet van nuwen [dingen.
„Nochtan weert beter, dat wi gingen
„Al daermen hoert een salich woert,
„Dat ons ten hemel mochte bringen
„Ende wijt in ons hert ontfingen.
„Hier om bid ic u allen voert,

40

„Dat ghi dit swijcht; dats mijn begeren.
„Men mach der luden seggen weren,
„Wi willent heimelike dragen.
„Tmocht elken kersten deren,
„Dat men hier af hielde sceren,
„Waer datment hoerde wagen;

41

„Mer vallet, dat ghijt weder vint,
„Soe en marret langer niet een twint,
„Ghi en ontbiet mij sonder beiden,
„Jhesus Crist, Marien kint,
„Die ons den viant heeft verblint.
„Mer ic wil nu van henen sceiden".

42

Doe si thuis hadden alleen,
Doe gingen si weder totten screen,
Al daer sijt vonden liggen scoen,
Tsacrament, groet ende cleen
Als sijt te voren hadden gesien.
Doe dancten si Gode van den troen.

43

Ende loekent schrein mit haeste toe.
Tsander daechs, des morgens vroe,
Deden si den priester weder comen,
Die selver niet wel en wiste hoe,
Wat bediede dese roe.
Mer tsacrament heeft hi genomen,

44

Dat is der siele hoechtste spise:
Want God uten Paradise
Die liet ons, dat mogen wi merken.
Tis wel recht, dat icket prise
Ende settet voert in goeder wise.
Die priester ghincer mede te kercken.

45

Daert onlange wilde dueren:
Want het quam weder in corter ureu
Al tot die heiliger stede.
Dat moest hoer kijnt int lest bezueren,
Diet van hande wilde stueren,
Doe God dit scoen mirakel dede.

46

Al wasset bi des priesters rade,
Tkijnt had ymmer den iersten scade,
Dat vanden ongemac viel neder.
Doe docht den man dat hi misdede,
Ende riep mit haeste God genade,
Ende loefde den sacrament weder,

47

Dat hijs niet en soude helen,
Hi en wildet elken mensche bevelen,
Dat hijt seide al daer hi mocht.
Al halp hijt ierst aldus verstelen,
Doe hi sijn kijnt sach voer hem quelen,
Doe viel hi op een ander gedocht

48

Ende dede als hem int herte quam
Ende brochtet meer te Amsterdam,
Tot allen steden daer hi mochte.
Sijn kijnt dat hi mat haeste nam
Ende voer hem lach van siecte lam
Ende totten heiligen cruis brochte

49

Ende offerdent daer mit groter vlijt:
Want het hat in corter tijt
Menichwerf dat evel swaer.
Des wortet varinc weder quyt,
Des was sijn herte seer verblijt,
Ende hi brochtet wide maer,

50

Dat God dit teiken had bedreven.
Sijnt waert dat sacrament verheven
Ende men maecter een capel
Over thuis, al sonder sneven,
Daert sacrament was in gebleven.
Ende dit wonder groot gevel

51

Bi Middel meert op enen dach
Int jaer ons heren, alsmen plach
Dertien hondert vol te scriven
Ende vijf en veertich daer na noch,
Alsoe scriftuer betugen mach
Beide mannen mitten wiven,

52

Soe doe ic al hier verstaen,
Dat tAemsterdam, al sonder waen,
Ymmer viel dit teiken groet,
Al daer wi noch geloven aen.
Soe wie mit siecten wort bevaen,
Die riepent aen in hoere noet,

53

Dat sacrament, daer ic af spreke,
Des wi behoeven alle weke,
Sijn wi siec ofte gesont:
Want hi leet soe nauwe streke,
Die boese geest mit valscher treke,
Naden mensche in alre stont.

54

Dat hi em geern ter hellen brocht.
Sijnt waert dat sacrament versocht
Mit berou in oetmoet,
God te loven, die ons cocht
Ende elcken mens wel geven mocht,
Wanneer hi wilde, een ewich goet.

55

Waerment vereiste in enigen lande,
Tvolc dat brocht sijn offerhande
Den sacrament mit weerdichede.
Sulk die quam mit swaren pande
Ende brocht twe krucken in sijn hande
Ende ginc thuis op sine leden.

56

Dit sachmen openbaer gescien
Dat menige mens, meer dan yen.
Tsacrament quam veele te baten
Die gene, die niet en mogen sien
Mit horen ogen, groet no cleen.
Men moste leiden bider straten:

57

Tsacrament verlichtese saen,
Dat si mit vrouden mochten gaen
Weder dun si comen waren.
Dit teiken dat heeft God gedaen,
Dat wi sullen, buten waen,
Aen hem geloven, sonder sparen.

58

Doen wijs niet, soe sijn wi dom,
Nochtan soe vijntmer noch wel som,
Die cranckelike sijn beraden.
Si mochten liever wesen stom,
Dan si trecht hier maken crom,
Al daer die siel om blijft verladen.

59

God die leert ons alle daghe,
Menichwerf mit groter plage.
Nochtan en willen wijs niet bevroeden.
Mer alsmen coemt in des vyants lage,
Soe en hoert God niet onse clage.
Soe mach hem ierst sijn dat herte
[bloeden.

60

Ende die quaetheit boven trecken
Ende die doecht hier onder decken,
Waer sie mogen, tallen uren.
Ay! God moet ons te tide wecken,
Dat wi die siele niet en bevlecken.
Want voer die doot en is geen curen:

61

Als God wil, wi moeten varen.
Daer om later ons alsoe bewaren
Die wijl wi sijn int leven,
Dat wi die siel te tide claren.
Soe sal ons God, al sonder sparen,
Themelrijc te lone geuen.

62

Des wil hi alden genen gonnen,
Die te tide bewaren connen,
Dat se houden sijn gebot.
Die ons verlicht heeft mitter sonnen,
Ende al die werelt heeft ierst be-
gonnen,
Die mach wel sijn een weldich God,

63

Ende einden sal hoe veert hem gaet.
Want al aen sijnre genaden staet,
Soe bidden wi dat hi ons verlicht,
Als hi die werelt ter neder slaet
Dat onser siele worde raet.
Hier mede eindic ic mijn gedicht.

VERKLARINGEN: Str. 4: keef van kiven = strijden; str. 5: scouden = schulden; str. 6: vlonder, balk, kruishout; str. 8: Adam uter hellen = uit het voorgeborchte; str. 17: namen goem = in acht nemen; rive = zonder dralen; str. 19: keren = braken; str. 20: zege vacht = overwinning behaalde; str. 23: bloet = bloot; str. 28: sonder waen = onbevreesd; str. 34: gewelt = in bezit nemen; str. 40: hielde sceren = zou spotten; str. 41: een twint = een oogenblik; str. 43: dese roe = op de plek blijven (rusten); str. 47: quelen = kwijnen; str 47 e. a.: screin, scrijn = schrijn, kastje (Verwijs); str. 49: evel = vallende ziekte; str. 58: doen wijs niet = doen wij het niet.

BIJLAGE 26.

EPITAPHIUM POMPEI OCCONIS PHRISII.

Si felix faustumque graveis finire labores
Vitae, praesertim vivere quando juvat;
Gloria si summa est, quoties promiscua magnos
Turba viros laudat, fidit, honorat, amat:
Quis neget ablatum fatis sic esse secundis
Pompeium, ex votis omnia quando fluunt?
Omnibus et superat fortunae dotibus omneis
Corporis ac animae robore praevalidus.
Dum pia, dum locuples, foecundaque contigit uxor,
Proles legitimo dum numerosa thoro.
Dum genus et vires, dum floride vernat et aetas;
Dum satis ampla domus, nec minus aucta penus;
Dum passim nutrit quos improba tentat egestas;
Dum violenta onerat quos manus, exonerat.
Instaurat dum templa Dei, varioque decorat
Ornatu, doctos captat alitque viros,
Dum plebs omnis eum summo dignatur honore,
Nec secus ac patri plaudit et obsequitur.
Dum nullum non munus obit, dum cuique probatur
Integra sedulitas, sedulaque integritas.
Dum breviter secum reputans ne calculus erret
Singula solicitis supputat articulis
Ante expectatum mors opprimit, atque parantem
Multa brevi struere, non sinit extruere.
Ne levis ambitio perfusaque gloria fuco
Neve diu vitae sollicitaret amor.
I nunc et rebus nimium confide secundis,
Quum certam praesens vix habet hora fidem:
Nec quisquis justi metas non attigit aevi
Continuo moritur, vixit itemque male.
Quin potius contra fieri plerumque videmus
Tu bene fac vivas, nec moriere cito.
Requiescat in pace. Amen.

GRAFSCHRIFT VAN POMPEJUS OCCO, DEN FRIES.

Indien het gelukkig en heilzaam is om den zwaren arbeid des levens te volbrengen, vooral wanneer het leven behaagt; als het de hoogste roem is voor groote mannen, door alle standen des volks

geloofd, vertrouwd, geëerd en bemind te worden, — wie zal het ontkennen, dat Pompejus aldus aan een gelukkig levenslot is ontrukt, toen alles naar zijn wenschen ging! Uitmuntend door lichaams- en zielskracht, overtreft hij allen in alle gaven der fortuin. Een vrome, rijke en vruchtbare echtgenoote had hij gevonden en hun echt was met een talrijk, wettig kroost gezegend; zijn geslacht en krachten, zijn leeftijd bloeiden als de lente. Ruim in overvloed was zijn huis en de voorraad daarin niet minder; zij worden door hem gevoed, die het harde gebrek kwelt, ontlast worden zij, die de hand des gewelds verdrukt, terwijl hij Gods kerken herstelt en met allerlei sieraden opluistert en de geleerde mannen aan zich verbindt en onderhoudt. Het geheele volk bejegent hem met de hoogste eer, het juicht hem toe en gehoorzaamt hem als een vader.

Geen ambt dat hij niet bekleedt; een ieder prijst de eerlijkheid van zijn ijver, en den ijver zijner eerlijkheid: en zie! terwijl hij een kort overzicht houdt van den staat zijner zaken, en opdat de rekening niet fale, met nauwkeurige zorg alles in het bijzonder natelt, overvalt hem de dood als langverwachte prooi en duldt niet, dat hij het vele voltooie, wat hij binnenkort tot stand wilde brengen, opdat lichtzinnige eerzucht, noch schijnschoone glorie, noch gehechtheid aan het leven hem lang zoude bekoren. Welaan! vertrouw nu vast op den voorspoed, terwijl u nauwelijks het uur, dat gij thans doorleeft, verzekerd is! Meen daarom niet, dat al wie den eindpaal zijns levens niet heeft bereikt, terstond geheel sterft of daarom zijn leven kwalijk heeft besteed. Veeleer ziet men meestal het tegendeel gebeuren, zorg gij dus goed te leven, en gij zult niet spoedig sterven. Hij ruste in vrede. Amen.

BIJLAGE 27.

Epitaphium D. Nicolai Hillebrandi Boelij, honoratissimi virginum Caeciliensium collegij moderatoris, pariter ac celebratissimae civitatis Aemstelredamensis Censoris sive provisoris, praecipui libertatis Ecclesiasticae assertoris [1]).

Hic Nicolaus dormit ille Boelius
Vir candidus, praeterque caeteros probus,
Civilitate nemini cedens, neque
Synceritate; publicis negotijs,
Quae passim obivit, maxime isto nomine,
Eaque caussa, plus quam opulentissimus.

[1]) Geplaatst achter: „Theophilacti Bulgariae Archiepiscopi Epistola cum primis elegans ac pia, interprete Alardo Aemstelredamo". [Lovanii, 1541?]

Excercitatus rebus in civilibus,
Quo factiosos gnaviter compesceret,
Obsisteretque publicis adulteris,
Et impediret heu nimis frequentia
Nimis et leves ob noxas divortia.
Hac destinatur Censor in republica.
Quo vindicaret strenue Monasticen,
Septem per annos singulari industria,
Caeciliano praefuit collegio,
Peculiare pauperum praesidium,
Quos undecumque sic alebat nescios,
Ut Nicolaus ille magnus, Virgines
Jam jam pudendo destinandas luxui
Simul ac honestis occupat laboribus.
Hoc curat unum seduloque nititur,
Ut conciones sint piae ac catholicae,
Ut literatos ac pios Ecclesia
Habeat ministros, ac statim scholastica
Pubes bonis et literis et moribus
Formetur atque hoc a magistris integris. —
Pios in usus orphanorum et pauperum
Pecuniarum maximam vim conferens,
Ingensque egenis dividens patrimonium,
Ptochodochijs atque nosocomijs,
Templis, proseuchis, et sacris altaribus
Plus mille solidos aureos impertiit. —
Paucis diebus continenter maximo
Stomachi dolore febribusque exaestuans,
Dei benignitate fretus maxima,
Laetus supremum finijt vitae diem.
Excessit autem e vivis An. 1540 decimo Cal. Octob.
cum annos plus minus 44 attigisset.
Requiescat in pace.

De vertaling luidt als volgt:

Grafschrift van Heer Nicolaus Hillebrantsz. Boelens, den hooggeëerden bestierder der Maagden van het Caecilia-klooster, tevens Tuchtmeester of provisor der beroemde stad Amsterdam, en hoofdbeschermer van de vrijheid der Kerk.

Hier slaapt Nicolaus Boelens, die openhartige man, die boven allen in deugd uitmuntte, in beschaafdheid voor niemand onderdeed, zoo min als in oprechtheid. Door de openbare bedieningen, welke hij, vooral op dier titel en om die reden bijna voortdurend waarnam, was hij bovenmate vermogend. Hij was geoefend in de burgerlijke

[recht]zaken, zoodat hij de partijschappen met ijver onderdrukte, het openbaar overspel belette en de helaas! maar al te menigvuldige en op al te lichte gronden [aangevraagde] echtscheidingen wist te voorkomen. Hij werd bestemd tot Censor [der zeden] in deze stad. Om met kracht de kloosters te handhaven, stond hij zeven jaar met ongewonen ijver aan het hoofd van het Caecilia-convent. Hij was de bijzondere toevlucht der armen, die hij ongemerkt door allerlei middelen zoo onderhield, als die groote H. Nicolaus de meisjes, die reeds bijna tot schaamteloozen wellust bestemd waren; tevens weet hij haar met eerzamen arbeid bezig te houden. Dit is zijn eenige zorg, zijn vlijtig streven, dat de preeken godvruchtig en zuiver katholiek zijn; dat de Kerk geleerde en vrome priesters bezitte, en de schooljeugd van het begin af tot nuttige kennis en goede zeden gevormd worde, en wel door onbesproken onderwijzers. Een zeer groote som gelds besteedde hij tot liefdadige doeleinden voor weezen en armen, en zijn belangrijk groot, vaderlijk erfdeel verdeelde hij onder de armen-gasthuizen en de ziekenhuizen; voor de kerken, bedehuizen en heilige altaren besteedde hij meer dan duizend goudstukken.

Binnen weinige dagen, gedurig door hevige maagpijn en koortsen uitgeput, eindigde hij blijde, vol vertrouwen op Gods onmetelijke goedertierenheid, zijn laatsten levensdag.

Hij overleed in 't jaar 1540, den 22en September, na omstreeks 44 jaar bereikt te hebben.

Hij ruste in vrede.

Vertaling van het vers op bl. 108, noot: „Let op je zelf, en weet hoe arm je huisraad is".

INHOUDSOPGAVE

Bladz.

INLEIDING 5

HOOFDSTUK I. *De Documenten* 9

Willem van Hildegaersberch 9
De Oorkonden uit het Mirakelboekje 11
Nieuwe oorkonden over het mirakel en het stichtingsjaar van de kapel Terheyligerstede 15
De zorg voor den Heiligenweg 31, 41
De uiteenzetting van het Mirakel 35
De latere wonderen 33, 50, 61
Het wonder bij den stadsbrand van 1452 47
De genezing van Keizer Maximiliaan 53, 90
De processies 28, 30, 51, 54
Het H. Kruisgilde 31, 50
Het Gilde van O. L. Vrouw 31
De Stille Omgang (zie ook Inleiding) 56, 119
Het H. Sacramentsgilde 58, 109
Aflaten en Getijden 16, 26, 33, 59
Schenkingen 64

HOOFDSTUK II. *De Opkomst en Bloei van Amsterdam* 65

Economische en godsdienstige factoren 65, 83
Amsterdam in de 13e eeuw 66
Amsterdam in de 14e eeuw 70
Stichting van het Begijnhof 76
Opbloei van het geestelijk leven in Amsterdam 77
Kunst in Amsterdam in de 15de en 16e eeuw 80
Ruwheid van zeden in de 14de eeuw 81
De Processies 88

HOOFDSTUK III. *Het Heiligdom* 90

Altaren en schenkingen 92
Het Jubeljaar 1500 93
De Sacramentisten 94

Bladz.
Het Bedevaartsprentje van 1518 95
Het Schuttersstuk met het teeken der H. Stede 95
Het Schuttersstuk met de bruine wapenrokken 99
Schilderij van de Broederschap van het H. Sacrament van 1569 100
Het Vrouwen-oproer van 1531 ..... 103, 113
Het H. Sacramentsgilde 108
De Overwiven van het H. Sacramentsgilde met Engeltje Corssen 112
Het portret van Burg. Egbert Garbrandsz. en zijn vrouw 113

HOOFDSTUK IV. *Vorstelijk Bezoek en Geschenken aan de H. Stede* 115

Parasceve etc. van Alardus van Amsterdam, opgedragen aan Claes Hillebrants Boelens 115
Karel V's bezoek aan Amsterdam 117
De Panegyris van Alardus op Karel V 117
Bezoek van Karel den Stoute aan de H. Stede 123
Pompejus Occo 123
De Kleine Passie van Alardus 126
Het orgel uit de de H. Stede 126
De zoogenaamde Mirakelkist 129
De altaarkussens uit de H. Stede 130
De processievaandels uit de H. Stede 131

HOOFSTUK V. *Verdere Kunstwerken in de H. Stede* 135

De groote fragmenten van Jacob Cornelisz. van Oostsanen 135
Het gebrandschilderde glasraam van Keizer Maximiliaan in de H. Stede 142

HOOFDSTUK VI. *Altaren en Gilden* 145

De Altaren 145
Het H. Sacramentsaltaar 145
Het O. L. Vrouwe-altaar 145
Het Altaar van S. Rochus 145
Het Altaar van het H. Kruis 145
Het Altaar van S. Laurens 145
Het Altaar van S. Gangulfus 145

Bladz.
Het Altaar van S. Hieronymus 145
Het Altaar van S. Sebastiaan..... 145
Het Kalende- of Memoriegilde 146
De Heilige Hoek 148
De onderaardsche gang naar het S. Lucia convent 148
Het uit- en inwendige der kapel 151

HOOFDSTUK VII. *Aanvallen op het Heiligdom* 154

De Sacramentisten en Alardus 154
De Wederdoopers 154
Onderhoud van den Heiligen Weg in de 16e eeuw 155
Getijdenboekje voor de H. Stede 157
De Beeldenstorm in Amsterdam 158
De H. Stede door de vrouwen verdedigd 158
Het eerste jaar van de opheffing der processie 159
Het Mirakelboekje 160
De Alteratie en de kerkschatten der H. Stede 162
Verval der H. Stede 163
Willem van Oranje als redder van het gebouw 163
Verdere ontwijding daarvan 164
Corn. Gz. Plemp's gedichten op de H. Stede 164
Vondels Eeuwgety 167
C. Broere's Dithyrambe op het Allerheiligste 167
Schaepman's gedicht op het H. Sacrament van Mirakel te Amsterdam 168

BIJLAGEN 169

ERRATUM: bl. 148, r. 2 v. o. lees: Meijjes.

LIJST DER AFBEELDINGEN

Op of bij bladz.

Pastoor Leonardus Marius, door C. Moeyaert (1652)..... 3
De H. Stede aan het Rokin, naar J. van Meurs (1625)..... 24
Een blz. uit het Hs. van Willem van Hildegaersberch (± 1380) 40
Vogelvlucht uit de kaart van Corn. Anthonisz. (1544) 41
Plattegrond van de kapel der H. Stede door Weissmann (1560) 63
Amsterdamsche Jerusalem-ridders (1519)..... 80
De Kapel met het nieuwe wolhuis, naar Corn. Anthonisz. (1536) 91
Bedevaartprentje v. 't Mirakel, naar Jacob v. Oostsanen (1518) 96
Rot. A. der Amsterd. Schutters, door Jan van Scorel (1531) 96
Het Signum der H. Stede uit bovenvermeld schilderij..... 97
Zilveren pixis, thans in het Maagdenhuis (1495)..... 104
Rot. D. der Amsterd. Schutters, door Corn. Anthonisz. (1533) 104
Broederschap van het H. Sacrament (1569)..... 105
De schilderij der familie Cors, van Jan van Hout (1506)..... 105
De schilderij van Burgemeester Egbert Garbrandsz. en zijn vrouw (1541) 112
Grafzerk van Pastoor Claes Hz. Boelens in de N. Kerk (1541) 113
Titelblad v. de „Parasceve", van Alardus v. Amsterdam (1542) 114
Triptiek van Pompejus als donateur, van Jan van Hout (1515) 120
Het raam van Maximiliaan uit de H. Stede (1495-1506)..... 121
Opdracht van „Panegyris" op Karel V, door Alardus van Amsterdam (1542) 121
Het orgel uit de H. Stede (begin 16de eeuw)..... 128
Portret van Alardus van Amsterdam (1532)..... 128
Portret van Pompejus Occo, van Dirck Jacobsz. (± 1535).... 129
Titel en slotpagina van Pompejus Occo's Gebedenboek (1519) 132
Samenstelling der fragm., van Jacob Cz. van Oostsanen (1518) 133
Idem 134
De vier geborduurde Altaarkussens uit de H. Stede (15de eeuw) 136
Prentje uit Marius' „Amsterdam eer ende Opcomst" (1639).. 144
De zoogenaamde Mirakelkist (16de eeuw)..... 145
Plattegrond van de H. Stede, kort na de Reformatie..... 152
De H. Stede in vogelvlucht, naar de kaart van B. Fz. van Berckenrode (1625) 152
De twee processievaandels uit de H. Stede (1555)..... 153
Het drukkersmerk van Doen Pietersz..... 153
Fragm. van de doeken van Jacob Cz. van Oostsanen (1518) 160
Idem 168
De H. Stede bij de afbraak in 1908..... 169
Titelblad van het boekje „Succinta" etc. (1555)..... 169